

'De industrie in Gelderland'

een sectorgewijze beschouwing

**Stichting
Economisch Technologisch Instituut
voor Gelderland**

'De industrie in Gelderland'

een sectorgewijze beschouwing

M. Walsweer

Stichting Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland

Gele Rijdersplein 12
Arnhem, juli 1979.

Voorwoord

De onder het vorige kabinet uitgebrachte economische structuurnota Selectieve Groei en de Nota Regionaal Sociaal-Economisch Beleid 1977-1980, besteden veel aandacht aan het sectorbeleid. Met name wordt uitvoerig ingegaan op de structuur van het bedrijfstakkenpatroon en de daarmee samenhangende problemen, zowel nationaal als regionaal. Het voor de uitvoering van het sectorbeleid ontwikkelde instrumentarium legt enerzijds het accent op bedrijfsklassen met ingrijpende structuurproblemen, anderzijds worden veelbelovende nieuwe activiteiten gestimuleerd (zogenaaemde speerpunten). Het huidige kabinet heeft intussen eveneens kenbaar gemaakt aan het sectorbeleid een hoge prioriteit toe te kennen. Op provinciaal niveau ontstond, mede door deze ontwikkelingen, steeds meer behoefte aan inzicht in de Gelderse industriële structuur. Door het ontbreken van voldoende statistisch materiaal kon tot op heden dit naar bedrijfsklassen gedifferentieerde inzicht slechts in beperkte mate worden verkregen.

In 1978 verschenen echter de C.B.S.-publicaties Regionale Economische Jaarcijfers 1970, 1973 en 1974. Begin 1979 werd de jaargang 1975 aan deze reeks toegevoegd. Dit statistische materiaal bleek intussen voldoende basis om een eerste aanzet te geven tot een regionale sectorgewijze beschrijving. Voorlopig werd dit onderzoek beperkt tot de industriële bedrijfsklassen, omdat de bestaande informatie-leemte over deze tak toch wel als het meest schrijnend werd ervaren.

Ten behoeve van de Periodieke Rapportage werden in mei van dit jaar reeds delen van de publikatie aan de Provinciale Griffie ter hand gesteld. Daarnaast heeft een concept van het werk ten grondslag gelegen aan de sectorbeschouwingen van het Landelijk Project Bedrijfsvoorlichting in haar uitgave 'Kleinood'.

Deze publikatie is in de eerste plaats bestemd voor al diegenen die zich bezighouden met de beleidsvorming, beleidsvoorbereiding of beleidsadviesring op provinciaal niveau. Getracht is een beknopt overzicht te geven van de

ontwikkelingen, knelpunten en toekomstverwachtingen voor de Gelderse industrie. De hoofdstukken over de afzonderlijke sectoren kunnen onafhankelijk van elkaar worden gelezen. Hierdoor is voor de gebruiker de mogelijkheid geschapen zich op betrekkelijk snelle wijze te oriënteren op de problematiek van één bepaalde sector.

Drs. C. Breedveld
adjunct-directeur

Inhoud

	pagina
1 Inleiding	
1.1 Ontwikkelingstendensen en aspecten van de werkgelegenheid	11
1.1.1 Inleidende beschouwingen	11
1.1.2 De werkgelegenheidsontwikkeling van de industriële bedrijfstak in 1978	14
1.1.3 Shift and share analyse	16
1.1.4 Diversificatie	19
1.1.5 Industrie en vrouwelijke beroepsbevolking	21
1.2 Ontwikkelingstendensen en aspecten van de economische activiteiten	22
1.2.1 De economische ontwikkeling 1970-1975	22
1.2.2 Enige karakteristieken van de industrie	23
2 Voedings- en genotmiddelenindustrie	
2.1 Algemene beschouwingen	28
2.1.1 Inleiding	28
2.1.2 Werkgelegenheid	29
2.1.3 Ruimtelijke spreiding	30
2.2 Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	31
2.2.1 Inleiding	31
2.2.2 Produktie en afzet	31
2.2.3 Werkgelegenheid	33
2.2.4 Slachterijen en vleeswarenindustrie	34
2.2.5 Zuivel- en melkproduktenindustrie	35
2.3 Overige voedingsmiddelenindustrie	36
2.3.1 Inleiding	36
2.3.2 Produktie en afzet	36
2.3.3 Werkgelegenheid	37
2.3.4 Veevoederindustrie	38
2.3.5 Groente- en fruitverwerkende industrie	39
2.3.6 Brood-, beschuit-, banket-, koek- en biscuitfabrieken	40

2.4	Genotmiddelenindustrie	40
2.4.1	Inleiding	40
2.4.2	Productie en afzet	41
2.4.3	Werkgelegenheid	42
2.4.4	Tabakverwerkende industrie	43
3	Textielindustrie	
3.1	Inleiding	45
3.2	Productie en afzet	46
3.3	Werkgelegenheid	47
3.4	Ruimtelijke spreiding	49
3.5	Tricot- en kousenindustrie	50
3.6	Katoenindustrie	50
4	Kledingindustrie	
4.1	Inleiding	52
4.2	Productie en afzet	52
4.3	Werkgelegenheid	54
4.4	Ruimtelijke spreiding	56
5	Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	
5.1	Inleiding	57
5.2	Productie en afzet	57
5.3	Werkgelegenheid	59
5.4	Ruimtelijke spreiding	61
5.5	Leder- en schoenindustrie	61
5.6	Lederwarenindustrie	62
6	Hout- en meubelindustrie	
6.1	Inleiding	64
6.2	Productie en afzet	64
6.3	Werkgelegenheid	66
6.4	Ruimtelijke spreiding	67
6.5	Meubelindustrie	68
6.6	Timmer- en parketvloerenindustrie	69
7	Papier- en papierwarenindustrie	
7.1	Inleiding	71
7.2	Productie en afzet	71
7.3	Werkgelegenheid	73
7.4	Ruimtelijke spreiding	75
7.5	Papier- en kartonindustrie	75
7.6	Golfkarton- en kartonnage industrie	78
7.7	Papierwarenindustrie	79

8	Grafische industrie en uitgeverijen	
8.1	Inleiding	81
8.2	Productie en afzet	81
8.3	Werkgelegenheid	83
8.4	Ruimtelijke spreiding	85
8.5	Grafische industrie	85
8.6	Uitgeverijen	86
9	Chemische-, vezel- en rubberindustrie	
9.1	Inleiding	88
9.2	Productie en afzet	88
9.3	Werkgelegenheid	90
9.4	Ruimtelijke spreiding	91
9.5	Chemische industrie	92
9.6	Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie	93
9.7	Rubber- en kunststofverwerkende industrie	94
10	Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	
10.1	Inleiding	96
10.2	Productie en afzet	96
10.3	Werkgelegenheid	98
10.4	Ruimtelijke spreiding	99
10.5	Baksteen- en dakpannenindustrie	100
10.6	Beton- en cementwarenindustrie	101
11	Basismetaalindustrie	
11.1	Inleiding	103
11.2	Productie en afzet	103
11.3	Werkgelegenheid	105
11.4	Ruimtelijke spreiding	107
12	Metaalprodukten- en machine-industrie	
12.1	Inleiding	108
12.2	Productie en afzet	108
12.3	Werkgelegenheid	110
12.4	Ruimtelijke spreiding	111
12.5	Metaalproduktenindustrie	112
12.6	Machine-industrie	113
13	Electrotechnische industrie	
13.1	Inleiding	115
13.2	Productie en afzet	115
13.3	Werkgelegenheid	117
13.4	Ruimtelijke spreiding	118

14	Transportmiddelenindustrie	
14.1	Inleiding	120
14.2	Productie en afzet	120
14.3	Werkgelegenheid	122
14.4	Ruimtelijke spreiding	124
14.5	Scheepsbouw- en scheepsreparatiebedrijven	124
14.6	Rijwiel- en motorrijwielindustrie	126
15	Optische- en overige industrie	
15.1	Inleiding	127
15.2	Productie en afzet	127
15.3	Werkgelegenheid	128
15.4	Ruimtelijke spreiding	129
	Bijlagen	
1	Definities	130
2	Standaard bedrijfsindeling	135
3	Regionale Economische Jaarcijfers 1970-1975	140

Verantwoording

Het eerste hoofdstuk bevat benevens een korte schets over de afzetontwikkelingen en het belang van de industrie voor de werkgelegenheid, een aantal dwarsdoorsneden. Achtereenvolgens komen aan de orde de werkgelegenheidsontwikkeling in 1978, een shift and share analyse met betrekking tot de Gelderse industrie, de diversificatie van de provinciale economie, de industriële werkgelegenheid voor de vrouwelijke beroepsbevolking, de economische ontwikkeling 1970-1975 en tenslotte een aantal karakteristieken van de industrie.

De hoofdstukken 2 t/m 15 zijn gewijd aan de afzonderlijke bedrijfsklassen en zijn allen opgebouwd uit de paragrafen, inleiding, produktie en afzet, werkgelegenheid, ruimtelijke spreiding en één of meer paragrafen over de belangrijkste branches uit de betreffende sector. Indien een sector hoofdzakelijk uit één branche bestaat is deze differentiatie naar subsectoren evenwel achterwege gebleven. In de tabellen over de werkgelegenheid en de economische ontwikkeling zijn de Gelderse cijfers steeds geplaatst tegenover de Nederlandse cijfers. Hierdoor bestaat de mogelijkheid de regionale cijfers in een nationaal perspectief te bezien en aldus de verschillen in ontwikkeling te signaleren. De economische gegevens over de periode 1970-1975 zijn gebaseerd op de Regionale Economische Jaarcijfers van het C.B.S. De werkgelegenheidsgegevens zijn ontleend aan de Algemene Industrie Statistiek en de Statistiek Werkzame Personen (beide C.B.S.). De reeks 'Bedrijfstakken verkend' van het Ministerie van Economische Zaken, alsmede de verschillende jaargangen van het 'Centraal Economisch Plan' (C.P.B.), zijn de belangrijkste bronnen geweest voor de beschrijvingen van de nationale ontwikkelingen ten aanzien van produktie, invoer en uitvoer. Voorts werd aan de hand van de in deze publicaties verstrekte achtergrondinformatie de interpretatie van de regionale ontwikkelingstendensen aanmerkelijk vergemakkelijkt.

1 Inleiding

1.1 Ontwikkelingstendensen en aspecten van de werkgelegenheid

1.1.1 Inleidende beschouwingen

Binnen de grenzen van de aanwezige produktiecapaciteit wordt het niveau van de industriële produktie in belangrijke mate bepaald door de afzetmogelijkheden. Zoals uit onderstaande tabel blijkt kende met name de buitenlandse afzet van de Nederlandse industrie een stormachtige ontwikkeling in de periode 1963/1973. In het daaropvolgende tijdvak is echter sprake van een drastische groeivertraging, zowel in de binnenlandse- als de buitenlandse afzet. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen zoals de trager verlopende wereldhandel, de verzwakte Nederlandse concurrentiepositie, de opkomst van industrie in de derde wereld en Oost-Europa, alsmede de invoerpenetratie op de binnenlandse markt. Als gevolg van onder andere de kostenmatiging en het lage Nederlandse inflatietempo tekende zich in 1978 een licht herstel af. Dit herstel zal zich naar verwachting in 1979 in versterkte mate voortzetten.

Tabel 1 Gemiddelde jaarlijkse groei (%) van de binnenlandse en buitenlandse afzet van de Nederlandse industrie

	1963/1973	1973/1978	1979
Binnenlandse afzet (incl. voorraadvorming)	4	0,9	4
Buitenlandse afzet	12	2,7	6

Bron: Centraal Economisch Plan 1979 C.P.B.

De zojuist geschetste afzetontwikkelingen hebben uiteraard de groei van het produktievolume niet onberoerd gelaten. Tussen 1963 en 1973 nam het volume van de industriële produktie met gemiddeld 6,5% per jaar toe. Dit hoge groeitempo viel vervolgens in de jaren 1973/1978 terug naar slechts

1%. Voor 1979 wordt onder invloed van de aantrekkende afzet een produktiestijging van 3% verwacht.

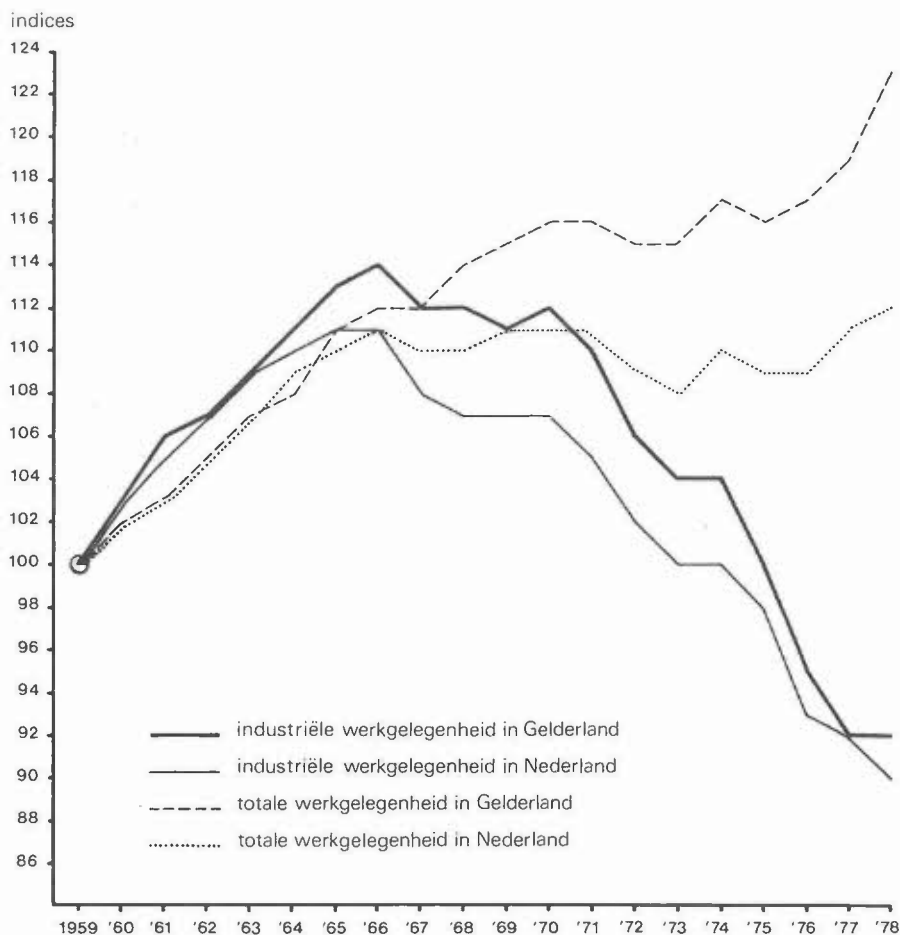
Ondanks het feit dat de produktie-omvang van de industrie gestaag is toegenomen, is de industriële werkgelegenheid sinds het midden van de jaren zestig gedaald. Aanvankelijk werden deze verliezen gecompenseerd door een sterke stijging van de werkgelegenheid in de dienstensector. Na de olie-crisis escaleerde de daling van het aantal industriële arbeidsplaatsen terwijl de groei in de dienstensector enigszins stagneerde. Daarenboven werd de arbeidsmarkt in toenemende mate geconfronteerd met zogenaamde kwalitatieve discrepanties (het niet op elkaar aansluiten van vraag en aanbod doordat andersoortig werk wordt aangeboden dan wordt gevraagd).

Een en ander kwam tot uitdrukking in een stijgend werkloosheidspercentage. De industrie herstelde zich slechts moeizaam van de internationale recessie. Het Gelderse bedrijfsleven reageerde met een sterkere afname van de werkgelegenheid heftiger op de gedaalde conjunctuur dan de Nederlandse industrie. Anderzijds laat het zich aanzien dat thans onder invloed van de wat aangetrokken conjunctuur de Gelderse ontwikkeling voorspoediger verloopt.

De groei van de totale werkgelegenheid in Gelderland is na 1965 opmerkelijk sneller verlopen dan in Nederland (zie grafiek). Nader beschouwd blijkt dit vooral te danken aan de krachtige opkomst van de dienstensector. Met name de jongste ontwikkeling vertoont duidelijk een meer expansief karakter. In 1978 nam het aantal arbeidsplaatsen van de Nederlandse dienstensector met circa 66.000 toe, waarvan ruim 1/6 deel aan de groei van de Gelderse sector kan worden toegeschreven.

Zoals intussen wel duidelijk is geworden heeft de industrie met betrekking tot haar plaats op de arbeidsmarkt in de loop der jaren aan betekenis ingeboet. In 1960 nam de industrie nog 32% van de totale werkgelegenheid voor haar rekening, thans beweegt dit percentage zich rond de 27. Na 1966 daalde overigens niet alleen het aandeel, doch nam ook het absolute aantal arbeidsplaatsen van de industrie af. Naast de genoemde afzetvertraging kan de sterk gestegen arbeidsproduktiviteit als belangrijke oorzaak voor de gedaalde industriële werkgelegenheid worden aangemerkt. Als gevolg van technische vernieuwingen en een verhoogd aandeel van de kapitaalintensieve sectoren in de industriële produktie blijkt gemiddeld per eenheid produkt steeds minder arbeid benodigd. Dankzij de snel gestegen arbeidsproduktiviteit is de produktie-omvang van de industrie gedurende de laatste decennia sneller toegenomen dan die van de andere bedrijfstakken. Het aandeel van de industrie in de nationale produktie is hierdoor voortdurend toegenomen. Onder de veronderstelling dat de arbeidsproduktiviteit zich krachtig zal blijven ontwikkelen, wordt aangenomen dat zowel de produktie als het aandeel in het nationaal produkt zal blijven stijgen, waarbij moet worden gerekend op een voortgaande vervanging van arbeid door kapitaal.

Indices van de totale en de industriële werkgelegenheid (1959 = 100)

Tabel 2 Aandeel (%) van de bedrijfstakken in de totale Nederlandse werkgelegenheid 1950-2000

	1950	1960	1970	1980	1990	2000
Landbouw	15	11	7	5	4	4
Industrie	31	32	29	25	22	20
Bouwnijverheid	8	9	11	9	8	7
Diensten	36	36	41	47	52	54
Overheid	10	12	12	14	14	15
Totaal	100	100	100	100	100	100

Bron: Werkgroep Integrale Planning, Integraal Structuurplan Noorden des Lands, 1977.

Tabel 3 verschaft een overzicht van de huidige nationale en provinciale werkgelegenheidsverdeling over de verschillende bedrijfstakken. Voorts is de industriële bedrijfstak verder gesplitst naar sectoren.

Tabel 3 Aandeel (%) van de bedrijfstakken en de industriële sectoren in de totale werkgelegenheid

S.B.I.-code		Nederland	Gelderland
0	Landbouw, bosbouw en visserij	17	16
1	Delfstoffenwinning	2	1
20/21	Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	14	21
	Overige voedingsmiddelenindustrie	22	21
	Genotmiddelenindustrie	7	5
22	Textielindustrie	12	10
23	Kledingindustrie	7	7
24	Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	3	3
25	Hout- en meubelindustrie	12	21
26	Papier- en papierwarenindustrie	7	18
27	Grafische industrie en uitgeverijen	17	14
28/31	Chemische-, vezel- en rubberindustrie (incl. aardolie-industrie)	32	30
32	Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	10	17
33	Basismetalaalindustrie	10	5
34/35	Metaalprodukten- en machine-industrie	49	58
36	Elektrotechnische industrie	29	20
37	Transportmiddelenindustrie	21	11
38/39	Instrumenten-, optische en overige industrie (incl. soc. werkplaatsen)	22	24
2/3	Totaal industrie	274	284
4	Openbare nutsbedrijven	11	12
5	Bouwnijverheid en installatiebedrijven	96	108
6	Handel, horeca en reparatie	162	147
7	Transport, opslag, communicatiebedrijven	68	46
8	Banken, verzekeringen, zakelijke diensten	88	74
9	Overige diensten	283	311
	Totaal	1.000	1.000

Bron: Algemene Industrie Statistiek 1977 C.B.S.
Statistiek Werkzame Personen 1977 C.B.S.

1.1.2 De werkgelegenheidsontwikkeling van de industriële bedrijfstak in 1978

Nadat de Gelderse industriële werkgelegenheid in 1977 nog met 1,5% terugliep werd in 1978 met een daling van 0,3% bijna de nullijn gehaald. In een groot aantal sectoren verliep de Gelderse ontwikkeling minder negatief

c.q. meer positief dan in Nederland. De trendmatige daling van de kleding-, de textiel- en de papierindustrie zette zich in 1978 voort. Hiertegenover kon na een lange periode van teruggang in de bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie weer een stijging van het aantal arbeidsplaatsen worden geconstateerd. Hetzelfde geldt overigens voor de Gelderse sectoren hout- en meubelindustrie, elektrotechnische industrie en de leder-, schoen- en lederwarenindustrie.

Tabel 4 Procentuele groei industriële werkgelegenheid 1978 van bedrijven met 10 en meer werknemers

	Nederland	Gelderland
Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	-0,2	7,1
Overige voedingsmiddelenindustrie	5,1	0,5
Genotmiddelenindustrie	-2,6	0
Textielindustrie	-9,3	-9,9
Kledingindustrie	-7	-8
Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	-3,4	18,7
Hout- en meubelindustrie	-0,3	0,3
Papier- en papierwarenindustrie	-4,5	-6,2
Grafische industrie en uitgeverijen	2,4	5,4
Chemische-, vezel- en rubberindustrie	-0,5	-1,3
Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	1,3	1,2
Basismetalaalindustrie	-5,7	-2,3
Metaalprodukten- en machine-industrie	-2,1	-0,1
Elektrotechnische industrie	-0,4	0,4
Transportmiddelenindustrie	-4,9	-2,6
Instrumenten-, optische en overige industrie	4	4,4
Totaal industrie	-1,4	-0,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Opvallend is het soms zeer grote onderscheid tussen de Nederlandse en Gelderse ontwikkeling. De afwijkingen laten zich voor een deel verklaren uit de regionaal en landelijk uiteenlopende samenstelling van de sectoren, zowel naar opbouw in subsectoren en branches als naar produktenpakket. Daarnaast is het denkbaar dat er verschillen in produktiemethoden bestaan terwijl op basis van locale vestigingsplaatsfactoren belangrijke verschillen in concurrentiekracht en winstgevendheid kunnen voorkomen. Tenslotte kan nog worden gewezen op de mogelijkheid dat de regionale sector bestaat uit slechts zeer weinig bedrijven. De mutatie van de werkgelegenheid in een bepaald jaar kan in dat geval sterk beïnvloed zijn door een incidentele inkrimping of uitbreiding van één bedrijf.

1.1.3 Shift and share analyse

In hoeverre het over meerdere jaren waargenomen verschil tussen de regionale- en de nationale werkgelegenheidsontwikkeling kan worden verklaard uit een afwijkende regionale bedrijfsklassenstructuur, dan wel uit lokale vestigingsplaatsfactoren, kan worden onderzocht met behulp van de zogenaamde shift and share analyse. De analyse is op te vatten als een verdeelmodel en berust op de gedachte dat de regionale groei van de werkgelegenheid naar een aantal componenten kan worden onderscheiden*, te weten: feitelijke regionale groei = nationale component + regionale component waarbij de regionale component verder wordt verdeeld in: regionale component = structurele component + locationele component.

Feitelijke regionale groei

Onder feitelijke regionale groei wordt verstaan: de regionale groei van de totale werkgelegenheid gedurende een bepaalde periode.

Nationale component

De nationale component wordt berekend door na te gaan wat de groei van de totale regionale werkgelegenheid zou zijn geweest, indien deze zich ontwikkeld zou hebben volgens de nationale groei. Deze, aldus berekende 'theoretische groei' wordt de nationale component genoemd.

Regionale component

Het verschil tussen de feitelijke regionale groei en de nationale component, vormt de regionale component. Omdat de regionale component de afwijking ten opzichte van de nationale ontwikkeling representeert, is dit in feite de grootheid die verklaard moet worden. In de volgende twee stappen wordt de regionale component ontrafeld in een structurele- en een locationele component.

Structurele component

De nationale component is een ongewogen groeicijfer, immers de theoretische groei van de totale werkgelegenheid werd bepaald door de gemiddelde, nationale groeivoet ook op de regio van toepassing te verklaren. De structurele component is daarentegen een gewogen groeicijfer, waarbij rekening wordt gehouden met de regionale omvang van de verschillende bedrijfsklassen. De structurele component wordt berekend door allereerst de theoretische groei van de regionale werkgelegenheid opnieuw te bepalen. Daartoe wordt nu echter verondersteld dat de regionale groei per bedrijfsklasse dezelfde was als de nationale groei per bedrijfsklasse. Vervolgens wordt de per bedrijfsklasse berekende groei gesommeerd. Het verschil tussen de

* Zie voor de wiskundige formules bijlage 1.

zojuist berekende 'gewogen groei' en de al eerder berekende 'ongewogen groei' (de nationale component), vormt de structurele component. Deze is het gevolg van de verschillen tussen land en regio met betrekking tot de mate waarin de onderscheiden bedrijfsklassen vertegenwoordigd zijn. Volledigheidshalve zij vermeld dat is verondersteld, dat de interne samenstelling van een bedrijfsklasse landelijk en regionaal dezelfde is.

Locationele component

De locationele component is dat deel van het verschil tussen de regionale- en nationale ontwikkeling, dat niet door de afwijkende regionale bedrijfsklassenstructuur wordt verklaard.

Wordt de in het begin vermelde vergelijking van de regionale groeicomponent opnieuw in herinnering geroepen, dan is snel in te zien dat de locationele component zeer eenvoudig te bepalen is, doordat twee van de drie grootheden intussen bekend zijn. De locationele component wordt dan als volgt gevonden: $\text{locationele component} = \text{regionale component} - \text{structurele component}$.

Betekenis der componenten

Het verschil tussen de 'feitelijke groei' en de op basis van de nationale component 'verwachte groei', vormt de kern van de shift and share analyse. Door dit verschil nader te analyseren wordt getracht inzicht te verkrijgen in de mate waarin de regionale afwijking ten opzichte van de nationale ontwikkeling, kan worden toegeschreven aan structuurkenmerken, dan wel aan lokale vestigingsplaatsfactoren. Met betrekking tot de structuurkenmerken is met name het onderscheid tussen expanderende, stagnerende en teruglopende sectoren van belang.

De verhouding waarin de aldus onderscheiden sectoren in een regio aanwezig zijn, is bepalend voor de groeipotentie. De structurele component geeft nu aan welk deel van het verschil tussen de regionale- en nationale groei voortvloeit uit de specifieke bedrijfsklassenstructuur van de regio. De locationele component geeft aan welk deel van dit verschil kan worden toegeschreven aan regionale vestigingsplaatsvoor- of nadelen, zoals de situatie op de arbeidsmarkt, de infrastructuur, de kwaliteit van het management, de grondprijzen, de intensiteit van de regionale afzetrelaties etc. Ook het beleid van de regionale overheid kan de locationele component beïnvloeden.

Alvorens in te gaan op de gevonden onderzoekresultaten voor de provincie Gelderland, moet nog worden gewezen op het betrekkelijke karakter van een shift and share analyse. De zuiverheid waarmee de regionale component wordt verdeeld over de structurele- en locationele component, is sterk afhankelijk van de aard van het gebruikte statistische materiaal.

De theorie veronderstelt namelijk dat de regionale sectoren naar produktenpakket en samenstelling in branches identiek zijn aan de nationale sectoren.

Voorzover dit in de praktijk niet het geval is, worden de daaruit voortvloeiende afwijkingen toegeschreven aan de locationele component, terwijl zij juist uit structuurverschillen voortkomen. Hoewel de shift and share analyse een aantal onvolkomenheden vertoont, zowel ten aanzien van de praktische uitvoerbaarheid, als ten aanzien van de theoretische grondslag, mag worden aangenomen dat de methodiek voor het verkrijgen van een globaal inzicht zeer acceptabele uitkomsten oplevert. Het is dan ook deze context waarin de resultaten moeten worden gezien.

Uitkomsten van de shift and share analyse met betrekking tot de Gelderse industrie

In tabel 5 zijn de resultaten weergegeven van de shift and share analyse voor de provincie Gelderland over de perioden 1963/1973 en 1973/1977. De analyse heeft uitsluitend betrekking op de industrie.

Tabel 5 De procentuele ontwikkeling van de industriële Gelderse werkgelegenheid, verdeeld naar nationale, structurele en locationele componenten

	1963/1973	1973/1977
Ontwikkeling in Gelderland (feitelijke regionale groei)	-3,0	-13,2
Ontwikkeling in Nederland (nationale component)	-6,3	- 9,8
verschil van de Gelderse ontwikkeling ten opzichte van Nederland (regionale component)	+3,3	- 3,4
waarvan toe te schrijven aan de:		
– structurele component	-0,6	- 1,3
– locationele component	+3,9	- 2,1

Bron: berekend op basis van:
Statistiek Werkzame Personen C.B.S.
Regionale Werkgelegenheid Loontrekkers (gezamenlijke E.T.I.'s).

De procentuele daling van de Gelderse industriële werkgelegenheid tussen 1963 en 1973 bedroeg minder dan de helft van de Nederlandse achteruitgang. De minder negatief verlopen Gelderse ontwikkeling kan blijkens tabel 5 geheel aan lokale vestigingsplaatsvoordelen worden toegeschreven. Helaas verschaft de shift and share analyse geen nader inzicht in de aard van deze voordelen. Uit andere bronnen kwam echter naar voren dat gedurende deze periode nogal wat bedrijven uit het westen des lands, geheel of gedeeltelijk naar Gelderland werden verplaatst, hetgeen het kennelijke bestaan van vestigingsplaatsvoordelen in Gelderland bevestigt. De voordelen zouden

dan met name te vinden zijn in een ruimere arbeidsmarkt, een goed woonklimaat en de goede ligging, zowel ten opzichte van de rest van het land als ten opzichte van West-Duitsland. In tegenstelling tot de locationele component is de structurele component negatief. Dit is vooral te wijten aan de omstandigheid dat een aantal in deze periode expanderende bedrijfsklassen in Gelderland naar verhouding slechts in een geringe mate vertegenwoordigd zijn, zoals de grafische industrie, de basismetaalindustrie, de elektrotechnische industrie en de transportmiddelenindustrie.

Verliep de werkgelegenheidsontwikkeling in Gelderland aanvankelijk minder negatief dan in Nederland, in de tweede periode is sprake van het omgekeerde. Het negatieve effect van de qua groeipotentie matige Gelderse structuur verdubbelde zich. Zoals, in de paragraaf over de diversificatie zal blijken, beschikt Gelderland over een redelijk evenwichtig samengestelde bedrijfsklassenstructuur. Echter, die sectoren welke relatief sterk vertegenwoordigd zijn, zoals de hout- en meubelindustrie, de papierindustrie, de bouwmaterialenindustrie en de metaalproduktenindustrie, kenden in de periode 1973/1977 een meer dan gemiddelde daling van de werkgelegenheid. Hierdoor is de structurele component in Gelderland duidelijk negatief. Samenvattend kan worden vastgesteld dat de sectoren die nationaal een behoorlijke groei vertoonden, in de beschouwde perioden maar matig in Gelderland vertegenwoordigd waren. Anderzijds bleken de stagnerende sectoren gemiddeld tot zeer krachtig in de provincie gelocaliseerd.

Naast de gedaalde structurele component is het negatieve verloop van de locationele component opmerkelijk. Blijkbaar hebben de Gelderse vestigingsplaatsfactoren zich ten opzichte van Nederland ongunstig ontwikkeld. Zoals reeds opgemerkt verschaft de shift and share analyse geen inzicht in de aard van de lokale vestigingsplaatsfactoren en dus ook niet over de achtergrond van de veranderingen daarin. Een antwoord op de vraag welke factoren beslissend zijn geweest voor de omslag van de Gelderse locationele component is op basis van dit onderzoek niet te geven.

1.1.4 Diversificatie

Indien de economische structuur van een regio sterk wordt gekenmerkt door een eenzijdige industriële activiteit, wordt gesproken van een mono-industriële structuur. In het algemeen zijn hieraan twee belangrijke nadelen verbonden. In de eerste plaats is het gevaar aanwezig van sterke fluctuaties in het werkgelegenheidsniveau, veroorzaakt door seizoeninvloeden en conjuncturele of structurele veranderingen. In de tweede plaats verkleint een eenzijdige structuur de kans op intensieve onderlinge afzetrelaties tussen het regionale bedrijfsleven. Een evenwichtige ontwikkeling en een hoge mate van diversiteit kunnen daarentegen het opvangvermogen van een regio versterken. Negatieve werkgelegenheidsontwikkelingen in één of meer sec-

toren kunnen dan wellicht worden opgevangen door nog wel expanderende sectoren. Bovendien brengt een gevarieerde structuur een meer gediversifieerde beroepsstructuur met zich mee wat ook onder normale omstandigheden een positieve invloed op de werking van de arbeidsmarkt uitoefent. In hoeverre deze veelsoortigheid zich in een bepaalde regio voordoet kan aanschouwelijk worden gemaakt met behulp van de zogenaamde diversificatie-index. Hierbij wordt de regionale samenstelling van de industriële bedrijfstak uitgedrukt in een indexcijfer en vergeleken met Nederland, waarbij deze laatste op 100 is gesteld (in het onderhavige geval zijn de berekeningen op basis van de werkgelegenheid per sector uitgevoerd, zie ook bijlage 1). De relatieve diversificatie van een regio is dan groter naarmate de indexwaarde dichter bij de 100 ligt. Het feit dat Nederland als normregio wordt gehanteerd wil echter nog niet zeggen dat daarmee de ideale structuur zou zijn gedefinieerd. Dat toch Nederland als vergelijkingsmaatstaf is gekozen volgt eenvoudig uit het feit dat geen betere voorhanden is. Bovendien mag worden verwacht dat de Nederlandse economie dermate evenwichtig van karakter is dat het gerechtvaardigd lijkt de structuur van regio's daaraan te meten.

Tabel 6 Industriële diversificatie-index en werkloosheidspercentage per provincie 1978

	diversificatie-index*	werkloosheidspercentage**
Groningen	71	8,4
Friesland	61	6,7
Drente	54	7,8
Overijssel	54	5,3
Gelderland	70	5,3
Utrecht	67	3,0
Noord-Holland	58	3,6
Zuid-Holland	67	4,1
Zeeland	42	5,4
Noord-Brabant	59	6,7
Limburg	53	9,9
Nederland	100	5,4

Bron: * Samengesteld op basis van de Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

** Centraal Economisch Plan 1979.

Het blijkt intussen dat de provincies Gelderland en Groningen over de meest veelzijdige industriële structuur beschikken. Zeeland daarentegen bezit relatief een eenzijdige structuur. Alleen al de chemische industrie en de scheepsbouw vertegenwoordigen tezamen 43% van de industriële werkgelegenheid. Dat een hoge mate van diversificatie nochtans geen waarborg vormt voor een relatief lage werkloosheid wordt geïllustreerd door de eveneens in de

tabel opgenomen werkloosheidspercentages. Tussen het Gelderse en Zeeuwse werkloosheidspercentage bijvoorbeeld bestaat slechts een fractioneel verschil, de diversificatie-indices lopen daarentegen ver uiteen. Overigens bekleedt Gelderland met een werkloosheid van 5,3% een redelijke middenpositie.

1.1.5 Industrie en vrouwelijke beroepsbevolking

Bijna 28% van het totale aantal Gelderse arbeidsplaatsen wordt vervuld door vrouwelijke werknemers. De sectoren handel, horeca, banken, verzekeringen en dienstverlenende bedrijven spannen de kroon met een gemiddeld deelnemingspercentage van 43. Hiertegenover steekt de industrie nogal mager af. Slechts 1 op de 7 arbeidsplaatsen wordt ingenomen door een vrouwelijke werknemer, waardoor niet meer dan 15% van de vrouwelijke beroepsbevolking in deze tak werkzaam is. De ruimte welke de industrie aan vrouwelijke werknemers biedt is derhalve niet overweldigend. Traditioneel bepaalde factoren en de aard van de werkzaamheden vormen hiervan de belangrijkste oorzaken. Tabel 7 geeft een overzicht van het aantal vrouwelijke arbeidsplaatsen per sector en de respectievelijke deelnemingspercentages (aantal vrouwen als percentage van de totale werkgelegenheid van de sector).

Tabel 7 Omvang van de vrouwelijke beroepsbevolking en het deelnemingspercentage per sector in de Gelderse industrie 1978 (bedrijven met 10 en meer werknemers)

	aantal arbeids- plaatsen	deelnemings- percentage
Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	900	11
Overige voedingsmiddelenindustrie	1.520	20
Genotmiddelenindustrie	447	23
Textielindustrie	1.260	34
Kledingindustrie	1.810	75
Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	310	29
Hout- en meubelindustrie	750	10
Papier- en papierwarenindustrie	580	8
Grafische industrie en uitgeverijen	1.040	18
Chemische-, vezel- en rubberindustrie	1.590	13
Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	350	5
Basismetaalindustrie	150	6
Metaalprodukten- en machine-industrie	1.690	8
Elektrotechnische industrie	1.040	13
Transportmiddelenindustrie	270	6
Instrumenten-, optische en overige industrie	360	22
Totaal industrie	14.067	14

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Het deelnemingspercentage per sector is een in de tijd vrij konstante grootte, terwijl tussen Nederland en Gelderland geen noemenswaardige verschillen werden geconstateerd. De deelname is het sterkst in die sectoren welke de laatste jaren met stagnatie te kampen hebben gehad (textiel- en kledingindustrie).

Tussen 1975 en 1978 daalde het aantal vrouwelijke werknemers in deze sectoren met 35%. Doordat naar verwachting de dienstverlenende sectoren in de toekomst minder snel zullen expanderen dan tot dusverre werd aangenomen en de wens tot deelname aan het arbeidsproces door de vrouwelijke bevolking snel toeneemt, zal de onevenwichtigheid op de arbeidsmarkt toenemen. De geregistreerde werkloosheid onder de vrouwelijke- en mannelijke beroepsbevolking bedroeg in 1978 respectievelijk 8,5 en 4,5% (landelijk 7,8 en 4,7%).

1.2 Ontwikkelingstendensen en aspecten van de economische activiteiten

1.2.1 De economische ontwikkeling 1970-1975

De ontwikkeling van de produktie, toegevoegde waarde, arbeidsproductiviteit etc. is niet alleen per sector verschillend doch ook per regio. Een en ander

Tabel 8 Gelderse ontwikkelingstendensen 1970-1975 ten opzichte van Nederland

	produktie	toegevoegde waarde	overig inkomen	arbeidsproductiviteit	loonkosten per manj.
Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	+	+	+	+	+
Overige voedingsmiddelenindustrie	+	+	+	-	-
Genotmiddelenindustrie	-	=	+	+	-
Textielindustrie	-	-	-	-	-
Kledingindustrie	-	-	+	+	-
Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	=	-	-	-	-
Hout- en meubelindustrie	+	+	=	-	-
Papierwarenindustrie	-	-	-	-	-
Grafische industrie en uitgeverijen	+	+	+	-	+
Chemische-, vezel- en rubberindustrie	-	-	-	-	-
Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	-	-	-	+	-
Basismetalaalindustrie	-	+	+	+	+
Metaalprodukten- en machine-industrie	-	-	-	-	-
Elektrotechnische industrie	-	-	-	-	-
Transportmiddelenindustrie	-	-	-	-	+
Instrumenten-, optische en overige industrie	-	-	+	-	-
Totaal industrie	-	-	+	-	-

Bron: Tabel 9.

wordt op eenvoudige wijze in beeld gebracht door tabel 8. Hierin wordt de Gelderse ontwikkeling van een aantal economische grootheden vergeleken met de landelijke ontwikkeling. De in de tabel voorkomende min-, is gelijk- en plustekens duiden respectievelijk op een tragere, gelijke of snellere toename van de Gelderse grootheid.

Voor een meer diepgaande analyse kan gebruik worden gemaakt van tabel 9, alwaar de ontwikkelingen met behulp van indexcijfers zijn weergegeven. De tabel kan zowel horizontaal als verticaal worden gelezen. In het eerste geval wordt de ontwikkeling van de Gelderse sector vergeleken met de Nederlandse, in het tweede geval vindt intersectorale vergelijking plaats. Men bedenke goed dat de indices uitsluitend relatieve ontwikkelingstendenzen weergeven en niets zeggen over de absolute hoogte van de kerngegevens. Hieraan wordt in de volgende hoofdstukken over de afzonderlijke sectoren aandacht geschonken.

De jaren waarover thans regionale economische cijfers ter beschikking staan (1970-1975) bestrijken een uit analytisch oogpunt bekeken ongelukkig tijdvak. De ontwikkelingstendenzen worden afgeleid uit het niveau-verschil tussen 1970 en 1975. Halverwege deze periode deed echter de olie-crisis haar intrede. Als gevolg hiervan heeft de industriële ontwikkeling in de daaropvolgende jaren zeer duidelijk een terugslag ondervonden. Met name in het jaar 1975 kan van een zogenaamde trendbreuk worden gesproken. De analyses hebben dus betrekking op een niet-normale periode, hetgeen bij de beoordeling over het verloop van de Gelderse en Nederlandse economische ontwikkelingen niet uit het oog mag worden verloren.

1.2.2 Enige karakteristieken van de industrie

Ter afsluiting van dit inleidende hoofdstuk worden in tabel 10 een aantal karakteristieken van de bedrijfsklassen weergegeven. De hier belichte aspecten verschaffen enig inzicht in de effecten van de bedrijvigheid per sector voor de provinciale economie. Deze informatie is derhalve van belang voor het regionaal economisch beleid. Aan de hand van de karakteristieken kan een indicatie worden verkregen over de mate waarin bijvoorbeeld nieuw aan te trekken bedrijvigheid aansluit op de doelstellingen van de regionale economische politiek. Heeft een doelstelling bijvoorbeeld betrekking op het versterken van de regionale structuur en wordt bovendien aangenomen dat dit bereikt kan worden door een zo groot mogelijke industriële diversiteit na te streven, dan kan de richting van de acquisitie bepaald worden met behulp van locatietoecoefficienten.* De voorkeur zal in dat geval uitgaan naar die sectoren welke blijkens deze locatietoecoefficienten ondervertegenwoordigd

* Zie voor een omschrijving van deze grootheid punt A van de toelichting bij tabel 10.

Tabel 9 Volume ontwikkeling van enige economische kerngegevens 1970-1975

	productie 1975 (1970 = 100)		toegevoegde waarde 1975 (1970 = 100)		overig inkomen 1975 (1970 = 100)		arbeidsproduk- tiviteit 1975 (1970 = 100)		loonkosten per manjaar 1975 (1970 = 100)	
	Ned.	Geld.	Ned.	Geld.	Ned.	Geld.	Ned.	Geld.	Ned.	Geld.
Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	119	124	220	385	90	182	226	376	129	130
Overige voedingsmiddelenindustrie	110	116	101	110	92	120	113	111	129	127
Genotmiddelenindustrie	128	127	94	94	86	183	105	106	134	122
Textielindustrie	87	81	78	57	58	-23	116	72	123	99
Kledingindustrie	85	67	64	61	20	42	115	119	130	124
Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	65	65	65	58	0	-49	100	92	117	111
Hout- en meubelindustrie	102	110	95	99	60	60	111	110	123	130
Papier- en papierwarenindustrie	95	90	92	85	44	26	102	91	120	106
Grafische industrie en uitgeverijen	113	129	115	136	116	149	123	121	122	116
Chemische-, vezel- en rubberindustrie	128	84	105	68	82	15	106	82	124	122
Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	102	94	87	76	64	61	103	105	121	117
Basismetallindustrie	107	91	80	133	34	124	85	163	136	164
Metaalproducten- en machine-industrie	117	103	107	93	80	56	113	100	122	116
Elektrotechnische industrie	130	107	93	77	50	24	97	83	122	107
Transportmiddelenindustrie	125	108	105	89	75	-18	102	93	114	116
Instrumenten-, optische en overige industrie	154	143	163	153	167	197	154	144	153	126
Totaal industrie	115	105	100	92	88	97	109	105	124	119

Bron: Berekend op basis van Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.

zijn. Wordt een snelle groei van het regionale inkomen wenselijk geacht, of geldt als selectie criterium de mate van arbeidsintensiteit van de productie, dan kan op basis van de karakteristieken C en B de geschiktheid van de verschillende sectoren worden onderzocht.

In de zojuist genoemde voorbeelden is eenvoudigheidshalve steeds één fictieve doelstelling geplaatst tegenover één karakteristiek. In de praktijk zal echter het gehele complex van karakteristieken getoetst moeten worden aan alle relevante doelstellingen.

De kolommen D, E en F bevatten een aantal minder traditionele karakteristieken. Wegens gebrek aan statistisch materiaal zijn de cijfers nationaal bepaald, waardoor aan de regionale toepassing beperkingen zijn opgelegd. Als globale verkenning kunnen zij evenwel zeer dienstbaar zijn. Het geheel aan karakteristieken overziend, kan intussen worden geconstateerd dat bijvoorbeeld de grafische industrie een voor de regio zeer aantrekkelijke bedrijvigheid is. Uit overwegingen van diversiteit behoeft deze sector enige regionale versterking, de arbeidsintensiteit en de bijdrage aan het provinciale inkomen liggen boven het gemiddelde, terwijl het energieverbruik laag is. Hoewel over het grondverbruik en de mate van milieu-verontreiniging geen kwantitatieve gegevens beschikbaar zijn, kan worden gesteld dat de grafische industrie een milieu-vriendelijke activiteit is en een gering aantal m² per arbeidskracht vergt. Tenslotte verloopt de huidige economische en werkgelegenheidsontwikkeling van de sector zeer voorspoedig en zijn ook de perspectieven op wat langere termijn redelijk gunstig.

Een evaluatie met betrekking tot de overige sectoren zal hier niet nader geschieden, net zo min als een onderlinge vergelijking tussen de sectoren. Evenals in de vorige paragraaf wordt deze exercitie aan de geïnteresseerde lezer overgelaten.

Toelichting bij tabel 10, karakteristieken van de industrie

- A De locatiecoëfficiënt is een analytische grootheid van voornamelijk beschrijvende aard. Deze vergelijkt de structuur van de regionale economie met de structuur van de nationale economie en geeft aan welke sectoren onder-, over- of evenredig vertegenwoordigd zijn. De locatiecoëfficiënt wordt berekend door het aandeel van de sectorale werkgelegenheid in Gelderland te delen door het aandeel van de landelijke sector in de nationale werkgelegenheid (zie ook bijlage 1). Indien de waarde van de locatiecoëfficiënt groter is dan 100, betekent dit dat de sector in Gelderland relatief oververtegenwoordigd is. Anderzijds duidt een waarde die beneden de 100 ligt op ondervertegenwoordiging. De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de Statistiek Werkzame Personen en de Algemene Industrie Statistiek 1977 (C.B.S.).

Tabel 10 Karakteristieken van de industrie

	A locatie- coëfficiënt	B arbeids- intensiteit van de productie	C toename van het regionaal inkomen per f 100,— productie	D aantal m ² grondgebruik per arbeids- kracht	E energiever- bruik in gld. per f 100,— omzet	F milieuvont- reiniging als prijsseffect op de productie- waarde in %
Dierlijke voedingsmiddelenindustrie	144	2,7	6	370	1,24	1,34
Overige voedingsmiddelenindustrie	88	4,6	21	174	1,60	1,31
Genotmiddelenindustrie	72	5,3	65	189	1,09	1,66
Textielindustrie	80	12,8	26	70	2,49	2,37
Kledingindustrie	96	20,0	35	15	0,57	0,27
Leder-, schoen- en lederwarenindustrie	100	16,2	43	19	1,13	0,27
Hout- en meubelindustrie	172	12,9	45	*	1,44	*
Papier- en papierwarenindustrie	241	8,6	30	430	4,73	2,40
Grafische industrie en uitgeverijen	82	12,3	47	*	0,69	*
Chemische-, vezel- en rubberindustrie	98	11,0	38	218	6,27	1,37
Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	160	12,5	53	*	7,33	*
Basismetalaalindustrie	58	4,0	22	200	14,60	0,35
Metaalproducten- en machine-industrie	113	13,4	46	179	1,10	0,23
Elektrotechnische industrie	65	11,2	42	152	1,21	0,15
Transportmiddelenindustrie	49	11,8	32	93	0,13	0,47
Instrumenten-, optische en overige industrie	95	13,0	53	277	*	0,48
Totaal industrie	104	8,4	31	187	2,99	0,93

A, B en C – Gelderse cijfers D, E en F – Landelijke cijfers.

* onbekend.

- B De arbeidsintensiteit van de produktie geeft aan hoeveel manjaren gemoeid zijn met de voortbrenging van 1 mln. gulden produktie.* De berekeningen zijn uitgevoerd met behulp van de Regionale Economische Jaarcijfers 1975 (C.B.S.).

- C In kolom C staan de bedragen in guldens vermeld waarmee het regionale inkomen van Gelderland toeneemt als gevolg van 100 gulden produktie in de betreffende sector.* De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de Regionale Economische Jaarcijfers 1975 (C.B.S.).

- D De terreincoëfficiënten (netto m² grondgebruik per arbeidskracht) zijn afgeleid van het grondverbruik per ha, per mln. gulden produktie, zoals deze staan vermeld in de Nederlandse Economie in 1980 van het Centraal Planbureau. Omdat de cijfers een schatting zijn van het landelijke gemiddelde, is een regionale toepassing niet zonder meer mogelijk. Aan de gegevens dient dan ook uitsluitend een indicatieve waarde te worden gehecht.

- E Kolom E vermeldt het totale energieverbruik, uitgedrukt in guldens per f100,— omzet.
De cijfers werden vervaardigd met behulp van speciaal door het C.B.S. verstrekte gegevens en representeren een landelijk gemiddelde over het jaar 1976.

- F De kosten, verbonden aan de bestrijding van milieu-verontreiniging zijn gewaardeerd als procentueel prijseffect op de produktiewaarde en zijn bij gebrek aan een directe maatstaf opgevat als een indicatie van de mate van verontreiniging. Hierbij is uitsluitend de vervuiling gezien die het gevolg is van produktie-activiteiten. Milieu-verontreiniging door consumptieve activiteiten blijft dus buiten beschouwing. Ook deze cijfers zijn landelijke gemiddelden en dienen derhalve slechts met grote terughoudendheid te worden gehanteerd. De gegevens zijn ontleend aan De Nederlandse Economie in 1980, C.P.B.

* Betreft uitsluitend het directe effect.

2 Voedings- en genotmiddelen-industrie

2.1 Algemene beschouwingen

2.1.1 Inleiding

De voedings- en genotmiddelenindustrie kan in drie sectoren worden onderverdeeld:

1. dierlijke voedingsmiddelenindustrie;
2. overige voedingsmiddelenindustrie;
3. genotmiddelenindustrie.

In het algemeen kunnen deze bedrijfsklassen qua produktie-omvang als gelijkmatig groeiende sectoren worden gekenschetst.

Gedurende de laatste jaren is in het groeitempo niettemin een kentering gekomen en vertoont de ontwikkeling enige stagnatie. Toch is nog sprake van een bescheiden produktie-toename, welke vooral te danken is geweest aan een vergroting van het exportvolume. De huidige verhouding binnenlandse afzet/export bedraagt ongeveer $2/3-1/3$. Mede onder invloed van de afnemende groei is de werkgelegenheid in deze sectoren teruggelopen en staan de doorgaans toch al lage rendementen onder druk.

Naast de veel gehoorde knelpunten, zoals het hoge Nederlandse kostenniveau en de hoge valutawaarde kunnen in de voedings- en genotmiddelenindustrie nog een aantal specifieke problemen worden onderkend. De groei in de binnenlandse afzet wordt in deze sectoren sterk bepaald door de toename van het reëel besteedbare inkomen en de bevolkingsaanwas. Beide factoren vertonen de laatste jaren de neiging tot afvlakking van het groeitempo. Daarenboven treden er in bepaalde produktgroepen verzadigingsverschijnselen op. Doordat de verwerking van agrarische produkten op ruimere schaal in de oorsprongslanden geschiedt, is bovendien een verscherpte concurrentie te verwachten.

De produktieprocessen in de voedings- en genotmiddelenindustrie vereisen naar verhouding veel water. De aard van de daarbij optredende waterverontreiniging door biologisch afbreekbare stoffen leidt onder het regime van de

Wet Verontreiniging Oppervlaktewateren tot kostprijsstijgingen. De voortrekkersrol welke Nederland met betrekking tot de milieuwetgeving in een aantal opzichten vervult, heeft daardoor soms een nadelige invloed op de concurrentiepositie van deze bedrijfsklassen.

Tussen de landbouw en de voedings- en genotmiddelenindustrie bestaat een zeer nauwe relatie. De concurrentie-positie van de verwerkende industrie wordt mede bepaald door de kwaliteit, prijs en hoeveelheid van de door de landbouw aangeboden grondstoffen. Anderzijds worden de afzetmogelijkheden van de landbouw weer sterk beïnvloed door de ontwikkelingen in de voedings- en genotmiddelenindustrie (b.v. door de inventiviteit van de verwerkende industrie op het gebied van de produktontwikkeling).

Naar verwachting zal zich in de komende jaren geen krachtig herstel in de produktiegroei voordoen. Bij de bedrijven bestaat veelal het streven om via rationalisatie, concentratie en schaalvergroting de produktiviteit op te voeren teneinde de concurrentiepositie te versterken. De in technisch opzicht op een hoog peil staande outillage van de Nederlandse voedings- en genotmiddelenindustrie maakt deze sector bij uitstek geschikt om in te spelen op wijzigingen in het consumptiepatroon naar luxe en hoogwaardige producten.

2.1.2 **Werkgelegenheid**

Landelijk heeft zich vanaf 1963 in de voedings- en genotmiddelenindustrie een voortdurende daling in de werkgelegenheid voorgedaan.

Des te opmerkelijker is daarom de Gelderse groei van bijna 16% in de periode 1963-1973. Deze toename kan voornamelijk aan een stijging in de subsector slachterijen en vleeswarenindustrie worden toegeschreven. Naast de vestiging van nieuwe bedrijven heeft vooral de uitbreiding van de bestaande Gelderse produktiecapaciteit een positief effect op de werkgelegenheid gehad. Als gevolg van de minder snel gestegen vraag na 1973, halveerde de produktiegroei ten opzichte van de voorgaande jaren tot circa 2,5% per jaar. Ongeveer gelijktijdig werden door de industrie nogal wat produktiviteitsverbeterende investeringen gepleegd, waardoor een groot aantal arbeidsplaatsen verviel. Tussen 1973 en 1977 vond zowel in Nederland als in Gelderland een afbraak van de werkgelegenheid plaats van 2,5% per jaar. Met bijna 1/6 deel van de Gelderse industriële werkgelegenheid blijft de voedings- en genotmiddelenindustrie echter een belangrijke positie op de arbeidsmarkt bekleden.

Tabel 11 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 voedings- en genotmiddelenindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen × 1000;		
1963	200,3	19,6
1973	189,6	22,7
1977	171,3	20,5
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-0,5	1,5
1973/1977	-2,5	-2,5
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	16,3	13,9
1973	16,1	16,2
1977	15,8	16,4
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	85
1973	100	100
1977	100	104

Bron: Berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

2.1.3 Ruimtelijke spreiding

Gemeten naar de omvang van de werkgelegenheid en het aantal bedrijven is de sector in de provincie Gelderland sterk op de Veluwe geconcentreerd. Opvallend is de geringe locatie in het Rivierenland met slechts 6% van de werkgelegenheid van de Gelderse voedings- en genotmiddelenindustrie.

Tabel 12 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse voedings- en genotmiddelenindustrie verdeeld naar streekplangebied.

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	53	20	26
Veluwe	121	47	47
Rivierenland	14	5	6
Oost-Gelderland	72	28	21
	260	100	100

Bron: E.T.I. - A.I.S./C.B.S. registratie.

2.2 Dierlijke voedingsmiddelenindustrie

2.2.1 Inleiding

Tot de dierlijke voedingsmiddelenindustrie worden gerekend:

- slachterijen en vleeswarenindustrie;
- zuivel en melkproduktenindustrie.

In termen van arbeidsplaatsen zijn deze twee subsectoren de belangrijkste uit de totale Gelderse voedings- en genotmiddelenindustrie. De onderlinge verdeling van de werkgelegenheid tussen de subsectoren bedraagt respectievelijk 62 en 38%.

Kenmerkend voor de dierlijke voedingsmiddelenindustrie is de invloed van de E.E.G., welke door middel van een aantal prijs- en structuur-maatregelen markt ordenend optreedt. De invloed van de nationale en provinciale overheid op de economische ontwikkeling in deze branche is daardoor beperkt. Naast de binnenlandse afzetmarkt speelt vooral de handel met de E.E.G.-lidstaten een belangrijke rol. De leveringen aan West-Duitsland zijn daarvan het omvangrijkst. Als tweede bijzonderheid kan de sterke verwevenheid van de sector met de landbouw worden genoemd. De coöperatieve bedrijfsvorm is in de dierlijke voedingsmiddelenindustrie veelvuldig vertegenwoordigd.

2.2.2 Productie en afzet

De dierlijke voedingsmiddelenindustrie kent een uitzonderlijk hoog verbruik aan grond- en hulpstoffen. Zo bedroeg het verbruik in 1975 bijna 94% van de totale produktiewaarde. In de overige Gelderse industrie lag dit aandeel gemiddeld rond de 62%. Eveneens opvallend is de spectaculaire groei van de toegevoegde waarde als gevolg waarvan de arbeidsproductiviteit een geweldig hoge groei doormaakte.

Tenslotte doet zich in deze sector het opmerkelijke verschijnsel voor dat dankzij aanzienlijke subsidiebedragen, de som van de lonen, de sociale lasten en het overige inkomen de hoogte van de toegevoegde waarde verre overtreft. De hoogte van en de schommelingen in deze grootheden onttrekken zich echter aan de gebruikelijke economische interpretatie omdat de geldelijke waarde van de produktie voor een belangrijk deel buiten het marktmechanisme om langs kunstmatige weg tot stand komt. De waarde van het verbruik, welke uit de aard der zaak in de dierlijke sector toch al zeer hoog is, wordt sterk beïnvloed door een ingewikkeld stelsel van invoerrechten, subsidies en minimumprijzen ten gunste van de toeleverende landbouw. De waarde die de dierlijke voedingsmiddelen-industrie vervolgens nog aan dit hoge verbruik toevoegt, is relatief zeer gering en bedroeg in Gelderland gemiddeld over 1970 en 1975 slechts circa 4%. Daarenboven wordt deze toegevoegde waarde zelf ook weer sterk door subsidiebedragen beïnvloed (de uitgekeerde subsidie wordt bij de berekening van de toegevoegde

Tabel 13 Kerngegevens* productie 1970-1975 dierlijke voedingsmiddelenindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	8,8	10,3	6,8	7,5
overig inkomen	5,1	4,3	2,7	4,4
indirecte belastingen	-9,9	-6,4	-7,6	-5,6
toegevoegde waarde	4,0	8,2	1,9	6,3
verbruik	96,0	91,8	98,1	93,7
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	1,2	2,3	1,2	4,7
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		3,5		4,3
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		17,1		29,0
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, $\times f 1.000,—$	16,3	21	15,5	20,2
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, $\times f 1.000,—$	6,9	15,6	4,1	15,4
loonquote	216,0	124,0	344,0	118,0
overig inkomensquote	127,0	52,0	138,0	70,0

Bron: berekend op basis van:
Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
Nationale Rekeningen C.B.S.
Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

waarde namelijk in mindering gebracht). In 1975 beliep de subsidie in Gelderland 88% van de toegevoegde waarde terwijl dit percentage in 1970 zelfs 380% bedroeg.

Het behoeft intussen geen betoog dat de absolute hoogte van de kerngegevens uit tabel 13 weinig waarde bezitten als graadmeter voor de economi-

sche positie van de sector. Worden deze gegevens echter uitsluitend beschouwd naar ontwikkeling en vergeleken met de Nederlandse cijfers, dan kunnen toch enige conclusies worden getrokken. Het blijkt dan dat de in sommige opzichten relatief zwakkere positie van de Gelderse bedrijven zich sterk verbeterde. Met name de arbeidsproductiviteit heeft zich krachtig hersteld, terwijl de groei van het produktievolume een bevredigende ontwikkeling vertoonde.

Uitgedrukt in prijzen van 1970 nam in Gelderland het overige inkomen belangrijk toe, landelijk werd echter een lichte teruggang gesignaleerd. In 1970 werd één tiende deel van de totale toegevoegde waarde van de Nederlandse dierlijke voedingsmiddelenindustrie in Gelderland voortgebracht. In 1975 liep dit aandeel op tot ruim één zesde, waarmee de Gelderse bijdrage nationaal gezien van toenemend belang is.

Nadat in 1977 nauwelijks enige groei in het landelijke produktievolume van de dierlijke voedingsmiddelenindustrie plaatsvond, kon in 1978 een groei van 4% genoteerd worden.

De export nam zelfs met 7,5% toe tegen een stijging van niet meer dan 0,5% in 1977. De met deze produktie- en afzetgroei samenhangende stijging van de arbeidsproductiviteit is echter niet in staat gebleken de winstgevendheid krachtig opwaarts te bewegen. Hoewel in 1978 van een duidelijke verbetering sprake was, blijft de rendementspositie van de bedrijven in het algemeen vrij matig. Voor 1979 kan een verdere produktiegroei worden verwacht van 5%. De exporttoename wordt begroot op ca. 6,5%. De stijging van de produktie en afzet in de jaren na 1979 zal waarschijnlijk afnemen tot nog slechts enige procenten per jaar. Als gevolg van onder andere de internationale concurrentie en het prijsbeleid van de overheid zullen zich de komende jaren geen forse prijsstijgingen van de eindprodukten kunnen voordoen. Een en ander heeft tot gevolg dat het winstherstel bemoeilijkt wordt.

2.2.3 Werkgelegenheid

Tabel 14 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de dierlijke voedingsmiddelenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1000;		
1977	46,5	7,6
1978	46,4	8,1
procentuele groei;		
1977/1978	-0,2	7,1

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

In vergelijking met overig Nederland is de dierlijke voedingsmiddelenindustrie in Gelderland krachtig vertegenwoordigd. De omvang van de werkgelegenheid is circa 55% hoger dan bij een evenredige provinciale verdeling verwacht mag worden.

Tegen de achtergrond van de landelijke daling van het aantal arbeidsplaatsen kan de Gelderse groei bijzonder gunstig worden genoemd. De toename werd voor 2/3 in de subsector slachterijen en vleeswarenindustrie gerealiseerd. De daling van de landelijke werkgelegenheid kan voornamelijk worden toegeschreven aan de toegenomen diepte-investeringen. Met betrekking tot 1979 wordt een voortgaande stijging van het investeringsvolume voorzien, waardoor de landelijke werkgelegenheid verder zal dalen. Hoewel deze investeringsontwikkeling zich ongetwijfeld ook in Gelderland zal voordoen, is het niet uitgesloten dat de Gelderse dierlijke voedingsmiddelenindustrie in 1979 nog een bescheiden stijging van de werkgelegenheid te zien zal geven.

2.2.4 Slachterijen en vleeswarenindustrie

In belangrijke delen van de Nederlandse subsector slachterijen en vleeswarenindustrie bestaat een ruime overcapaciteit. De kans om door afzetvergroting tot opheffing van deze overcapaciteit te komen is in het algemeen niet bijzonder groot. Ingeval de bestaande overcapaciteit in de toekomst sterk toeneemt, moet bij eventuele capaciteitsbeperkende maatregelen rekening worden gehouden met het afvloeien van arbeidsplaatsen. Gezien de ontwikkeling in de provincie Gelderland is het evenwel niet waarschijnlijk dat deze problematiek op korte termijn aktueel wordt. De voortbrenging van de produktie is in het algemeen arbeidsintensief, terwijl door de aard van de werkzaamheden de arbeidsomstandigheden niet ideaal zijn. Het ziekteverzuim in deze subsector is dan ook uitzonderlijk hoog.

De investeringen zullen in de komende tijd in hoofdzaak voor modernisering en rationalisering worden aangewend. Hoewel de mogelijkheden tot automatisering beperkt zijn, is hiervan toch een remmende invloed op de werkge-

Tabel 15 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de slachterijen en vleeswarenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	23,3	4,7
1978	23,1	5,0
procentuele groei;		
1977/1978	- 0,9	7,5

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

legenheidsontwikkeling te verwachten. De toekomstige omvang van de werkgelegenheid zal in hoge mate afhangen van de wijze waarop het Gelderse bedrijfsleven in staat zal zijn haar binnen- en buitenlandse marktaandeel te behouden of te vergroten. Het slagen daarvan hangt evenwel nauw samen met de nationale kosten- en produktiviteitsontwikkeling ten opzichte van het buitenland.

2.2.5 Zuivel- en melkproduktenindustrie

De ontwikkelingen in de zuivel- en melkproduktenindustrie houden verband met de overschotsituatie in de gehele Europese Gemeenschap. Het door de E.E.G.-commissie ontworpen aktieprogramma voor de jaren 1977-1980 om de overschotten zoveel mogelijk te beteugelen richt zich in hoofdzaak op twee aspecten:

- beperking van het melkaanbod;
- stimulering van de afzet van zuivelprodukten.

De werkgelegenheidseffecten van deze maatregelen voor de Gelderse zuivel- en melkproduktenindustrie zal afhangen van de verhouding waarin de eerste, dan wel de tweede maatregel meer resultaat boekt. De noodzaak tot grotere en daardoor efficiëntere werkeenheden heeft in het verleden de sluiting van veel kleinere bedrijven bevorderd. Dit concentratieproces met het daarmee samenhangende verlies aan arbeidsplaatsen zal zich naar verwachting in afgezwakte vorm nog enige tijd voortzetten. Daartegenover staat de mogelijkheid tot versterking van de afzetmarkt binnen de E.E.G. door de in technologisch opzicht gunstige positie van de binnenlandse melkveehouderij en zuivelindustrie. Onderzoek naar andere toepassingen van de grondstof en de ontwikkeling van nieuwe zuivelprodukten kan mogelijk een extra vraagimpuls opleveren.

Tabel 16 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de zuivel- en melkindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen × 1.000;		
1977	23,2	2,9
1978	23,3	3,1
procentuele groei;		
1977/1978	0,4	6,6

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

2.3 Overige voedingsmiddelenindustrie

2.3.1 Inleiding

Wat voor de dierlijke voedingsmiddelenindustrie werd opgemerkt ten aanzien van de invloed van het E.E.G.-beleid, het marktordenende overheidsingrijpen en de hoge waarde van het grondstoffenverbruik, is in mindere mate ook van toepassing op een aantal branches uit de overige voedingsmiddelenindustrie. Van de Gelderse subsectoren uit de overige voedingsmiddelenindustrie vormt de veevoederindustrie met ongeveer 30% van de werkgelegenheid de belangrijkste branche. De groente- en fruitverwerkende industrie en de brood-, beschuit-, banket-, koek- en biscuitfabrieken vertegenwoordigen ieder circa 22%. De resterende 26% is verdeeld over een groot aantal subsectoren.

2.3.2 Productie en afzet

Gedurende de jaren 1970-1975 stegen de toegevoegde waarde en het produktievolume in Gelderland met respectievelijk 2 en 3%. De Nederlandse groei van met name de toegevoegde waarde bleef duidelijk bij de Gelderse ontwikkeling ten achter en bedroeg slechts 0,2%. Het Gelderse aandeel in de totale landelijke toegevoegde waarde van de sector is daardoor toegenomen van 9,3% in 1970 tot 10,2% in 1975. De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit, loonkosten, loon- en overige inkomensquote en de samenstelling van de produktie wijkt in Gelderland niet noemenswaardig af van Nederland.

In 1977 daalde het produktievolume van de Nederlandse overige voedingsmiddelenindustrie met 1%. Ten gevolge van de recordoogsten van sommige akkerbouwprodukten en de ingebruikname van nieuwe produktiecapaciteit voor de verwerking van sojabonen, nam het produktievolume in 1978 boven verwachting snel toe met 7,5%. De export verliep met een stijging van 8,5% eveneens zeer voorspoedig (in 1977 daalde de uitvoer nog met 0,5%). Omdat de oorzaken van deze snelle ontwikkeling van betrekkelijk incidentele aard zijn, wordt voor 1979 een aanzienlijk tragere groei verwacht. De produktietoename wordt geraamd op 3%, de stijging van de uitvoer zal ca. 5% bedragen. De rendementsontwikkeling van de verschillende subsectoren loopt zeer uiteen. De mengvoederindustrie bijvoorbeeld behaalt doorgaans redelijk goede bedrijfsresultaten, het rendement in de groente- en fruitverwerkende industrie is daarentegen laag. Voor de overige voedingsmiddelenindustrie als totaliteit kon in 1978 een bescheiden winststijging worden geboekt. Deze ontwikkeling zal zich naar verwachting in 1979 voortzetten. Doordat de komende jaren nog slechts een langzame afzetgroei mogelijk is zullen de rendementen zich op wat langere termijn niet makkelijk verder kunnen verbeteren.

Tabel 17 Kerngegevens* productie 1970-1975 overige voedingsmiddelenindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	12,3	13,9	12,0	13,9
overig inkomen	8,4	7,6	7,1	7,9
indirecte belastingen	0,7	-0,4	1,8	-0,5
toegevoegde waarde	21,4	21,1	20,9	21,3
verbruik	78,6	78,9	79,1	78,7
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	8,6	7,8	8,3	10,0
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		1,9		3,0
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		0,2		2,0
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	17,2	22,2	16,9	21,4
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	27,5	31,1	26,8	29,8
loonquote	58,0	66,0	57,0	65,0
overig inkomensquote	39,0	36,0	34,0	37,0

Bron: berekend op basis van:
Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
Nationale Rekeningen C.B.S.
Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

2.3.3 Werkgelegenheid

Zowel in 1976 als in 1977 daalde de werkgelegenheid van de overige voedingsmiddelenindustrie met achtereenvolgens 3 en 0,5%.

In 1978 werd echter onder invloed van de toegenomen produktie weer een stijging bereikt. Opvallend is dat de procentuele daling van de werkgelegenheid in de Nederlandse en de Gelderse sector steeds van ongeveer gelijke orde was, terwijl thans het herstel zich in Gelderland veel minder duidelijk aftekent. De landelijke groei bedroeg in 1978 5,1% tegen slechts 0,5% in Gelderland. Nader beschouwd blijkt dat de Nederlandse toename vrijwel geheel te danken is geweest aan de krachtig gestegen werkgelegenheid binnen de brood- en banketbranche. De overige subsectoren vertoonden een geringe schommeling of bleven stabiel.

De werkgelegenheid in de Gelderse brood- en banketbranche steeg eveneens aanzienlijk, daarenboven nam ook de werkgelegenheid in de Gelderse veevoederindustrie belangrijk toe. Het effect hiervan werd echter grotendeels teniet gedaan door de afkalving van arbeidsplaatsen in de groente- en fruitverwerkende industrie.

Tabel 18 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de overige voedingsmiddelenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	76,1	7,6
1978	80,0	7,7
procentuele groei;		
1977/1978	5,1	0,5

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

De omvang van de werkgelegenheid in de Gelderse overige voedingsmiddelenindustrie zal zich in 1979 naar verwachting stabiliseren op het huidige niveau, met mogelijk een lichte neiging tot dalen.

2.3.4 Veevoederindustrie

Van de totale werkgelegenheid in de Nederlandse veevoederindustrie is bijna 1/5 deel in Gelderland gelocaliseerd. De branche kan als relatief kapitaalintensief worden gekenschetst. De ontwikkeling van de arbeidsproduktiviteit en het rendement is de afgelopen jaren bevredigend geweest. Structurele problemen van financieel-economische aard doen zich voor de subsector als geheel niet voor. Als gevolg van de enorme groei in de intensieve veehouderij kon eveneens een hoog groeitempo in de veevoederindustrie worden verwezenlijkt. De expansie in de veehouderij lijkt haar hoogtepunt bereikt te hebben, waarmee dan tevens de belangrijkste groei-initiator voor de veevoederindustrie is vervallen. De exportmarkt zal voorsnog weinig soelaas kunnen bieden omdat, met uitzondering van enige specifieke produkten, de uitvoer slechts enkele procenten van de omzet bedraagt.

De grondstofvoorziening draagt daarentegen een duidelijk internationaal karakter. Van het totale verbruik wordt ongeveer 80% ingevoerd, waarvan 1/3 deel uit de E.E.G.-landen. In het licht van de geschetste afzetontwikkelingen is het niet te verwachten dat de veevoederindustrie in de naaste toekomst een grote stijging van het aantal arbeidsplaatsen te zien zal geven.

Tabel 19 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de veevoederindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	10,9	2,1
1978	11,2	2,3
procentuele groei;		
1977/1978	2,8	9,7

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

2.3.5 Groente- en fruitverwerkende industrie

De groente- en fruitverwerkende industrie kampt al geruime tijd met een groot aantal problemen. Al zo'n jaar of tien beweegt de produktie zich vrijwel op het zelfde niveau. De toename van de produktie-waarde werd voornamelijk veroorzaakt door prijsstijgingen. Door de sterk verbeterde transport-, distributie- en verpakkingstechnieken is een grotere continuïteit in de beschikbaarheid van verse produkten bereikt. Mede daardoor neemt het gemiddelde gezinsverbruik van glas- en blik-conserven geleidelijk af.

Het seizoengebonden karakter van de verwerking van sommige produkten brengt voor de rest van het jaar een ruime overcapaciteit met zich mee. De branche wordt gekenmerkt door een felle nationale en internationale concurrentie. De rendementen zijn over het algemeen zeer laag. Van de omzet wordt

Tabel 20 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de groente- en fruitverwerkende industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	8,7	1,9
1978	8,6	1,8
procentuele groei;		
1977/1978	-1,2	-8,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

± 2/3 deel geëxporteerd, waarbij vooral de afzetmarkt in Duitsland van belang is. De afzetstagnatie, de felle concurrentie en de lage rendementen hebben tezamen met de voortgaande mechanisering en automatisering een afname van de werkgelegenheid tot gevolg gehad. Naar verwachting is dit proces in de groente- en fruitverwerkende industrie nog niet teneinde. De werkgelegenheid zal daardoor in de komende periode mogelijk verder terug kunnen lopen.

2.3.6 Brood-, beschuit-, banket-, koek- en biscuitfabrieken

Na een daling in de jaren 1976 en 1977 is de werkgelegenheid in deze Gelderse subsector in 1978 gestegen met ruim 14%. De verhoogde export-inspanning van de branche heeft daarbij een positieve rol gespeeld. De negatieve effecten van de enigszins stagnerende binnenlandse afzet werden daarmee ruimschoots gecompenseerd.

Het aandeel van buitenlandse produkten op de binnenlandse markt is stijgende en bedraagt thans ruim 10%.

Tabel 21 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de brood-, beschuit-, banket-, koek- en biscuitfabrieken

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen × 1.000;		
1977	17,7	1,5
1978	22,2	1,8
procentuele groei;		
1977/1978	25,4	14,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

2.4 Genotmiddelenindustrie

2.4.1 Inleiding

De samenstelling van de bedrijfsklasse genotmiddelenindustrie wijkt in Gelderland nogal af van het landelijke beeld. In Nederland is 44% van de werkgelegenheid uit de sector in de tabakverwerkende industrie werkzaam, 42% in bierbrouwerijen, mouterijen, alcoholfabrieken en distilleerderijen en 14% in de frisdrankenindustrie. In Gelderland is de verdeling respectievelijk 70%, 16% en 14%. Het accent in de Gelderse sector ligt dus duidelijk op de tabakverwerkende industrie.

2.4.2 Produktie en afzet

De overheidsinvloed op de binnenlandse afzetmogelijkheden van de genotmiddelenindustrie is door belasting-, accijns en prijsmaatregelen aanzienlijk. De indirecte belastingen (minus subsidies, exclusief B.T.W.) overtreffen in hoogte zelfs de loonsom plus het overig inkomen. Mede daardoor maakt de toegevoegde waarde een groot deel uit van de totale produktiewaarde en kan

Tabel 22 Kerngegevens* produktie 1970-1975 genotmiddelenindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de produktie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	13,7	15,9	12,9	13,6
overig inkomen	13,5	11,4	7,2	12,9
indirecte belastingen	41,0	35,5	50,9	38,8
toegevoegde waarde	68,2	62,8	71,0	65,3
verbruik	31,8	37,2	29,0	34,7
produktie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	6,9	5,8	6,1	6,2
gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970/1975 (%)		5,1		5,0
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		1,2		1,3
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	16,3	21,8	14,9	18,2
arbeidsproduktiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	75,3	79,3	75,4	79,9
loonquote	20,0	25,0	18,0	21,0
overig inkomensquote	20,0	18,0	10,0	20,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

de arbeidsproductiviteit tot de hoogste uit de verwerkende industrie worden gerekend. Ook de doorgaans kapitaalintensieve voortbrenging van de productie heeft een positieve invloed op de hoogte van de arbeidsproductiviteit. Opmerkelijk is dat de arbeidsproductiviteit in Gelderland zowel naar hoogte als naar ontwikkeling iets gunstiger verloopt dan de landelijke, doch dat in 1975 de Gelderse reële loonkosten per manjaar 3.600 gulden lager waren dan de Nederlandse. De positie van het overig inkomen kon zich in Gelderland daardoor krachtig verbeteren. De overige inkomensquote verdubbelde tussen 1970 en 1975, landelijk trad een daling op van 10%.

De groei van het produktievolumen van de Nederlandse genotmiddelenindustrie bedroeg in 1977 ca. 5,5%. Deze bevredigende toename is mede te danken geweest aan een aantal incidentele factoren zoals de accijnsverhoging voor sigaretten in West-Duitsland en België, waardoor de omzetten, voortvloeiende uit het grensverkeer, tot ongekennde hoogte stegen. Hoewel ook in 1978 de Nederlandse prijsverhoudingen van tabaksprodukten ten opzichte van Duitsland gunstig bleven, viel om onduidelijke redenen de verkoop uit het grensverkeer scherp terug. Het binnenlandse verbruik nam eveneens af en daalde met 2%. De export van sigaretten en kerftabak wist zich daarentegen niet alleen te handhaven, doch overtrof zelfs het uitvoerrecord van 1974.

Met uitzondering van een sterke uitvoerdaling van de frisdranken, vertoonden ook de overige genotmiddelen een positieve exportontwikkeling bij een matige binnenlandse afzet. Per saldo bleef het produktievolumen van de genotmiddelenindustrie in 1978 vrijwel op het peil van het voorgaande jaar. Gezien de goede afzetverwachtingen wordt voor 1979 weer een produktiegroei verwacht van ca. 3,5%.

2.4.3 Werkgelegenheid

Gedurende 1977-1978 is de werkgelegenheid in de Gelderse genotmiddelenindustrie constant gebleven, landelijk werd een teruggang waargenomen.

Tabel 23 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de genotmiddelenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen × 1.000;		
1977	23,4	1,9
1978	22,8	1,9
procentuele groei;		
1977/1978	-2,6	0,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

nomen van 2,6%. Evenals uit de kerngegevens van de produktie valt af te leiden, blijkt dat de Gelderse ontwikkeling in deze sector bepaald gunstiger verloopt dan het landelijke beeld.

Onder invloed van de naar verwachting gelijkblijvende binnenlandse afzet en een bescheiden uitvoertoeename zal het aantal arbeidsplaatsen in de Gelderse sector geen grote wijzigingen ondergaan in de nabije toekomst. Door de belangrijke positie van de tabakverwerkende industrie in de Gelderse sector zijn de ontwikkelingen in deze subklasse in hoge mate bepalend voor het totaalbeeld van de genotmiddelenindustrie.

2.4.4 Tabakverwerkende industrie

Doordat de afzet van de tabakverwerkende industrie vrijwel conjunctuur-ongevoelig is hebben zich als gevolg van de stagnerende economie geen bedrijfssluitingen voorgedaan. Mede door het stabiele verbruikspatroon van de consument verlopen de ontwikkelingen zeer geleidelijk.

De omvang van de export is van essentieel belang voor de tabakverwerkende industrie. Kwantitatief en kwalitatief bekleden met name de Nederlandse sigaren en kerftabak-produkten een dominerende positie op de wereldmarkt. Omdat de produktie van tabakswaaren in zeer veel landen plaatsvindt (bijvoorbeeld in alle E.E.G.-lidstaten) dient ter veiligstelling van de toekomstige exportmogelijkheden, de prijs- en kwaliteitsontwikkeling van de Nederlandse c.q. Gelderse produktie met aandacht te worden gevolgd.

De mogelijkheden tot en de mate van mechanisering en automatisering lopen in de tabakverwerkende industrie sterk uiteen. In de sigarenfabricage, welke relatief sterk in de Gelderse Vallei is vertegenwoordigd, moet veel arbeid noodzakelijkerwijs met de hand gebeuren. De mogelijkheden tot produktiviteitsverbetering door automatisering zijn daardoor gering, in tegenstelling tot de sigaretten en kerftabakfabricage waar onder druk van de internationale concurrentie veel arbeid is geautomatiseerd.

Gezien de omstandigheden dat de meeste bedrijven onderdeel uitmaken van

Tabel 24 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de tabakverwerkende industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	10,2	1,4
1978	9,8	1,3
procentuele groei;		
1977/1978	-3,9	-2,2

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

combinaties of van buitenlandse concerns ligt de beslissingsmacht voor een belangrijk deel buiten de provincie- of zelfs landsgrenzen. Daarnaast is het aantal arbeidsplaatsen van Nederlandse vestigingen in België niet onbelangrijk en bedroeg in 1977 circa 2.600 werknemers. In hoeverre toekomstige uitbreidingen in België zullen worden gerealiseerd hangt nauw samen met de Nederlandse kostenontwikkeling en de mogelijkheid tot het aantrekken van productiepersoneel waarbij in de achterliggende jaren nogal eens moeilijkheden werden ondervonden.

3 Textielindustrie

3.1 Inleiding

De Gelderse textielindustrie kan worden onderverdeeld in een zevental subsectoren waarvan de tricot- en kousenindustrie met 29% van de werkgelegenheid de belangrijkste is.

De katoenindustrie bekleedt met 23% de tweede plaats. De overige 48% is als volgt over de resterende vijf subklassen verdeeld:

- wolindustrie 9%;
- textielveredelingsindustrie 12%;
- tapijt- en vloermattenindustrie 10%;
- overige textielindustrie 17%.

De opvallendste afwijkingen ten opzichte van Nederland liggen in de tricot- en kousenindustrie met landelijk 12% van de werkgelegenheid uit de textielindustrie en de tapijt- en vloermattenindustrie met 21%.

Vanaf de tweede wereldoorlog tot aan het begin van de jaren zestig heeft de textielindustrie een gestage groei doorgemaakt. Als gevolg van een groot aantal factoren deed zich na 1964 een sterke terugval voor. Enige oorzaken zijn te vinden in de vrijmaking van het internationale handelsverkeer, de afbraak van de binnentarieven in de E.E.G. en voor Nederland in het bijzonder de loonkosten- en produktiviteitsverschillen tussen de binnen- en buitenlandse textielindustrie.

Uitgedrukt als een indexcijfer bedroeg de verhouding van de arbeidskosten per uur in de textiel in 1977 als volgt:

Nederland	100;
West-Duitsland	83;
totaal E.E.G.	68.

Het hoge loonkostenpeil van de Nederlandse textielindustrie wordt door een achterstand in outillage en investeringsniveau in het algemeen niet gecompenseerd door een hoge arbeidsproductiviteit, eerder is sprake van het omgekeerde. Het daarmee gepaard gaande verschil in prijsontwikkeling heeft tot een voortgaande binnenlandse afzetdaling geleid, gevolgd door een

later ingezette stagnerende uitvoer. Het lage Nederlandse investeringsvolume wordt wel aangevoerd als verklaring voor het verontrustende verschijnsel dat de produktie- en afzet opleving die in 1976 bij de overige E.E.G.-partners plaatsvond zich niet in Nederland voordeed.

De afnemende produktie in de kledingindustrie en de stijgende invoer van de textielprodukten uit E.E.G.-landen en de zogenaamde lage-lonenlanden zijn de belangrijkste achtergronden van de binnenlandse afzetverliezen. Intussen is per 1 januari 1978 in E.E.G. verband een hernieuwde versie van het multi-vezel akkoord tot stand gekomen dat beperkingen oplegt aan de mogelijkheden tot importen uit de niet E.E.G.-landen.

3.2 Produktie en afzet

Uit de daling van de Gelderse arbeidsproduktiviteit, de loonkosten per manjaar en het negatieve overige inkomen in 1975 kan worden opgemaakt dat de positie van de Gelderse textielindustrie aanmerkelijk meer verslechterde dan de Nederlandse. Een en ander blijkt eveneens uit de veel hogere jaarlijkse daling van de toegevoegde waarde en het produktievolume. De voortbrenging van de produktie in Gelderland ging in 1975 gepaard met forse verliezen. De loonquote steeg tot boven de 100 en de loonkosten overtroffen de gemiddelde arbeidsproduktiviteit. De weerslag van dit slechte economische resultaat werd in 1976 zichtbaar in een versnelde afbraak van de werkgelegenheid. In Gelderland nam het aantal arbeidsplaatsen met 9% af tegen 5% landelijk.

De produktie-daling van de Nederlandse textielindustrie zette zich in de jaren na 1975 onverminderd voort. Eventuele positieve effecten van de E.E.G.-maatregelen ter regulering van de invoer zijn pas op wat langere termijn te verwachten. Voorshands zal nog met een daling van de produktie moeten worden gerekend van enige procenten per jaar. Met betrekking tot de exportontwikkeling is intussen wel van enige verbetering sprake. Daalde de export in 1977 nog met 8%, onder invloed van het recent ingezette lage stijgingstempo van de Nederlandse lonen en inflatie, steeg het uitvoervolume in 1978 met 2%. Naar verwachting zal de uitvoer zich voorlopig op het huidige niveau kunnen handhaven, de binnenlandse afzet zal daarentegen in 1979 nog afnemen met ca. 5%.

Hoewel de investeringsneiging wat toeneemt, waarbij de aandacht van de bedrijven zich vooral toespitst op diepteinvesteringen, is de omvang nog steeds onvoldoende. De winstgevendheid zal, gelijk dit ook in 1978 het geval was, in 1979 weinig perspectief bieden. De vooruitzichten van de Gelderse textielindustrie blijven daardoor op het huidige vrij sombere beeld gehandhaafd.

Tabel 25 Kerngegevens* produktie 1970-1975 textielindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de produktie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	24,6	27,3	25,8	28,7
overig inkomen	5,3	4,2	6,5	-2,2
indirecte belastingen	0,0	-0,2	0,0	-0,2
toegevoegde waarde	29,9	31,3	32,3	26,3
verbruik	70,1	68,7	67,7	73,7
produktie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)				
	4,0	2,7	3,9	2,4
gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970/1975 (%)				
		-2,8		- 4,1
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)				
		-4,9		-10,7
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—				
	13,7	16,9	15,1	14,9
arbeidsproduktiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—				
	16,4	19,0	18,6	13,4
loonquote	82,0	87,0	80,0	109,0
overig inkomensquote	18,0	13,0	20,0	- 8,0

Bron: berekend op basis van:
Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
Nationale Rekeningen C.B.S.
Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

3.3 Werkgelegenheid

Gelijktijdig met de produktiedaling is de werkgelegenheid in de textielsector enorm afgenomen. De Gelderse achteruitgang verliep in de periode 1963-

1973 minder stormachtig dan de landelijke. In de meer recente periode 1973-1977 is het verlies daarentegen hoger geweest. Het afnemende belang van de sector wordt duidelijk tot uitdrukking gebracht door het dalende aandeel in de totale industriële werkgelegenheid. Gezien de verliezen van het aantal arbeidsplaatsen in 1978 is de daling van de werkgelegenheid nog niet over haar hoogtepunt heen.

Tabel 26 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 textielindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	107,5	8
1973	62,5	6
1977	47,4	4,4
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-5,3	-2,8
1973/1977	-6,7	-7,5
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	8,7	5,7
1973	5,3	4,3
1977	4,4	3,5
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	66
1973	100	81
1977	100	80

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Halffabrikaten, welke voorheen hoofdzakelijk uit het binnenland werden betrokken, worden thans in toenemende mate ingevoerd uit de lage-lonenlanden. Ook worden bepaalde deelbewerkingen naar deze landen uitbesteed. De ontwikkeling heeft het verlies van veel arbeidsplaatsen met zich meegebracht. Anderzijds kan worden betoogd dat juist door deze handelswijze de textielindustrie nog enigszins concurrerend kan werken hetgeen bij volledig eigen produktie dan veelal niet het geval zou zijn.

Onder invloed van de arbeidsbesparende investeringen, de felle internationale concurrentie met daaraan gekoppeld de teruglopende binnenlandse produktie, kan voor 1979 een verdere daling van de werkgelegenheid worden verwacht. De omvang van het verlies zal evenwel als gevolg van de E.E.G.-

maatregelen en de binnenlandse steunmaatregelen van de overheid mogelijk belangrijk onder dat van 1978 kunnen uitkomen.

Dat bij de ombuiging van de huidige ontwikkelingen snelheid is geboden moge blijken uit het feit dat bij een ongewijzigd afbraaktempo de omvang van de textielindustrie rond 1985 nagenoeg zal zijn gehalveerd.

Tabel 27 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de textielindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	43,9	4,2
1978	39,8	3,8
procentuele groei;		
1977/1978	-9,3	-9,9

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

3.4 Ruimtelijke spreiding

Ruim één derde deel van het aantal bedrijven uit de Gelderse textielindustrie is in Oost-Gelderland gelocaliseerd. De Veluwe herbergt eveneens één derde deel van het aantal bedrijven. Door de gemiddeld grotere bedrijfsomvang is de werkgelegenheid echter voor iets meer dan de helft in Oost-Gelderland geconcentreerd. Het Rivierenland ligt zowel naar aantal bedrijven als naar de daarmee samenhangende werkgelegenheid ver onder het gemiddelde.

Tabel 28 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse textielindustrie, verdeeld naar streekplan-gebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	12	20	17
Veluwe	20	34	27
Rivierenland	5	9	5
Oost-Gelderland	22	37	51
	59	100	100

Bron: E.T.I.-A.I.S./C.B.S. registratie.

3.5 Tricot- en kousenindustrie

In tegenstelling tot de totale textielindustrie is de tricot- en kousenindustrie in Gelderland sterk vertegenwoordigd. De Gelderse subklasse besloeg in 1977 circa 16% van het landelijke aantal arbeidsplaatsen.

De afzet van de productie is voornamelijk gericht op de finale vraag van de consumenten waardoor de markt nogal conjunctuur- en modegevoelig is. Tot aan 1970 werd jaarlijks een redelijke groei gerealiseerd. Nadien is als gevolg van de buitenlandse concurrentie de productie sterk teruggelopen. De afzetverliezen behoren tot de grootste uit de gehele textielindustrie. Tussen 1975 en 1978 liep de werkgelegenheid in de Gelderse subsector terug met 39%. De problematiek in de tricot- en kousenindustrie vertoont veel gelijkenis met die uit de kledingindustrie. De produktiemogelijkheden van massagoederen tegen prijzen welke kunnen concurreren met de buitenlandse zijn behoudens enige uitzonderingen zeer beperkt. De kansen lijken dan ook te liggen in de duurdere kwaliteitsprodukten zoals sportkleding.

De toekomstige ontwikkelingen betreffende afzet, winstgevendheid en aantal arbeidsplaatsen wijkt in de tricot- en kousenindustrie niet wezenlijk af van het sombere verwachtingspatroon voor de textielindustrie als geheel.

Tabel 29 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de tricot- en kousenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	7,4	1,2
1978	6,9	1,1
procentuele groei;		
1977/1978	-7,0	-10,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

3.6 Katoenindustrie

De werkgelegenheidsontwikkeling van de katoenindustrie na 1975 is in vergelijking met de overige textielindustrie redelijk gunstig verlopen. Het totale verlies in Gelderland bleef gedurende 1975 tot en met 1977 beperkt tot enige tientallen arbeidsplaatsen.

De omvang van de totale afzet kon slechts met behulp van belangrijke prijsconcessies in stand worden gehouden. Door de toenemende stroom goedkope importen, de lage rendementen en het afzetverlies aan de inkrimpende kledingindustrie kon deze stabilisering niet worden gehandhaafd. In 1978 trad dan ook een versnelde daling van de werkgelegenheid op van 14%.

De produktiemethoden in de katoenindustrie vertonen internationaal de neiging steeds meer kapitaalintensief te worden. De daaruit voortvloeiende ontwikkeling van de arbeidsproduktiviteit is van wezenlijke betekenis voor de concurrentieverhoudingen. Vernieuwing en aanpassing van de kapitaal-goederenvoorraad aan de jongste produktietechnieken om zodoende de relatieve voorsprong van de Nederlandse arbeidsproduktiviteit te behouden, zal in hoge mate bepalend zijn voor het verdere verloop van de werkgelegenheid in de katoenindustrie.

Door middel van een aantal steunmaatregelen is het nationale overheidsbeleid erop gericht na een herstructurering uiteindelijk een levensvatbare kern van bedrijven uit deze subsector te behouden. Op korte termijn is evenwel niet te verwachten dat een verdere uitstoot van arbeid zal kunnen worden voorkomen.

Tabel 30 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de katoenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	15,8	1,0
1978	13,7	0,9
procentuele groei;		
1977/1978	-13,3	-13,9

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

4 Kledingindustrie

4.1 Inleiding

De werkgelegenheid van de Gelderse kledingindustrie is als volgt over de verschillende subsectoren verdeeld:

- confectie-industrie 81%;
- loonconfectie-industrie 16%;
- overige kledingindustrie 3%.

De Nederlandse samenstelling wijkt niet wezenlijk van deze verdeling af. Het zal duidelijk zijn dat de navolgende algemene beschouwing in hoofdzaak door de ontwikkelingen in de confectie-industrie is bepaald.

Parallel aan het verloop in de textielindustrie is de produktie-omvang en de werkgelegenheid in de kledingindustrie vanaf 1964 voortdurend gedaald. Ook de achtergronden voor de teruggang van de economische activiteiten vertonen veel overeenkomst met die uit de textielindustrie. In dit verband kunnen worden genoemd: de internationale concurrentie (zowel uit de Oostblok-landen, de lage-lonen-landen als uit de E.E.G.-landen), de afbraak van invoertarieven en kwantitatieve restricties in E.E.G. verband, de lage produktiviteit en de relatief hoge loonkosten in de Nederlandse kledingindustrie. Daarnaast is in het algemeen onvoldoende ingespeeld op de veelvuldig wisselende mode waardoor de teruggang van de afzet werd versneld.

Om te voorkomen dat de kledingindustrie op den duur vrijwel geheel zou verdwijnen is op initiatief van de overheid een groot aantal steun- en herstrukturingsmaatregelen getroffen. De centrale doelstelling daarbij is een duurzame verbetering tot stand te brengen die moet leiden tot het behoud van een zo groot mogelijk gedeelte van de Nederlandse kledingindustrie.

4.2 Produktie en afzet

Het Gelderse produktieverlies tussen 1970 en 1975 bedroeg in verhouding tot

Nederland meer dan het tweevoudige. De loonkosten per manjaar overtroffen in de beschouwde periode de arbeidsproductiviteit en de overige inkomensquote liep verder terug. Een en ander leidde ertoe dat het tijdens de voorgaande jaren toch al sterk teruggelopen aandeel van de sector in het Gelderse industriële produkt afnam tot nog slechts 1,8% in 1975.

Tabel 31 Kerngegevens* produktie 1970-1975 kledingindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de produktie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	29,3	26,4	31,7	33,0
overig inkomen	3,1	0,8	2,5	1,7
indirecte belastingen	0,1	0,0	0,1	0,0
toegevoegde waarde	32,5	27,2	34,3	34,7
verbruik	67,5	72,8	65,7	65,3
produktie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	2,0	1,1	2,6	1,8
gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970/1975 (%)		-3,3		-7,7
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		-8,6		-9,4
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	9,7	12,6	9,7	12,0
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	9,8	11,3	9,5	11,3
loonquote	90,0	97,0	92,0	95,0
overig inkomensquote	10,0	3,0	7,0	5,0

Bron: berekend op basis van:

Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.

Nationale Rekeningen C.B.S.

Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

In 1978 daalde de binnenlandse afzet met 5,5%. Desondanks kan van een redelijk gunstige ontwikkeling worden gesproken. In de jaren na 1974 bedroeg het jaarlijkse verliespercentage namelijk gemiddeld 15%. Als gevolg van het door de E.E.G. aan banden gelegde invoervolume uit de lage-lonen-landen wordt verwacht dat de binnenlandse afzet in 1979 met slechts 2% zal afnemen. Het produktieverlies kan hierdoor in 1979 wellicht tot 1,5% beperkt blijven (gemiddeld over de jaren 1974/1978 bedroeg de produktiedaling ruim 9%).

Doordat de stijging van de grondstofprijzen slechts in beperkte mate kan worden doorberekend neemt de winstgevendheid nog steeds af. De binnenlandse afnemers van de kledingindustrie hebben een hoge organisatiegraad bereikt op het gebied van de inkoop. De daaruit voortvloeiende inkooppolitiek richt zich in het bijzonder op het prijsaspect. Het gevolg daarvan is enerzijds een toenemende oriëntatie op de internationale inkoopmarkt, anderzijds kan een marginale prijs worden bedongen voor het wel uit het binnenland betrokken produkt. Mede hierdoor moet de kans op een rendementsverbetering door een hogere prijsstelling in de kledingindustrie op korte termijn uiterst klein worden geacht.

De zorgelijke rendementsontwikkeling heeft de vermogenspositie van de bedrijven zodanig aangetast dat de weerslag daarvan is terug te vinden in een sterk verminderd investeringsvolume over een lange reeks van jaren. De wens om de aldus opgelopen achterstand in produktietechnische zin snel in te halen wordt vooral ingegeven door de noodzaak tot produktiviteitsverbetering. De aandacht zal zich daarbij in het bijzonder richten op de lay-out en routing omdat, afgezien van een aantal handelingen in de werkvoorbereiding, automatisering en mechanisering nauwelijks mogelijk zijn.

Naar de voorlopige indrukken is het landelijke investeringsniveau in de kledingindustrie gedurende 1977 en 1978 belangrijk toegenomen.

4.3 Werkgelegenheid

De werkgelegenheidsontwikkeling in de kledingindustrie is sterk onderhevig geweest aan een proces dat wel wordt gezien als de herverdeling van de internationale arbeidsverdeling.

De voortbrenging van de produktie geschiedt op relatief zeer arbeidsintensieve wijze. De grondslagen van het produktieproces zijn met uitzondering van de voorbereidingsfase in wezen nog dezelfde als ruim honderd jaar geleden bij de opkomst van de confectie-industrie. Dit verschijnsel heeft ertoe geleid dat de produktie-activiteiten zich geleidelijk aan hebben verplaatst naar gebieden met een laag loonniveau. Enerzijds heeft deze ontwikkeling zich voltrokken door de afbouw van produktiecapaciteit hier te lande en de opkomst van een soortgelijke industrie in landen met een laag loonpeil,

anderzijds door een toename van de uitbesteding van bepaalde bewerkingen naar het goedkope buitenland (de zogenaamde passieve loonveredeling). Dit mechanisme tezamen met de al eerder genoemde oorzaken voor de terugval in de produktie heeft een groot verlies aan arbeidsplaatsen ten gevolge gehad.

De daling van de werkgelegenheid in de periode 1963-1973 verliep in Gelderland minder heftig dan in Nederland. In de jaren daarna is een aanzienlijke versnelling opgetreden en bedroeg het gemiddelde jaarlijkse verliespercentage in Gelderland zelfs 20,1%.

De betekenis van de sector voor de werkgelegenheid is in de loop der jaren drastisch gedaald. In 1963 beliep de omvang van de Gelderse kledingindustrie 7% van het totale aantal industriële arbeidsplaatsen. In 1973 bedroeg dit aandeel nog 5,1% terwijl 4 jaar later de omvang niet meer dan slechts 2,3% behelsde.

Tabel 32 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 kledingindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	84,8	9,9
1973	51,2	7,1
1977	25,8	2,9
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	- 4,9	- 3,3
1973/1977	-15,7	-20,1
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	6,9	7,0
1973	4,3	5,1
1977	2,4	2,3
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	101
1973	100	119
1977	100	96

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De voor 1978 qua binnenlandse afzet en export gesignaleerde vertraging van het verliestempo tekent zich eveneens bij de werkgelegenheidsontwikke-

ling af. De verliezen zijn weliswaar nog zeer omvangrijk doch in verhouding tot de voorgaande jaren is een duidelijke verbetering opgetreden.

Tabel 33 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de kledingindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	22,7	2,6
1978	21,1	2,4
percentuele groei;		
1977/1978	-7,0	-8,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Ondanks de indicaties over een aarzelend herstel, moet voor 1979 een voortgaande daling van de werkgelegenheid worden verwacht. Wel mag worden aangenomen dat de terugval niet boven de 3% zal uitkomen.

4.4 Ruimtelijke spreiding

De totale bedrijvigheid van de Gelderse kledingindustrie voltrekt zich voor circa 80% binnen de twee streekplangebieden Midden- en Oost-Gelderland. Het Rivierenland en in mindere mate ook de Veluwe bezitten slechts een bescheiden aantal industrieën uit deze bedrijfsklasse.

Tabel 34 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse kledingindustrie verdeeld naar streekplan-gebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	21	36	36
Veluwe	8	14	13
Rivierenland	5	9	7
Oost-Gelderland	24	41	44
	58	100	100

Bron: E.T.I. - A.I.S./C.B.S. registratie.

5 Leder-, schoen- en lederwarenindustrie

5.1 Inleiding

Zoals de benaming van deze bedrijfsklasse reeds aangeeft valt de leder-, schoen- en lederwarenindustrie uiteen in de volgende subsectoren:

- leder- en schoenindustrie;
- lederwarenindustrie.

In afwijking van gemiddeld Nederland, waar de verhouding van het aantal werkzame personen respectievelijk $3/4$ - $1/4$ bedraagt, is de omvang van de lederwarenindustrie in Gelderland even groot als de leder- en schoenindustrie.

De sector is evenals de kleding- en textielindustrie arbeidsintensief en heeft als zodanig na het midden van de jaren zestig met structurele productie- en werkgelegenheidsverliezen te kampen gehad. In meer dan één opzicht gelijken de achtergronden voor de terugval op die uit de kleding- en textielindustrie. In dit verband kan worden genoemd het hoge Nederlandse kostenniveau, het achterblijven van de investeringen (met daaraan gekoppeld een relatief verouderd productie-apparaat en lage arbeidsproductiviteiten) en tenslotte de sterk opgekomen internationale concurrentie.

5.2 Productie en afzet

Het productie-volume uit de Nederlandse leder-, schoen- en lederwarenindustrie daalde tussen 1965 en 1970 gemiddeld met 2,9% per jaar. Deze ontwikkeling zette zich in de daarop volgende jaren in verhevigde vorm voort, met dit belangrijke verschil dat in de eerste periode nog een stijging van de arbeidsproductiviteit werd gerealiseerd van 6,5% per jaar, terwijl tussen 1970 en 1975 de landelijke arbeidsproductiviteit gelijk bleef en de Gelderse zelfs een daling vertoonde.

Het loonkostenniveau van 1975 overtrof intussen zowel in Gelderland als in Nederland de arbeidsproductiviteit met respectievelijk 3.400 en 1.400 gulden op jaarbasis.

Tabel 35 Kerngegevens* productie 1970-1975 leder-, schoen- en lederwarenindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	34,2	42,2	40,6	47,2
overig inkomen	5,3	0,0	5,1	-4,0
indirecte belastingen	0,1	0,0	0,3	0,0
toegevoegde waarde	39,6	42,2	46,0	43,2
verbruik	60,4	57,8	54,0	56,8
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	0,8	0,5	1,1	0,7
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		-8,4		- 8,2
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		-8,3		-10,4
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	16,6	19,5	18,6	20,7
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	18,1	18,1	18,9	17,3
loonquote	86,0	100,0	88,0	109,0
overig inkomensquote	13,0	0,0	11,0	9,0
Bron: berekend op basis van: Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S. Nationale Rekeningen C.B.S. Statistiek voor de Prijzen C.B.S.				

* Zie voor de definitie beschrijvingen bijlage 1.

In 1975 werd in de Nederlandse sector geen winst meer behaald en konden de afschrijvingen niet worden terugverdiend. In Gelderland was het resultaat nog magerder en werd 1975 met aanzienlijke verliezen afgesloten. De inkringing van de Gelderse sector beliep in de aansluitende 2 jaren dan ook 25% tegen 7% landelijk.

De afzetverliezen ten gevolge van de toenemende invoer en de aanvankelijk teruglopende uitvoer zijn na 1975 door een herstel van de exporten steeds geringer geworden. Ofschoon in 1975 de daling van het exportvolume nog ruim 11% beliep, nam in de jaren 1977-1978 de export met gemiddeld 8% toe. Onder invloed van deze stijging kon ondanks de hoge invoer het produktieverlies beperkt blijven tot respectievelijk 2 en 1%.

Mogelijk zal de afzet zich in 1979 verder in positieve richting blijven ontwikkelen, waarmee dan voor het eerst sinds vele jaren een daling van het landelijke produktie-volume zou worden voorkomen. Gezien de jongste werkgelegenheidsontwikkeling in de sector is het zeer waarschijnlijk dat voor Gelderland dit omslagpunt niet alleen in 1978 reeds werd bereikt, doch dat zelfs een omvangrijke produktie-groei kon worden gerealiseerd.

In het licht van de wat positievere toekomstperspectieven is de investerings-neiging de afgelopen jaren toegenomen. De rendementen bevinden zich daarentegen nog op een zorgelijk laag niveau hetgeen voor het verdere verloop van de sector onzekerheden met zich meebrengt. Dit geldt temeer omdat de binnenlandse afzetmogelijkheden door de hoge invoer aan beperkingen onderhevig zijn. Reeds in 1976 overtrof de import de totale binnenlandse produktiewaarde van de leder-, schoen- en lederwarenindustrie.

5.3 Werkgelegenheid

De afzetverliezen van de leder-, schoen- en lederwarenindustrie is voor de werkgelegenheid niet zonder gevolgen gebleven. In het voorgaande werd er reeds op gezinspeeld dat met name de jaren vlak voorafgaand aan 1977 voor Gelderland een forse daling te zien gaven. De omvang van de sector liep zodanig terug dat in 1977 nog geen 40% van het aantal arbeidsplaatsen uit 1963 meer aanwezig was. De sector beslaat thans 1% van de Gelderse industriële werkgelegenheid tegen 2,4% in 1963.

De leder-, schoen- en lederwarenindustrie komt na Noord-Brabant het veelvuldigst in de provincie Gelderland voor. De reden van deze hoge klassering ligt niet zozeer in de absolute omvang van de Gelderse sector, doch veeleer bij de beperkte locatie in de overige provincies. De Gelderse deelname in de landelijke werkgelegenheid bedraagt 12%, voor Noord-Brabant en de gezamenlijke overige provincies is dit percentage respectievelijk 80 en 8%. Dat Gelderland als vestigingsgebied voor deze bedrijfsklasse niet onbelangrijk is wordt echter door de neutrale waarde van de locatiecoëfficiënt uit 1977 onvoldoende tot uitdrukking gebracht (zie tabel 36).

Afgezet tegen de nationale werkgelegenheidsverliezen van 3,4% in 1978 is de Gelderse groei van ruim 18% nogal verrassend geweest. De stijging heeft

Tabel 36 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 leder-, schoen- en lederwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	27,4	3,4
1973	14,1	2,0
1977	10,6	1,3
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-6,4	- 5,2
1973/1977	-6,9	-10,2
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	2,2	2,4
1973	1,2	1,4
1977	1,0	1,0
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	109
1973	100	117
1977	100	100

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.)

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

zich vrijwel geheel binnen de schoenindustrie voltrokken. De overige subsectoren bleven in omvang gelijk of vertoonden een lichte toename. Kennelijk is na de gevoelige sanering uit de voorafgaande jaren een harde kern van bedrijven overgebleven, welke in staat is gebleken haar concurrentie- en afzetpositie te handhaven of zelfs aanzienlijk te versterken.

Tabel 37 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de leder-, schoen- en lederwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	8,9	0,9
1978	8,6	1,1
procentuele groei;		
1977/1978	-3,4	18,7

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Het nogal grillige werkgelegenheidsbeloop in de Gelderse leder-, schoen- en lederwarenindustrie maakt een prognose voor 1979 betrekkelijk onzeker. Desondanks lijkt de verwachting over een verdere toename van het aantal arbeidsplaatsen door de recente ontwikkelingen gerechtvaardigd.

5.4 Ruimtelijke spreiding

De in Gelderland relatief veel voorkomende leder-, schoen- en lederwarenindustrie blijkt binnen de provincie weer geconcentreerd te zijn in de twee streekplangebieden Midden- en Oost-Gelderland. Naast de geringe omvang van het aantal bedrijven op de Veluwe en in het Rivierenland is ook de gemiddelde bedrijfsgrootte kleiner dan in Midden- en Oost-Gelderland.

Tabel 38 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse leder-, schoen- en lederwarenindustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	14	46	50
Veluwe	2	7	3
Rivierenland	2	7	3
Oost-Gelderland	12	40	44
	30	100	100

Bron: E.T.I. — A.I.S./C.B.S. registratie.

5.5 Leder- en schoenindustrie

Benevens de toegenomen concurrentie door een intensivering van het handelsverkeer met de niet-E.E.G.-landen, kan als oorzaak voor de Europese terugval van de schoenindustrie het verminderde schoeiselverbruik per hoofd van de bevolking worden genoemd.

De indruk bestaat dat thans door een toegenomen modegevoeligheid van de consument het gemiddelde verbruik per inwoner weer stijgende is. Gevreesd moet worden dat bij een eventuele toetreding tot de E.E.G. van Griekenland en Spanje de afzetmogelijkheden van de binnenlandse schoenindustrie onder druk komen te staan. Deze landen beschikken namelijk over een goed ontwikkelde schoenindustrie.

Met betrekking tot het dalende binnenlandse marktaandeel van de Nederlandse industrie spelen vooral de omvangrijke importen uit Italië een belangrijke rol.

Bijzondere aandacht is gewenst voor het vraagstuk van het tekort aan goedgeschoold en vakkundig personeel in deze branche. In het verleden heeft de sector zich het imago verworven van een zwakke industrie waardoor een nadelige werking op de arbeidsmarkt wordt uitgeoefend. Een aantal vakopleidingsinstituten hebben dan ook wegens gebrek aan belangstelling hun activiteiten moeten staken. Redelijk goede vooruitzichten en bestaansmogelijkheden zijn voor de huidige schoenindustrie wel degelijk aanwezig. Wellicht dat de belangstelling om in deze branche werkzaam te zijn daardoor weer wat zal toenemen.

Tabel 39 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de leder- en schoenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	6,5	0,4
1978	6,5	0,5
procentuele groei;		
1977/1978	0,0	42,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

5.6 Lederwarenindustrie

De produktie van de lederwarenindustrie bestaat uit een zeer gevarieerd aantal artikelen zoals handschoenen, koffers, tassen, zadels etc. Naast de grondstof leer wordt ook veel kunststof verwerkt. Het binnenlandse marktaandeel van buitenlandse produkten is in de loop der jaren in snel tempo gestegen. In het bijzonder zijn de importen uit Oost-Europa en het Verre Oosten enorm toegenomen. Als gevolg van deze ontwikkeling bedroeg de

Tabel 40 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de lederwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	2,3	0,5
1978	2,1	0,5
procentuele groei;		
1977/1978	-8,7	0,2

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Nederlandse produktie in 1976 nog slechts 60% van de omvang uit 1970. De zwakke concurrentiepositie van de Nederlandse bedrijven dreigt een geleidelijke structuurwijziging in de hand te werken. De niet meer op rendabele wijze in eigen beheer te produceren artikelen worden vervangen door goedkope importen. De produktiebedrijven leggen daardoor een steeds zwaarder accent op de handelsactiviteiten. Na een langdurige periode van teruggang trad in 1976 een bescheiden herstel op van de binnenlandse consumptie van lederwaren. Vanaf datzelfde jaar is het aantal arbeidsplaatsen in de Gelderse branche op een stabiel niveau gebleven.

6 Hout- en meubelindustrie

6.1 Inleiding

Kenmerkend voor de hout- en meubelindustrie is het aantal betrekkelijk kleine en ambachtelijk ingestelde bedrijven. Van de ondernemingen met 10 en meer werknemers bedraagt de gemiddelde bedrijfsgrootte ca. 40 man. Voor de totale Gelderse industrie ligt dit aantal op ongeveer 63.

In de hout- en meubelindustrie kunnen de volgende subsectoren worden onderscheiden:

- timmer- en parketvloerenindustrie;
- meubelindustrie;
- overige houtverwerkende industrie.

De laatst genoemde categorie omvat een aantal zeer uiteenlopende segmenten waarvan het gezamenlijke aandeel in de werkgelegenheid van de Gelderse sector 10% bedraagt. Het aandeel van de meubelindustrie is 58% en van de timmer- en parketindustrie 32%.

6.2 Productie en afzet

In 1975 werd 22% van de toegevoegde waarde uit de Nederlandse hout- en meubelindustrie in Gelderland voortgebracht. De vooraanstaande positie die de Gelderse bedrijfsklasse bekleedt blijkt overigens ook uit het hoge aandeel van de sector in het regionale produkt van de totale industrie. Tussen 1970 en 1975 steeg dit aandeel met bijna 8%, terwijl landelijk een daling optrad van 17%.

Tegenover een geringe produktiegroei stond een daling van de toegevoegde waarde. Dat ondanks deze daling het aandeel toch kon stijgen komt doordat het regionale produkt van de gezamenlijke Gelderse industrie sterker is afgenomen dan dat van de hout- en meubelindustrie.

Het verschil tussen de loonkosten en de arbeidsproductiviteit daalde tussen 1970 en 1975 aanzienlijk. De loonquote in Gelderland steeg dan ook van 66

naar 78. De overige inkomensquote daalde in dezelfde periode van 34 naar 20.

Tabel 41 Kernegevens* productie 1970-1975 hout- en meubelindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de produktie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	33,6	36,9	32,1	35,3
overig inkomen	14,0	8,5	16,6	9,3
indirecte belastingen	0,1	0,5	0,1	0,7
toegevoegde waarde	47,7	45,9	48,8	45,3
verbruik	52,3	54,1	51,2	54,7
produktie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	3,5	2,9	7,6	8,2
gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970/1975 (%)		0,3		1,9
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		-1,1		-0,2
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	14,0	17,2	14,6	19,0
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	18,5	20,5	20,7	22,8
loonquote	70,0	80,0	66,0	78,0
overig inkomensquote	29,0	19,0	34,0	20,0

Bron: berekend op basis van:
Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
Nationale Rekeningen C.B.S.
Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De houtverwerkende industrie wordt met een scherpe concurrentie uit het buitenland geconfronteerd. Het sneller gestegen prijsniveau van de Nederlandse produkten heeft een aanzienlijke inkrimping van het binnenlandse marktaandeel tot gevolg gehad.

De Nederlandse en Gelderse industrie heeft daarom maar ten dele kunnen profiteren van de stijgende binnenlandse consumptie van houtprodukten. Door een krachtige expansie van het exportvolume kon dit binnenlandse afzetverlies aanvankelijk grotendeels gecompenseerd worden, gedurende de laatste jaren is de groei van de export echter sterk verminderd. Het produktie- en uitvoervolume nam in 1977 toe met respectievelijk 1 en 3%. In 1978 werd geen verdere groei bereikt zodat de situatie uit 1977 zich stabiliseerde. Voor 1979 worden ten aanzien van de produktie- en afzetontwikkelingen geen ingrijpende wijzigingen verondersteld.

6.3 Werkgelegenheid

De werkgelegenheid van de Gelderse hout- en meubelindustrie heeft in de periode 1963-1973 met een jaarlijkse groei van 0,4% een redelijk positieve ontwikkeling doorgemaakt. Te zelfder tijd daalde het totale aantal arbeidsplaatsen van de Nederlandse sector met ruim 11.000. In de aansluitende periode tot 1977 liep de werkgelegenheid in de Gelderse bedrijfsklasse echter ook terug. Het verlies bedroeg 2.100 arbeidsplaatsen, ofwel 5% per jaar.

Tabel 42 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 hout- en meubelindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1963	65,5	10,9
1973	54,4	11,3
1977	47,2	9,2
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-1,8	0,4
1973/1977	-3,5	-5,0
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	5,3	7,7
1973	4,6	8,1
1977	4,3	7,4
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	145
1973	100	176
1977	100	172

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De terugval is in hoofdzaak aan een inkrimping van de meubelindustrie te wijten geweest. De landelijke ontwikkeling verliep met een daling van 3,5% per jaar in de tweede periode iets gunstiger. De regionale concentratie van de Nederlandse hout- en meubelindustrie is het sterkst in de provincie Gelderland. De omvang van de werkgelegenheid in de Gelderse sector is gemiddeld bijna 2,7 maal groter dan in de overige provincies.

Na de negatieve werkgelegenheidsontwikkeling van de laatste jaren werd in de Gelderse hout- en meubelindustrie in de loop van 1978 een geringe toename gerealiseerd. Ook landelijk trad enige verbetering op, zij het dat nog steeds van een lichte inkrimping sprake was. De in 1978 geleden werkgelegenheidsverliezen in de Gelderse meubelindustrie werden gecompenseerd door een stijging van het aantal arbeidsplaatsen in de timmer- en parketvloerenindustrie. Het totale arbeidsvolume bleef daardoor in 1978 vrijwel gehandhaafd op het niveau van 1977.

Tabel 43 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de hout- en meubelindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	36,7	7,8
1978	36,6	7,8
procentuele groei;		
1977/1978	-0,3	0,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Onder invloed van de tegengestelde ontwikkelingen in het arbeidsvolume van de meubelindustrie enerzijds en de timmer- en parketvloerenindustrie anderzijds is een verwachting omtrent het totale aantal arbeidsplaatsen voor 1979 moeilijk te geven. Voorhands mag worden aangenomen dat de werkgelegenheid in 1979 niet of nauwelijks zal dalen. Indien de huidige ontwikkelingen op de meubelmarkt zich echter ongewijzigd voortzetten moet in het begin van de tachtiger jaren ernstig rekening worden gehouden met het verlies van een groot aantal arbeidsplaatsen.

6.4 Ruimtelijke spreiding

Van het totale aantal Gelderse industriële bedrijfsvestigingen met 10 of meer werknemers kan ongeveer 14% bij de hout- en meubelindustrie worden ondergebracht. Hiermee is de sector qua aantal vestigingen een veel voorkomende activiteit. Deze omstandigheid brengt met zich mee dat ieder streek-

plangebied in absolute zin een behoorlijk aantal vestigingen uit deze bedrijfsklasse telt. Oost-Gelderland en het Rivierenland zijn duidelijk de gebieden met de sterkste concentratie. De gemiddelde bedrijfsgrootte in Oost-Gelderland is opvallend hoger dan in de rest van de provincie waardoor het aandeel in de werkgelegenheid met 42% zeer omvangrijk is.

Tabel 44 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse hout- en meubelindustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	31	14	13
Veluwe	43	20	17
Rivierenland	68	31	28
Oost-Gelderland	77	35	42
	219	100	100

Bron: E.T.I. – A.I.S./C.B.S. registratie.

6.5 Meubelindustrie

In de afgelopen periode heeft de Nederlandse meubelindustrie gevoelige verliezen geleden met betrekking tot het aandeel op de binnenlandse afzetmarkt. Dit marktaandeel bedroeg in 1972 56% en daalde met gemiddeld 4,8% per jaar tot 46% in 1976. Toch nam het binnenlandse afzetvolume van de Nederlandse bedrijven tussen 1973 en 1976 toe met gemiddeld 4,3% per jaar. De volumestijging van de export bedroeg over hetzelfde tijdsbestek 3,6% per jaar. De produktie van de meubelindustrie wordt voor ruim 4/5 afgezet in de Benelux en West-Duitsland. De invoer heeft in hoofdzaak betrekking op moderne en goedkopere meubels en is voor 85% afkomstig uit de E.E.G., met als belangrijkste importlanden België en West-Duitsland. De kracht van de binnenlandse producenten ligt duidelijk in de kwalitatief betere en duurdere stijlmeubelen. Over het algemeen wordt echter te weinig alert gereageerd op de smaakveranderingen van de consument.

Sinds 1975 is het landelijk aantal arbeidsplaatsen in de meubelindustrie van de bedrijven met 10 en meer werknemers vrijwel constant gebleven. De Gelderse subsector bleek echter aanzienlijk minder stabiel. Het arbeidsvolume tussen 1975 en 1978 ontwikkelde zich als volgt:

1975-1976	-6,2%
1976-1977	-4,5%
1977-1978	-3,0%

Deze cijfers tonen weliswaar een weinig bevredigend verloop van de werkgelegenheid, toch kan het afnemende verliestempo als een positieve ontwikkeling worden onderkend. Realiseert men zich echter dat ruim een kwart van de landelijke werkgelegenheid uit de sector in Gelderland is gelocaliseerd, dan betekent dit in feite dat in de rest van Nederland reeds een aantal jaren een stijging van het arbeidsvolume plaatsvindt. De Gelderse afwijking ten opzichte van Nederland is dus schrijnender dan men op het eerste gezicht zou vermoeden.

De arbeidsproductiviteit in de Nederlandse meubelindustrie ligt in verhouding tot de concurrerende Europese landen op een vrij laag niveau. Dit komt tot uiting in een hoger prijspeil en een matige winstgevendheid. In 1974 behaalde 62% van de bedrijven nog enige winst terwijl twee jaar later dit aantal zou zijn teruggebracht tot 49%. De huidige vooruitzichten geven geen aanleiding te veronderstellen dat de winstgevendheid op korte termijn zal verbeteren. In de achterliggende jaren zijn door de overheid en het bedrijfsleven dan ook veel activiteiten ontplooid om de moeilijkheden het hoofd te bieden (onder andere door middel van het samenwerkingsorgaan voor de export 'Dufex', de oprichting van de Vereniging Nederlands Kwaliteitsmerk Meubelen en een structuuronderzoek van de NEHEM).

De meubelindustrie zal zich naar verwachting slechts zeer geleidelijk kunnen herstellen. In de nabije toekomst is een voortgaand verlies van het aantal arbeidsplaatsen in de Gelderse branche niet ondenkbeeldig.

Tabel 45 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de meubelindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	16,0	4,6
1978	16,2	4,5
procentuele groei;		
1977/1978	0,1	-3,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

6.6 Timmer- en parketvloerenindustrie

Doordat de parketvloerenindustrie in de provincie Gelderland in zeer geringe omvang voorkomt is de bespreking van deze subklasse beperkt tot de branche timmerindustrie.

De structuur en de economische vooruitzichten van de timmerindustrie worden overwegend bepaald door de ontwikkelingen in de bouwnijverheid,

welke veruit de belangrijkste afnemer is. Behoudens een klein aantal uitzonderingen geschiedt de produktie op basis van voorafgeplaatste orders en vindt geen voorraadvorming plaats.

De afzet is sterk conjunctuurgevoelig. De omvang van de in- en uitvoer speelt in het totale afzetpatroon nauwelijks een rol. De mogelijkheden tot internationale handel zijn door het specifieke karakter van de produktie zeer beperkt. Een uitzondering hierop vormt de toenemende uitvoer naar het Midden-Oosten (hoofdzakelijk houtbouw en spanten).

In de periode 1970-1975 liep de werkgelegenheid in de Nederlandse branche met 21% terug. Nadien heeft zich een redelijk herstel voorgedaan en steeg het arbeidsvolume tot 1978 met 12%. In Gelderland verliep de groei wat trager en bedroeg de toename tussen 1975 en 1978 ruim 10%. Opmerkelijk is dat deze stijging voornamelijk in 1978 tot stand kwam terwijl de belangrijkste aanzet voor de landelijke groei reeds in 1976 werd gegeven. Afgaande op het huidige niveau van de activiteiten in de bouwnijverheid kan voor de timmerindustrie een toenemende bedrijvigheid worden verwacht. Het aantal arbeidsplaatsen in Gelderland, dat bijna 1/5 deel van de Nederlandse timmerindustrie omvat, zal daardoor wellicht in 1979 verder kunnen toenemen.

Tabel 46 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de timmer- en parketvloerenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	13,0	2,4
1978	13,1	2,5
procentuele groei;		
1977/1978	0,8	6,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

7 Papier- en papierwarenindustrie

7.1 Inleiding

De bedrijfsklasse papier- en papierwarenindustrie omvat een drietal subsectoren die zich qua productieproces nogal onderscheiden. De subklasse papier- en kartonindustrie is met 51% van de werkgelegenheid uit de Gelderse sector de belangrijkste branche en houdt zich daadwerkelijk bezig met de vervaardiging van papier en karton. Daartoe wordt gebruik gemaakt van de grondstoffen houtpulp en oud papier. De papierwarenindustrie verwerkt daarentegen papier tot eindproducten en halffabrikaten en is als zodanig een belangrijke afnemer van de papier- en kartonindustrie. Het aandeel van deze branche in de werkgelegenheid bedraagt 17%. Tenslotte kan de resterende 32% van de werkgelegenheid worden ondergebracht in de golfkarton- en kartonnage industrie. De in deze branche veelgebruikte grondstof stro is in de loop der jaren vervangen door oud papier. Daarnaast worden ook producten van de papier- en kartonindustrie in het productieproces verwerkt.

7.2 Productie en afzet

Het productie- en afzetvolume van de papier- en papierwarenindustrie is tussen 1950 en 1970 voortdurend gestegen. Na een inzinking in 1971 werd de stijgende lijn weer opgepakt, totdat in 1973 de oliecrisis haar intrede deed. Het besef dat de primaire grondstof hout slechts in een eindige hoeveelheid voorradig is, riep de verwachting op dat bij de steeds toenemende vraag op mondiale schaal grote houttekorten zouden ontstaan. Met het oog op deze vooruitzichten werden in 1974 door de papierverwerkende industrie en de grafische industrie grote voorraden papier aangelegd. Ten gevolge van de algemene recessie in 1975 bleef de verwachte vraagstijging naar de producten van deze industrieën echter uit. De intering op de bestaande papiervoorraden veroorzaakte vervolgens een snelle afzet- en produktiedaling in de papier- en kartonindustrie.

Tabel 47 Kerngegevens* productie 1970-1975 papier- en papierwarenindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	24,3	27,1	25,4	27,3
overig inkomen	9,9	4,4	7,1	2,0
indirecte belastingen	-0,1	0,5	-0,1	0,6
toegevoegde waarde	34,1	32,0	32,4	29,9
verbruik	65,9	68,0	67,6	70,1
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	2,5	2,0	7,3	6,8
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		-1,0		-2,2
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		-1,6		-3,0
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	17,2	20,7	19,5	20,6
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	24,0	24,4	24,8	22,6
loonquote	71,0	85,0	78,0	91,0
overig inkomensquote	29,0	14,0	22,0	7,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Blijkens tabel 47 daalde tussen 1970 en 1975 de toegevoegde waarde en het produktievolume van de gezamenlijke papier- en papierwarenindustrie. Werd tussen 1970 en 1974 nog een redelijke groei waargenomen, de teruggang in 1975 was zo omvangrijk dat over het gehele tijdvak een daling optrad. In vergelijking tot Nederland verliep de Gelderse ontwikkeling op een

aantal punten afwijkend. Het meest opmerkelijke is wel de daling van de arbeidsproductiviteit, terwijl landelijk een geringe stijging werd verwezenlijkt. Nader beschouwd blijkt dat de Nederlandse toename kan worden toegeschreven aan een procentuele daling van het arbeidsvolume welke die van de toegevoegde waarde overtrof. In Gelderland vond het omgekeerde plaats, de procentuele afname van de toegevoegde waarde bedroeg ruim het dubbele van de werkgelegenheidsdaling. Tegen deze achtergrond zal het geen verwondering wekken dat de Gelderse loonquote sneller toenam en de overige inkomensquote sterker terugliep dan gemiddeld in de Nederlandse papier- en papierwarenindustrie.

De Gelderse sector levert met een aandeel van 27% in 1975 een belangrijke bijdrage aan de totale toegevoegde waarde van de nationale papier- en papierwarenindustrie.

Het produktievolume van de Nederlandse sector steeg in 1976 met ruim 13%. Dit herstel zette zich evenwel in de aansluitende jaren niet voort. In 1977 bleef de produktie op het peil van 1976, de groei in 1978 wordt geraamd op 1%. Ten aanzien van 1979 wordt een produktiestijging van enige procenten verwacht.

7.3 Werkgelegenheid

In de Gelderse papier- en papierwarenindustrie ging de periode 1963-1973 gepaard met een verlies van 1.000 arbeidsplaatsen. De daling in geheel Nederland bedroeg slechts 1.100, zodat meer dan 90% van het landelijke verlies aan de negatieve ontwikkeling van de Gelderse sector te wijten is geweest. In de jaren daarna nam echter ook in overig Nederland de werkgelegenheid duidelijk af en beliep de jaarlijkse teruggang evenals in Gelderland 1,8%.

Ondanks een daling van de locatietoecoefficiënt tussen 1963 en 1973 met 24 punten, is de Gelderse bijdrage aan de nationale papier- en papierwarenindustrie van alle provincies nog steeds veruit de belangrijkste. De Nederlandse bedrijfsklasse is voornamelijk geconcentreerd in slechts 4 provincies. Gemeten naar het aandeel in de werkgelegenheid kan de volgende rangorde worden opgesteld:

Gelderland	28%;
Limburg	18%;
Noord-Holland	14%;
Groningen	13%;
overig Nederland	27%.

Naast de dominerende positie in de landelijke sector, is de Gelderse papier- en papierwarenindustrie ook van groot belang voor de provinciale werkgelegenheid.

Tabel 48 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 papier- en papierwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	32,5	9,7
1973	31,4	8,7
1977	29,2	8,1
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-0,3	-1,1
1973/1977	-1,8	-1,8
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	2,6	6,9
1973	2,7	6,2
1977	2,7	6,5
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	265
1973	100	230
1977	100	241

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

In 1978 heeft zich een versnelde afkalving van het aantal arbeidsplaatsen voorgedaan waarbij de Gelderse sector wederom ongunstig afstak bij de Nederlandse. Dit onderscheid naar werkgelegenheidsontwikkeling kan voor een belangrijk deel worden teruggevoerd op de omvangrijke afvloeiing van arbeidsplaatsen binnen één concern. Bijna de helft van het Gelderse verlies blijkt uit deze afslanking te kunnen worden verklaard.

Tabel 49 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de papier- en papierwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	28,9	8,1
1978	27,6	7,6
procentuele groei;		
1977/1978	-4,5	-6,2

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

In de volgende paragrafen zal per subsector enige aandacht worden gegeven aan de werkgelegenheidsvooruitzichten ten aanzien van 1979.

7.4 Ruimtelijke spreiding

Door de aanwezigheid van kwalitatief goed water groeide Gelderland uit tot een traditioneel vestigingsgebied voor de papierindustrie. Deze eigenschap lijkt evenwel als vestigingsfaktor aan waarde in te boeten. In 1960 was ongeveer 50% van de Nederlandse papier- en kartonindustrie in Gelderland gelocaliseerd. Dit aandeel is in de loop der jaren teruggelopen en bedraagt thans 36%. Binnen Gelderland is de subklasse overigens sterk geconcentreerd in en rondom de industriekern Loenen-Eerbeek.

Opvallend is de totale afwezigheid van de papier- en papierwarenindustrie in het streekplangebied Rivierenland. Hoewel 30% van het aantal bedrijven zich binnen de grenzen van Oost-Gelderland bevindt, is hier een naar verhouding klein percentage van de werkgelegenheid vertegenwoordigd.

Tabel 50 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid 1977 in de Gelderse papier- en papierwarenindustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	8	16	21
Veluwe	27	54	63
Rivierenland	—	—	—
Oost-Gelderland	15	30	16
	50	100	100

Bron: E.T.I. — A.I.S./C.B.S. registratie.

7.5 Papier- en kartonindustrie

Met betrekking tot de grondstoffen hout en pulp is de papier- en kartonindustrie sterk afhankelijk van het buitenland. Door een toenemend gebruik van oud papier werd voor de vervaardiging van een aantal papersoorten deze afhankelijkheid vrijwel geheel teruggedrongen. Het aandeel van oud papier in de Nederlandse grondstofvoorziening behoort tot de hoogste ter wereld en bedraagt thans 53%. Naar verwachting zal dit aandeel in de toekomst verder stijgen. Voorshands is het om technologische redenen evenwel niet mogelijk voor alle papierkwaliteiten de grondstof oud papier in te zetten, nog los van de vraag of dit dan in voldoende mate beschikbaar zou

zijn. De aanwending van hout en pulp is en blijft voorlopig een onwrikbaar gegeven. Voor dat deel van de behoefte dat niet uit de produktie van inlands hout kan worden voorzien dient een beroep te worden gedaan op de internationale markt. Gezien de toenemende neiging van de houtexporterende landen om in plaats van de grondstof, halffabrikaten en eindprodukten uit te voeren, zal aan de toekomstige vraag naar hout en pulp door de wereldmarkt wellicht minder makkelijk kunnen worden voldaan.

Daarnaast is een stijgende buitenlandse concurrentie waarneembaar van de zogenaamde geïntegreerde bedrijven, dat wil zeggen ondernemingen die de vervaardiging van cellulose en papier binnen één bedrijf combineren.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de toekomst van de Nederlandse papier- en kartonindustrie sterk afhankelijk is van de wijze waarop de grondstofvoorziening is geregeld (binnenlands hout, oud papier, stro en andere vezels versus de import van hout en pulp).

Tabel 51 bevat een prognose van de Nederlandse houtbalans tot het jaar 2000. Hierin is aangegeven welke hoeveelheid hout als grondstof voor de papier- en kartonindustrie benodigd is, welke hoeveelheid uit het binnenlands bosareaal beschikbaar komt en de daaruit resulterende tekorten. In de laatste kolom wordt vervolgens aangegeven welke uitbreiding van het bosareaal zou moeten plaatsvinden om de tekorten volledig uit de binnenlandse houtproduktie te kunnen dekken. Aan de cijfers liggen onder andere de volgende veronderstellingen ten grondslag:

- de houtproduktie van het toe te voegen bosareaal wordt volledig aangewend ten behoeve van de papier- en kartonindustrie;
- het aandeel van hout in de grondstofvoorziening van de papier- en kartonindustrie is constant;
- voor 1 ton pulp is gemiddeld 4,2 m³ hout benodigd.

Tabel 51 Prognose van de Nederlandse houtbalans tot het jaar 2000

	hout ten behoeve van de papier- en kartonindustrie in 1.000 m ³			gewenste uitbreiding bosareaal in ha
	benodigd	beschikbaar	tekort	
1980	966	465	550	50.000
1985	1.340	490	850	85.000
1990	1.428	515	910	91.000
1995	1.722	540	1.180	118.000
2000	1.890	570	1.320	132.000

Bron: Rapport oud papier, Stichting Verwijdering Afvalstoffen, Amersfoort, juni 1978.
Strukturvisie op het bos en de bosbouw, Staatsuitgeverij, 1977.

Voor de volledigheid zij hier nog vermeld dat de Stichting Industriebout onder een aantal gewijzigde veronderstellingen tot een andere prognose

komt met betrekking tot de gewenste uitbreiding van het bosareaal. Er ondermeer van uitgaande dat de extra houtproduktie ook voor andere doeleinden zal worden aangewend, komt zij tot een raming over de gewenste uitbreiding van 220.000 hektare in het jaar 2000.

Naast de grondstofproblematiek zijn in het fabricageproces van de papier- en kartonindustrie nog een aantal andere knelpunten aan te wijzen. De belangrijkste daarvan worden gevormd door het hoge energie- en waterverbruik, de lozing van afvalwater alsmede de slibstorting.*

De papier- en kartonindustrie exporteert gemiddeld 40% van haar produktie. Met name voor de grotere bedrijven spelen de exportactiviteiten een belangrijke rol. Het binnenlandse marktaandeel bedraagt ongeveer 50%. De omzetontwikkeling van de Gelderse bedrijven vertoont in 1978 een lichte toename ten opzichte van 1977. Deze stijging lijkt echter bij de landelijke toename enigszins ten achter te blijven. Hoewel in het bijzonder bij de grotere bedrijven sprake is van enige rendementsverbetering blijft de winstgevendheid marginaal. Door het kapitaalintensieve karakter van de papier- en kartonindustrie zijn de investeringen in verhouding tot de overige industrie altijd vrij hoog. Na een geringe daling in 1977 steeg het investeringsniveau in 1978 weer, terwijl voor 1979 eveneens een toename wordt verwacht.

De wereldconsumptie van papier zal volgens de prognoses in 1990 ruim 70% boven die van 1975 liggen. In principe zijn dus ruime afzetperspectieven aanwezig. Doordat de gemiddelde bedrijfsgrootte van de Nederlandse papier- en kartonindustrie in vergelijking met de rest van Europa wezenlijk groter is, ligt de arbeidsproductiviteit op een bijzonder hoog niveau. Mede door deze positieve omstandigheid mag aangenomen worden dat de Nederlandse c.q. Gelderse industrie haar marktaandeel nationaal en internationaal zal behouden. Op lange termijn betekent dit dan een jaarlijkse stijging van het produktievolume van circa 3%. De invloed van de verhevigde buitenlandse concurrentie (in het bijzonder vanuit de Skandinavische landen) blijft echter een bedreigende factor voor het verloop van de Nederlandse afzetontwikkeling.

De werkgelegenheidsontwikkeling van de Gelderse papier- en kartonindustrie verliep vanaf 1975 als volgt:

1975-1976	-3,7%;
1976-1977	-5,2%;
1977-1978	-7,3%.

Dit snel stijgende verlies aan arbeidsplaatsen is nogal verontrustend, temeer daar de landelijke ontwikkeling over hetzelfde tijdvak minder ongunstig

* Voor een meer uitgebreide behandeling van deze probleemgebieden verwijzen wij naar het rapport Onderzoek Gelderse Papiernijverheid, E.T.I. Gelderland april 1978.

verliep. In het algemeen kan de daling worden toegeschreven aan de toegenomen automatisering en mechanisatie en het in gebruiknemen van grotere produktie-eenheden. Daarnaast heeft in het bijzonder voor Gelderland de afbouw van verliesgevende produktiecapaciteit een beslissende rol gespeeld. De omvang van het arbeidsvolume in 1979 zal in hoge mate bepaald worden door de ontwikkelingen binnen één concern. Tegenover de opbouw van een nieuwe sectie staat de zorgelijke positie van de Gelderse witpapier divisie. Wordt de veronderstelling gemaakt dat de werkgelegenheid in deze vestiging volledig behouden blijft, dan zal het totale arbeidsvolume van de Gelderse papier- en kartonindustrie zich naar verwachting kunnen handhaven op het niveau van 1978.

Tabel 52 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de papier- en kartonindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	11,6	4,3
1978	10,9	3,9
procentuele groei;		
1977/1978	-6,0	-8,6

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

7.6 Golfkarton- en kartonnage-industrie

De produkten van de golfkarton- en kartonnage-industrie vinden een ruime toepassing als verpakkingsmateriaal. Ondanks de toegenomen concurrentie van bijvoorbeeld plasticfolie is de vraag in 1978 gestegen. De stijging was echter niet toereikend om de bestaande overcapaciteit op te heffen.

Van de werkgelegenheid in de Nederlandse golfkarton- en kartonnage-industrie is ruim een kwart in Gelderland gelocaliseerd. Het aantal Gelderse arbeidsplaatsen daalde tussen 1975 en 1978 met 10% en bedroeg daarmee het dubbele van de landelijke teruggang.

Ook voor 1979 moet in de Gelderse branche rekening gehouden worden met een verdere daling, zij het dat deze door de huidige redelijke afzetperspectieven wellicht zeer beperkt kan blijven. De exportmogelijkheden zijn echter vrij gering doordat de produkten zich nauwelijks lenen voor vervoer over lange afstanden.

Tabel 53 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de golfkarton- en kartonnage-industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	9,0	2,5
1978	8,6	2,4
procentuele groei;		
1977/1978	-4,4	4,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

7.7 Papierwarenindustrie

De papierwarenindustrie richt zich op de verwerking van door de papier- en kartonindustrie voortgebrachte produkten. Het produktieproces is veel minder kapitaalintensief en van fundamenteel andere aard. Bovendien de produktie-technische verschillen is ook de afzetstructuur geheel afwijkend. De afzet is naar veel sectoren gedifferentieerd, weinig conjunctuurgevoelig en de omvang van de export is van ondergeschikte betekenis. De papierwarenindustrie kampt hoegenaamd niet met structurele knelpunten. De zich voor-
doende problemen liggen overwegend in de bedrijfseconomische sfeer en hebben betrekking op de individuele bedrijfssituatie (kwaliteit van het management, financieringsruimte, commerciële positie etc.).

De werkgelegenheid in de Gelderse subsector daalde tussen 1975 en 1978 met gemiddeld 4,1% per jaar. Landelijk bleef de werkgelegenheid vrijwel op het peil van 1975. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de Gelderse papierwarenindustrie bedraagt 85 werknemers tegen 105 landelijk. Mogelijk dat de negatieve Gelderse ontwikkeling samenhangt met deze gemiddeld bijna 20% kleinere bedrijfsomvang. Uit de in 1977-1978 gehouden bedrijfsenquête ten behoeve van het rapport Onderzoek Gelderse Papiernijverheid kwam namelijk naar voren dat de bedrijven in de grootteklasse 50 tot 100 werknemers in veel opzichten nogal kwetsbaar zijn.

De economische positie stak ongunstig af tegenover zowel de kleinere als de grotere bedrijven. Met name de afnemersstructuur, de commerciële positie en de acquisitie bleken tamelijk zwak. Als bijzonder knelpunt werd de eenzijdigheid van het door de individuele bedrijven aangeboden produktenpakket gesignaleerd. Intussen is op initiatief van het Landelijk Projekt Bedrijfsvoorlichting en met medewerking van de afdeling exportbevordering van de Stichting Samenwerkende Kamers van Koophandel een exportgroep opgericht (Gracomex). De belangrijkste doelstelling van dit samenwerkingsverband is het gezamenlijk bewerken van de (export)markt. Wellicht dat de

aldus ontplooië activiteiten een passend antwoord vormen op het vraagstuk van de assortimentsverbreding. Na de werkgelegenheidsverliezen uit de afgelopen jaren kan voor de Gelderse branche in 1979 een stabilisatie van het arbeidsvolume worden verwacht.

Tabel 54 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de papierwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	8,3	1,3
1978	8,2	1,3
procentuele groei;		
1977/1978	-1,2	-2,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

8 Grafische industrie en uitgeverijen

8.1 Inleiding

De bedrijfsklasse grafische industrie en uitgeverijen bestaat uit drie subsectoren, te weten:

- grafische industrie (drukkerijen);
- uitgeverijen;
- binderijen.

De omvang van het aantal arbeidsplaatsen in de subklasse binderijen speelt voor de werkgelegenheid van de sector als geheel een ondergeschikte rol en bedraagt in Gelderland 5%. De grafische industrie vormt het grootste onderdeel en omvat 65% van het gezamenlijke aantal arbeidsplaatsen, gevolgd door de uitgeverijen met 30%.

De landelijke opbouw is vrijwel gelijk aan de zojuist genoemde percentages. Hoewel met betrekking tot de activiteiten van de sector geen natuurlijke vestigingsplaatsvoordelen zijn aan te wijzen, blijkt zich toch een sterke geografische concentratie voor te doen. Binnen de twee provincies Noord- en Zuid-Holland is meer dan 50% van de werkgelegenheid gelocaliseerd.

8.2 Produktie en afzet

De groei van het produktievolume tussen 1970 en 1975 voltrok zich in Nederland aanzienlijk trager dan in Gelderland. In dezelfde periode nam het aandeel van het verbruik in de produktiewaarde af. Deze ontwikkeling bewerkstelligde dat in Gelderland de toegevoegde waarde met gemiddeld 6,4% per jaar steeg, tegen een bescheiden landelijke toename van 2,9%. Het aandeel van de sector in het industriële regionale produkt van Gelderland steeg daardoor van 4,1% in 1970 tot 6% in 1975.

De stijging van de loonkosten in de Gelderse sector bleef belangrijk onder de toename van de arbeidsproduktiviteit. Een en ander resulteerde in een stijging van de overige inkomensquote en een daling van de loonquote. Landelijk was de stijging van de arbeidsproduktiviteit van dezelfde orde als de

toename van de loonkosten, de loon- en overige inkomensquote bleven bijgevolg onveranderd.

Tabel 55 Kerngegevens* productie 1970-1975 grafische industrie en uitgeverijen

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	31,0	31,9	33,4	34,5
overig inkomen	10,3	10,7	10,3	12,1
indirecte belastingen	0,4	0,4	0,2	0,5
toegevoegde waarde	41,7	43,0	43,9	47,1
verbruik	58,3	57,0	56,1	52,9
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	5,3	5,4	4,1	6,0
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		2,5		5,2
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		2,9		6,4
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	16,3	19,9	16,4	19,0
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	21,0	25,8	20,6	24,9
loonquote	74,0	74,0	76,0	73,0
overig inkomensquote	25,0	25,0	23,0	26,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De sector grafische industrie en uitgeverijen is tamelijk arbeidsintensief en conjunctuurgevoelig terwijl de afzet vrijwel geheel op de binnenlandse markt

is gericht. De in- en export van eindprodukten is als gevolg van de taalbarrière van geringe betekenis. Wel wordt een deel van het Nederlandse drukwerk uitbesteed naar het buitenland. Hier staat tegenover dat het buitenland weer werkzaamheden in Nederland laat verrichten. De concurrentiepositie van de grafische industrie en uitgeverijen is, als gevolg van de uiteenlopende kostenontwikkeling met het buitenland, in de loop der jaren niet onbelangrijk verzwakt. Door de toegenomen concurrentie vanuit met name Italië vertoonde de handelsbalans in 1978 per saldo een deficit van 100 miljoen. (In 1970 bestond nog een handelsoverschot van 100 miljoen).

De ontwikkelingen van de binnenlandse afzet, de winst en de investeringen zijn in 1978, zeker in vergelijking met de overige industrie uitgesproken positief geweest. Ten aanzien van 1979 is de verwachting dat de stijgende lijn zich zal voortzetten en het produktievolume wederom met ruim 6% stijgt.

8.3 Werkgelegenheid

De Gelderse grafische industrie en uitgeverijen geeft als één der weinige industriële sectoren een positief ontwikkelingsbeeld over de beide perioden 1963/1973 en 1973/1977.

Tabel 56 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 grafische industrie en uitgeverijen

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	67,8	5,6
1973	69,8	6,1
1977	66,4	6,2
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	0,3	0,9
1973/1977	-1,2	0,4
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	5,5	4,0
1973	5,9	4,3
1977	6,1	5,0
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	73
1973	100	73
1977	100	82

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De groei is weliswaar zeer bescheiden geweest, doch met name tegen de achtergrond van de landelijke daling in de tweede periode toch wel opmerkelijk. De locatietoëfficiënt uit tabel 56 geeft door haar waarde van 82 in 1977 een enigszins vertekend beeld over de omvang van de Gelderse sector. De indruk wordt gewekt alsof in verhouding tot de overige provincies de sector in Gelderland ondervertegenwoordigd is. Zoals bij de inleiding reeds werd opgemerkt is ruim de helft van de werkgelegenheid in Noord- en Zuid-Holland geconcentreerd. Worden deze twee provincies buiten beschouwing gelaten, dan blijkt dat de Gelderse bedrijfsklasse een meer dan gemiddelde omvang heeft en is er van ondervertegenwoordiging geen sprake.

Gezien de geleidelijke ontwikkeling in de afgelopen jaren kan de toename van de werkgelegenheid in 1978 spectaculair worden genoemd. Intussen blijkt opnieuw dat de expansie van de Gelderse sector opmerkelijk sneller verloopt dan de landelijke.

Tabel 57 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de grafische industrie en uitgeverijen

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	59,4	5,4
1978	60,8	5,7
procentuele groei;		
1977/1978	2,4	5,4

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Uit concurrentie overwegingen schakelen de bedrijven veelvuldig over op de in snel tempo verschijnende nieuwste grafische technieken. Dit proces vraagt een bijna onafgebroken bij- en herscholing van het aanwezige personeelsbestand. In het verleden zijn daarom nogal wat werknemers overgestapt naar andere beroepen, met als gevolg een tamelijke krappe arbeidsmarkt van vakbekwaam personeel. Om de komende jaren aan de landelijke vraag te kunnen voldoen zal voor de leerlingopleidingen een duizendtal jonge mensen per jaar benodigd zijn. Het is evenwel twijfelachtig of dit aantal gehaald zal worden, gezien de ervaringen uit het verleden. Door de veelvuldige aanschaf van nieuwe apparatuur is het gevaar van overinvestering en een toenemende overcapaciteit geenszins denkbeeldig. Het al of niet behalen van een positief bedrijfsresultaat hangt nauw samen met de capaciteitsbezetting van het machinepark. Vooropgesteld dat de thans reeds aanwezige overcapaciteit binnen redelijke grenzen blijft en de concurrentiepositie niet verder verslechtert, kan voor 1979 een toename van het aantal arbeidsplaatsen worden verwacht.

8.4 Ruimtelijke spreiding

Als gevolg van de korte economische levensduur van het machinepark bestaat er een bloeiende markt in tweede-hands apparatuur. De aldus aangeboden machinerieën zijn relatief goedkoop en verkeren doorgaans in een goede technische staat. De toetreding van nieuwe bedrijven tot de sector is zodoende met betrekkelijk weinig financiële middelen mogelijk. De grafische industrie en uitgeverijen kent dan ook verspreid over het gehele land een groot aantal kleine bedrijven met minder dan 10 werknemers. De gemiddelde bedrijfsgrootte van bedrijven met 10 en meer werknemers is laag en bedraagt in Gelderland slechts 42 tegen 60 landelijk. Tussen de verschillende streekplangebieden bestaan eveneens grote afwijkingen. Zo overtreft de omvang van de werkgelegenheid op de Veluwe die van Midden-Gelderland, terwijl in dit laatste gebied toch aanzienlijk meer bedrijven zijn gevestigd.

Tabel 58 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse grafische industrie en uitgeverijen verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	45	41	32
Veluwe	30	27	36
Rivierenland	11	10	8
Oost-Gelderland	24	22	24
	110	100	100

Bron: E.T.I. – A.I.S./C.B.S. registratie.

8.5 Grafische industrie

De opkomst van de zogenaamde huisdrukkerijen en binderijen wordt door de grafische industrie als een bijzondere bedreiging ervaren. Hieronder moet worden verstaan het gebruik van geavanceerde kopieerapparatuur door overheid en bedrijfsleven. Met behulp van een eenvoudig aan te brengen ringband of lijmrug worden op deze wijze brochures en boekwerkjes met een geringe oplage vervaardigd. Volgens schattingen bedraagt het aldus in eigen beheer vervaardigd drukwerk 1/3 deel van de totale vraag naar 'klein' drukwerk. Naar verwachting zal dit aandeel in de toekomst verder toenemen. De Gelderse ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen van bedrijven met 10 en meer werknemers verliep vanaf 1975 als volgt:

1975-1976	-4,7%;
1976-1977	+0,3%;
1977-1978	+5,4%.

Over de gehele periode werd een lichte stijging van 0,8% verwezenlijkt, in tegenstelling tot de landelijke situatie waar een daling van 4,1% optrad. Dit sterke onderscheid is voor het belangrijkste deel in de loop van 1978 tot stand gekomen. De Gelderse toename bedroeg dat jaar 5,4% tegen slechts 0,8% landelijk.

Hoewel de vooruitzichten van de grafische industrie bepaald niet pessimistisch zijn, wordt onder leiding van de N.E.H.E.M. een preventief structuurverbeteringsprojekt uitgevoerd. In dit kader heeft het Ministerie van Economische Zaken fondsen ter beschikking gesteld voor een kwaliteitsplan. Dit plan beoogt, met inschakeling van onder andere de Vereniging Produktbewaking Grafische Industrie, de kwaliteit te bevorderen van zowel de produktie als het management door onder andere cursussen, adviezen en het opzetten van certificatiesystemen om het kwaliteitspeil van de betrokken bedrijven naar buiten uit te dragen.

Tabel 59 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de grafische industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	37,0	3,5
1978	37,3	3,7
procentuele groei;		
1977/1978	0,8	5,4

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

8.6 Uitgeverijen

Voor het tweede achtereenvolgende jaar steeg het aantal arbeidsplaatsen van de subklasse uitgeverijen belangrijk.

In Gelderland bedroeg de toename in 1977 en 1978 respectievelijk 8,6% en 8,5% tegen een landelijke stijging van 2,9% en 7,2%. De activiteiten van de subsector kunnen worden onderverdeeld in drie branches:

- dagbladuitgeverijen;
- tijdschriftenuitgeverijen;
- boekenuitgeverijen.

De uitgeverijen bekleden op de binnenlandse afzetmarkt een monopoliepositie en ondervinden hoegenaamd geen buitenlandse concurrentie. Ten aanzien van de toekomstige ontwikkelingen worden op korte termijn geen economische en werkgelegenheidsproblemen voorzien. Wel doen zich een aantal ontwikkelingen voor waarvan de gevolgen op wat langere termijn nog

niet te overzien zijn. Met behulp van nieuwe technieken blijkt het namelijk mogelijk de televisie op zeer efficiënte wijze in te schakelen bij de individueel gerichte informatie-voorziening, zowel met betrekking tot de soort informatie welke thans in krant- en tijdschriftvorm verschijnt, als die welke bijvoorbeeld in encyclopedische werken is opgeslagen. Deze nog in volle ontwikkeling zijnde technieken staan bekend onder de namen 'teletekst' en 'view-data'. De toepassingsmogelijkheden zijn zo talrijk dat het vooralsnog nauwelijks mogelijk lijkt de grenzen aan te geven. In hoeverre deze technieken de conventionele informatieverstrekking zal verdrijven valt evenmin te voorspellen. De vrije meningsuiting, tot uitdrukking komende in een pluriforme nieuwsvoorziening, vormt een wezenlijk bestanddeel van de democratie. Als zodanig vervullen de uitgeverijen naast het belang van de economische activiteiten een belangrijke maatschappelijke functie. Voor de toekomstperspectieven van de uitgeverijen is de vraag van betekenis of en in hoeverre de bedrijven zullen participeren in eventueel tot stand te brengen teletekst- en viewdatasystemen.

Tabel 60 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de uitgeverijen

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	18,0	1,6
1978	19,3	1,8
procentuele groei;		
1977/1978	7,2	8,5

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

9 Chemische-, vezel- en rubber-industrie

9.1 Inleiding

De productie- en ten dele de werkgelegenheidsgegevens van de uit drie sectoren bestaande chemische-, vezel- en rubberindustrie zijn op regionaal niveau slechts in gecombineerde vorm beschikbaar. Het cijfermateriaal heeft aldus betrekking op de volgende sectoren:

- chemische industrie;
- kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie;
- rubber- en kunststofverwerkende industrie.

Omdat een gescheiden behandeling toch wel de voorkeur geniet zal de begeleidende tekst bij de multi-sectorale tabellen over de productie en werkgelegenheid uit de eerste twee paragrafen slechts summier zijn. In de aansluitende paragrafen over de afzonderlijke bedrijfsklassen zal vervolgens meer aandacht aan de sector-specifieke achtergronden worden gegeven.

9.2 Productie en afzet

De ontwikkeling van de Nederlandse chemische-, vezel en rubberindustrie verliep tussen 1970 en 1975 tamelijk rustig. De arbeidsproductiviteit steeg in een matig tempo waardoor de toegevoegde waarde eveneens slechts in geringe mate toenam. De groei van het produktievolume vertoonde met een jaarlijkse toename van 5% in vergelijking tot de voorgaande jaren eveneens een trage ontwikkeling. Ondanks het feit dat de overige inkomensquote met 10 punten daalde en de winstgevendheid met name in 1975 sterk terugliep, kon nog steeds van een behoorlijk rendementsniveau worden gesproken.

Een vergelijking tussen de Nederlandse en Gelderse bedrijven in het uitgangsjaar 1970 levert enige frappante verschillen op, verschillen welke door de ontwikkelingen in de volgende jaren nog belangrijk zouden verscherpen. Het produktievolume en vooral het volume van de toegevoegde waarde brokkelde in Gelderland zeer snel af. De voor inflatie gecorrigeerde toegevoegde waarde van 1975 bedroeg nog slechts driekwart van de waarde uit 1970.

Tabel 61 Kerngegevens* productie 1970-1975 chemische- en rubberindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	22,3	22,1	30,6	35,8
overig inkomen	21,6	14,3	15,0	1,3
indirecte belastingen	0,0	0,6	0,0	0,7
toegevoegde waarde	43,9	37,0	45,6	37,8
verbruik	56,1	63,0	54,4	62,2
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	13,6	12,7	15,0	11,1
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		5,0		-3,4
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		1,0		-7,4
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	19,0	23,6	18,4	22,4
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	37,1	39,2	27,2	22,3
loonquote	51,0	60,0	67,0	95,0
overig inkomensquote	49,0	39,0	33,0	3,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Het aandeel van het overige inkomen als percentage van de produktiewaarde, liep terug van 1,5% in 1970 naar 1,3% in 1975. Terwijl in de Nederlandse bedrijfsklasse het verschil tussen de arbeidsproductiviteit en de loonkosten in 1975 ruim 15.000 gulden bedroeg, daalde de arbeidsproductiviteit in de Gelderse bedrijven tot onder het niveau van de loonkosten.

De voor de hand liggende conclusie dat, gezien de sombere economische positie van de Gelderse bedrijven in 1975, de sectoren weinig levenskansen zouden hebben, is niettemin onjuist. De internationale afzetcrisis van de in Gelderland veel voorkomende garen- en vezelindustrie heeft een duidelijk stempel op de zojuist gepresenteerde cijfers gedrukt. De resultaten van de wel gezonde sectoren en branches komen door het multi-sectorale karakter van de gegevens niet tot uitdrukking.

Intussen heeft in de garen- en vezelindustrie een sanering plaats gevonden en is de meest verliesgevende Gelderse productiecapaciteit afgebouwd.

9.3 Werkgelegenheid

Tussen 1963 en 1973 steeg de werkgelegenheid van de Nederlandse chemische-, vezel- en rubberindustrie met bijna 18.000 arbeidsplaatsen. Een toename die in procenten uitgedrukt weliswaar geen spectaculaire indruk maakt (1,7% per jaar), doch in absolute aantallen een respectabele omvang heeft. De problematische positie van de Gelderse sectoren tekende zich in deze periode reeds duidelijk af.

Tabel 62 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 chemische- en rubber-industrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1963	99,9	17,4
1973	117,8	14,9
1977	116,0	13,1
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	1,7	-1,5
1973/1977	-0,4	-3,2
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	8,1	12,3
1973	10,0	10,6
1977	10,7	10,5
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	152
1973	100	106
1977	100	98

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

In Gelderland daalde de werkgelegenheid met gemiddeld 1,5% per jaar. In de aansluitende periode 1973 - 1977 vertoonden de Nederlandse sectoren eveneens een achteruitgang. De landelijke daling kan echter geheel teruggevoerd worden op de Gelderse verliezen aan arbeidsplaatsen.

In feite stabiliseerde de werkgelegenheid van de sectoren in overig Nederland op het niveau van 1973. De gestage afname in Gelderland tegenover de landelijke toename c.q. stabilisatie, heeft ertoe geleid dat de aanvankelijk in Gelderland krachtig vertegenwoordigde sectoren thans nog maar in een gemiddelde omvang aanwezig zijn.

Blijkens tabel 63 hebben de Gelderse verliezen zich in 1978 in een wat gematigder tempo voortgezet. De ontwikkeling ten opzichte van Nederland blijft echter negatief.

Tabel 63 Werkgelegenheid 1977 - 1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de chemische-, vezel en rubberindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	113,1	12,5
1978	112,5	12,4
procentuele groei; 1977/1978	-0,5	-1,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

9.4 Ruimtelijke spreiding

Met 45% van de werkgelegenheid levert het streekplangebied Midden-Gelderland een belangrijk aandeel in het totaal aantal arbeidsplaatsen van de Gelderse chemische-, vezel- en rubberindustrie. Hoewel het aantal bedrijven in deze regio niet noemenswaardig afwijkt van dat uit b.v. Oost-Gelderland bekleedt Midden-Gelderland door de aanwezigheid van enige zeer grote vestigingen een dominante positie.

Tabel 64 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse chemische-, vezel- en rubberindustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	24	25	45
Veluwe	36	37	33
Rivierenland	17	17	10
Oost-Gelderland	20	21	12
	59	100	100

Bron: E.T.I. – A.I.S./C.B.S. registratie.

9.5 Chemische industrie

De produktie-omvang van de Nederlandse chemische industrie heeft na de totstandkoming van de E.E.G. een hoge vlucht genomen. De vergroting van het afzetgebied heeft met name aan de bulk-chemie een enorme stimulans gegeven (onder bulk-chemie wordt verstaan de produktie van stoffen welke om kostprijsstechnische redenen in grote hoeveelheden worden vervaardigd).

De ontwikkeling van de uitvoer is van wezenlijk belang voor de chemische industrie, 70% van de produktie wordt geëxporteerd. Nadat in de jaren 1974-1977 de groei van de export steeds achterbleef bij de gemiddelde uitvoerontwikkeling van de E.E.G., werd in 1978 een gelijke stijging behaald. Volgens de voorlopige cijfers bedroeg deze exporttoename 9%, terwijl ook de groei in 1979 naar het zich laat aanzien een bevredigende omvang zal hebben. De stijging van de binnenlandse afzet van chemische produkten verloopt traditioneel minder snel dan de uitvoer. In 1978 beliep de toename van het binnenlandse afzetvolume 2% en zal ca. 3% voor 1979 bedragen. Onder de veronderstelling dat de Nederlandse chemische industrie haar concurrentie-positie zal weten te handhaven, kunnen de afzetperspectieven voor de komende jaren met enig optimisme tegemoet worden gezien.

Nadat in de voorgaande jaren een teruggang in de werkgelegenheid kon worden geconstateerd bleef de omvang van de landelijke sector in 1978 stabiel. In Gelderland nam het aantal arbeidsplaatsen met enige tientallen toe.

De omvangrijke investeringen van de kapitaalintensieve chemische industrie en de verwerkingsmogelijkheden van de door haar aangeboden halffabrikaten, heeft een groot uitstralingseffect op de overige bedrijvigheid. Gemiddeld staan tegenover iedere Nederlandse arbeidsplaats in de chemie 3 à 4 arbeids-

plaatsen in andere bedrijven, welke geheel of gedeeltelijk afhankelijk zijn van de ontwikkelingen in de chemische industrie. Ten aanzien van 1979 kan voor de Gelderse sector een gelijkblijvende omvang van de werkgelegenheid worden verwacht. Gezien de huidige opleving in de chemische conjunctuur lijkt een lichte toename evenwel niet geheel uitgesloten.

Tabel 65 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de chemische industrie*

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	54,1	3,6
1978	54,1	3,6
procentuele groei;		
1977/1978	0,0	1,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

* Exclusief organische-chemische grondstoffenfabrieken S.B.I. 29.49.

9.6 Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie

Zestig procent van het wereldgrondstoffenverbruik van de textielindustrie bestaat uit produkten van de chemische garen- en vezelindustrie. De afzetontwikkeling van de sector is dan ook in hoge mate afhankelijk van de situatie in de textiel- en kledingindustrie. De Europese en in het bijzonder de Nederlandse industrie heeft veel te lijden gehad van de penetratie door de lage-loon-landen op zowel de textiel-, de kleding- als de vezel- en garenmarkt. De sterk verminderde afzetten veroorzaakten een structurele overcapaciteit waardoor grote verliezen ontstonden. De bezettingsgraad van de West-Europese synthetische vezelindustrie bedroeg in 1975 slechts 62% van de aanwezige productiecapaciteit. Vanaf 1978 wordt door de Europese vezelindustrie overleg gevoerd met de Europese Commissie om binnen drie jaar een capaciteitsvermindering van textiele garens en vezels tot stand te brengen. De voorgestelde capaciteitsbeperking van 15% beoogt, in samenhang met moderniseringsinvesteringen, een rentabiliteitsherstel te bewerkstelligen om zodoende betere waarborgen voor de continuïteit te scheppen.

De werkgelegenheid van de Gelderse sector bleef in 1978 stationair, in afwijking tot de Nederlandse sector waar een afname van 2,1% plaatsvond. Tegenover deze thans wat betere werkgelegenheidsontwikkeling staat echter de gevoelige aderlating die de Gelderse sector tussen 1975 en 1978 heeft moeten ondergaan. De in deze periode bij de voornaamste Nederlandse

producent doorgevoerde herstructurering, heeft in Gelderland een afname van de werkgelegenheid tot gevolg gehad van ca. 20%.

Tabel 66 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie*

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen × 1.000;		
1977	34,1	5,1
1978	33,4	5,1
procentuele groei;		
1977/1978	-2,1	0,0

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

* Inclusief organische-chemische grondstoffenfabrieken S.B.I. 29.49.

Gezien de openstaande vacatures in de Gelderse chemische garen- en vezelindustrie zou de werkgelegenheid in 1979 met ca. 50 man kunnen toenemen. Het betreft hier ongeschoolde, veelal in ploegendienst te verrichten arbeid. De vooruitzichten op lange termijn zijn sterk afhankelijk van de internationale ontwikkelingen en laten zich bijgevolg moeilijk voorspellen. De huidige positie van de Gelderse bedrijven is echter redelijk gunstig, zodat de toekomst met enig vertrouwen tegemoet kan worden gezien.

9.7 Rubber- en kunststofverwerkende industrie

De rubberverwerkende industrie heeft een belangrijk deel van de afzetmarkt aan de opkomende kunststofverwerkende industrie verloren. Daarnaast is de invoer van eenvoudige massaproducten uit Zuidoost-Azië en Oost-Europa van toenemende invloed geweest op de afzetmogelijkheden. De groei is in de loop der jaren dan ook duidelijk afgenomen, waarbij vooral de binnenlandse afzet aan sterke fluctuaties onderhevig was. De export verliep evenwel gelijkmatiger en bleef zich in een redelijk tempo ontwikkelen. Van de totale produktiewaarde wordt meer dan de helft in het buitenland afgezet. Tengevolge van de groeiende internationale concurrentie en de opgetreden overcapaciteit konden niet altijd alle kostenstijgingen in de prijzen worden doorberekend.

De rendementspositie van de rubberverwerkende industrie moet intussen als uiterst zwak worden getypeerd. Een groot deel van de bedrijven ontving in 1978 overheidssteun, of had een aanvraag daartoe lopen. Mogelijk dat de vooruitzichten positief kunnen worden beïnvloed door een bundeling van krachten, zowel ten aanzien van de exportinspanning als bij de ontwikkeling van nieuwe hoogwaardige toepassingen van rubber en rubberproducten.

De ontwikkelingen van de kunststofverwerkende industrie zijn daarentegen betrekkelijk probleemloos verlopen, ondanks het energie-intensieve karakter van de branche. Met uitzondering van 1975 nam de afzet gestaag toe. De afzetperspectieven van deze nog jonge industrie lijken door de ruime toepassingsmogelijkheden van kunststof gunstig. Niettemin daalde de Gelderse werkgelegenheid in 1978 met ruim 4%. Deze teruggang is des te opmerkelijker daar landelijk het aantal arbeidsplaatsen met 2,5% toenam. Ook in de rubberindustrie deed zich het verschijnsel voor dat de landelijke werkgelegenheidsontwikkeling gunstiger verliep. De Gelderse daling bedroeg 8,5% tegen 4,9% in Nederland.

Tabel 67 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de rubber- en kunststofverwerkende industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	24,9	3,9
1978	25,0	3,7
procentuele groei;		
1977/1978	0,4	-5,2

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Ondanks de gedeeltelijk reeds uitgevoerde herstructurering in de Gelderse rubber- en kunststofverwerkende industrie, moet de komende jaren nog met een geringe uitstoot van arbeidsplaatsen worden gerekend.

10 Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie

10.1 Inleiding

De sector bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie is opgebouwd uit een achttal subsectoren waarbinnen een grote verscheidenheid aan producten wordt voortgebracht. De belangrijkste Gelderse activiteiten worden gevormd door de baksteen- en dakpannenindustrie, gevolgd door de beton- en cementwarenindustrie. Deze twee subklassen vertegenwoordigen respectievelijk 43 en 33% van het totale aantal arbeidsplaatsen.

10.2 Productie en afzet

Tweederde deel van de productie wordt afgezet in de bouwnijverheid. Na de expansie uit de jaren zestig werd de bouw met een inkrimpende markt geconfronteerd. Het productie-volume van de Gelderse bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie daalde bijgevolg tussen 1970 en 1975 met 1,3% per jaar. Daarenboven bleven de prijsstijgingen van de eindprodukten bij de kostenstijgingen ten achter waardoor de winstgevendheid terugliep en de toegevoegde waarde met 5,3% per jaar afnam. In de Nederlandse sector bleef, dankzij een geringe produktiestijging, het verlies aan toegevoegde waarde beperkt tot 2,8% per jaar. Door de relatief grote omvang van de Gelderse bedrijfsklasse en het hoge aandeel van de toegevoegde waarde in de productie is de bijdrage aan het provinciale produkt betrekkelijk hoog. In 1975 werd 6,9% van het Gelderse industriële produkt voortgebracht in de bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie, gemiddeld over alle provincies bedroeg dit aandeel slechts 3,3%.

Voornamelijk dankzij een opleving in de bouwnijverheid steeg het productie-volume van de Nederlandse bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie in 1977 en 1978 met respectievelijk 6,5% en 3,5%. Als gevolg van de strenge winter heeft de toelevering aan de bouwnijverheid dit jaar ernstige stagnatie ondervonden. Naar verwachting zal zich in 1979 dan ook geen verdere

produktiegroei voordoen. Binnen de bouwnijverheid is overigens de tendens waarneembaar dat met name in de woningbouw het jaarlijkse produktievolume geen groei meer vertoont.

Tabel 68 Kerngegevens* produktie 1970-1975 bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de produktie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	32,4	35,2	37,5	37,1
overig inkomen	22,2	15,2	21,5	15,4
indirecte belastingen	0,3	0,5	0,2	0,3
toegevoegde waarde	54,9	50,9	59,2	52,8
verbruik	45,1	49,1	40,8	47,2
produktie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	4,3	3,3	8,3	6,9
gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970/1975 (%)		0,4		-1,3
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		-2,8		-5,3
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	16,5	19,9	16,7	19,5
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	27,2	28,1	26,1	27,4
loonquote	59,0	69,0	63,0	70,0
overig inkomensquote	40,0	30,0	36,0	29,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Daarentegen wordt meer de nadruk op het kwalitatieve en luxueuze aspect gelegd, terwijl anderzijds de renovatiewerkzaamheden toenemen. Dit brengt als consequentie met zich mee dat de vraag naar hoogwaardige bouwmaterialen stijgende is (b.v. handgevormde stenen versus machinaalgevormde stenen). Aangezien kwaliteitsprodukten doorgaans een ruimere winstmarge toestaan kon de winstgevendheid van de bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie zich in 1978 belangrijk verbeteren.

10.3 Werkgelegenheid

Zoals uit de hoge waarde van de locatiecoëfficiënt uit tabel 69 blijkt, is een groot deel van de sectorale werkgelegenheid in de provincie Gelderland geconcentreerd. Deze concentratie nam aanvankelijk enigszins aan betekenis af, doordat de werkgelegenheid in Gelderland sneller terugliep dan in Nederland. Na 1973 is evenwel het omgekeerde bespeurbaar en verliep de landelijke ontwikkeling negatiever. De gedaalde werkgelegenheid in de beton- en cementwarenindustrie hangt nauw samen met de afzetstagnatie

Tabel 69 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen × 1.000;		
1963	55,3	11,1
1973	47,5	8,6
1977	40,3	7,4
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-1,5	-2,5
1973/1977	-4,0	-3,7
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	4,5	7,9
1973	4,0	6,1
1977	3,7	5,9
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	176
1973	100	153
1977	100	160

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

tussen 1973 en 1976. In de baksteen- en dakpannenindustrie kan de hoge stijging van de arbeidsproductiviteit in relatie met het sinds 1967 vrijwel gelijkgebleven productievolume als belangrijkste oorzaak worden aange-merkt.

In de baksteenindustrie ontstond als gevolg van de stagnerende vraag een aanzienlijke overcapaciteit en werd een gefaseerde sanering doorgevoerd. Hoewel deze sanering eind 1975 werd afgerond, verminderde de werkgelegenheid van de Gelderse subsector nadien nog met 300 arbeidsplaatsen. De op landelijke schaal gereduceerde productiecapaciteit bleek vervolgens in 1977 en 1978 niet meer in staat om aan de opleving in de vraag te voldoen. Op de voorraden werd tot het uiterste ingeteerd en de uitvoer slonk aanzienlijk. De invoer daarentegen steeg van nog geen 2% in 1976 tot 8% in 1978. Ondanks de gunstige afzetmarkt daalde de werkgelegenheid van de Gelderse baksteenindustrie in 1978 met 5,6%. In de overige subsectoren trad echter een zodanige stijging op dat de totale werkgelegenheid per saldo toch nog een toename van 1,2% te zien gaf.

Tabel 70 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	37,3	6,7
1978	37,8	6,8
procentuele groei;		
1977/1978	1,3	1,2

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Onder invloed van de naar verwachting matige bouwactiviteiten in 1979 zal het aantal arbeidsplaatsen in de bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie dit jaar in het meest gunstige geval stabiel blijven.

10.4 Ruimtelijke spreiding

Ongeveer 65 vestigingen van de uit 145 bedrijven bestaande Gelderse bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie behoren tot de baksteen- en dakpannenindustrie. De geografische ligging van deze bedrijven wordt bepaald door de vindplaats van de grondstof klei (in het bijzonder de uiterwaarden van de grote rivieren). Met name de omgeving van Arnhem en Nijmegen kent een sterke concentratie van baksteenfabrieken. Dit verklaart het hoge aantal bedrijven dat in Midden-Gelderland is gelocaliseerd.

Tabel 71 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse bouwmaterialen-, aardewerk- en glasin-
dustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	71	49	47
Veluwe	20	14	9
Rivierenland	33	23	35
Oost-Gelderland	21	14	9
	145	100	100

Bron: E.T.I. – A.I.S./C.B.S. registratie.

10.5 Baksteen- en dakpannenindustrie

De navolgende beschouwing staat vrijwel geheel in het teken van de baksteenindustrie, aangezien de dakpannenindustrie in Gelderland een ondergeschikt deel uitmaakt van de totale bedrijvigheid van de subsector. De produktie van bakstenen heeft tot 1967 een nagenoeg ononderbroken groei doorgemaakt. Doordat in de periode daarna in de wegenbouw de toepassing van andere materialen dan straatstenen snel toenam, ging dit belangrijke afzetgebied grotendeels verloren. In onderling overleg besloten de gezamenlijke Nederlandse bedrijven de aldus ontstane overcapaciteit in twee saneringsgronden te verminderen, waarbij in totaal 66 fabrieken werden gesloten. Zoals in de voorgaande paragraaf reeds werd opgemerkt bleek de thans bestaande produktiecapaciteit onvoldoende om aan de in 1977 en 1978 gestegen vraag te voldoen. Voorlopig wordt aangenomen dat de opleving van tijdelijke aard is. Het is dan ook twijfelachtig of aan deze opleving de verwachting ontleend mag worden dat de produktie en de werkgelegenheid in de baksteenindustrie de komende jaren weer zullen stijgen. De werkgelegenheidsontwikkeling van bedrijven met 10 en meer werknemers verliep in Gelderland tussen 1975 en 1978 als volgt:

1975-1976 -6 %;
1976-1977 -2 %;
1977-1978 -5,6%.

Omdat bijna de helft van het aantal arbeidsplaatsen van de Nederlandse baksteen- en dakpannenindustrie in Gelderland gelocaliseerd is, zijn de Gelderse gebeurtenissen van grote invloed op de landelijke ontwikkeling. Niettemin tonen de werkgelegenheidscijfers voor Nederland een opmerkelijk minder negatief beeld. De landelijke daling in de zojuist genoemde periodes bedroeg respectievelijk 4,6%, 3,2% en 1,7%. Wordt Gelderland buiten beschouwing gelaten, dan blijkt dat in de rest van Nederland in 1978 zelfs een toename van de werkgelegenheid werd gerealiseerd van 2,4%.

De grootste bedreiging voor de continuïteit van de baksteenindustrie gaat uit van de problematiek rondom de toekomstige grondstofvoorziening. Milieu- en natuurbeschermers, boeren en organisaties als bijvoorbeeld Staatsbosbeheer staan zeer kritisch tegenover de voortgaande klei- en zandwinning in de uiterwaarden langs de grote rivieren. De gezamenlijke Nederlandse steenfabrieken ontgronden jaarlijks ca. 2,5 vierkante kilometer kleibodem. Weliswaar vindt langs de oevers een voortdurend proces van aanslibbing plaats, vanuit landschappelijk en natuurwetenschappelijk oogpunt is toch van een zekere aantasting sprake. Door het stringentere ontgrondingsbeleid van de overheid wordt thans meer klei verbakt dan er aan nieuwe vergunningen blijkt.

In verband met het voortbestaan van de baksteenindustrie in haar huidige omvang dient voor de grondstoffenproblematiek binnen niet al te lange tijd een oplossing te worden gevonden.

Tabel 72 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de baksteen- en dakpannenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen × 1.000;		
1977	6,0	3,1
1978	5,9	2,9
procentuele groei;		
1977/1978	-1,7	-5,6

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

10.6 Beton- en cementwarenindustrie

De afzet van de beton- en cementwarenindustrie is voor ongeveer 92% op de binnenlandse markt gericht, de resterende 8% wordt geëxporteerd. De omvang van de invoer bedraagt slechts 3 à 4% van de binnenlandse behoefte. De internationale handel in betonwaren is door het zware gewicht van de produkten, de volumineuze omvang en de betrekkelijk geringe waarde per eenheid gewicht slechts in bijzondere gevallen rendabel. De uitvoermogelijkheden van bedrijven die op enigerlei wijze een binding hebben met grote, internationaal opererende aannemingsmaatschappijen liggen wat ruimer. Langs deze weg konden in het recente verleden een aantal bedrijven aanzienlijke exportorders uit het Midden-Oosten in uitvoering nemen.

Vanaf de beginjaren zeventig kampt de beton- en cementwarenindustrie met een ruime overcapaciteit. De terugval in de bouw veroorzaakte een scherpe afzetdaling. De vervolgens ingetreden neerwaartse druk op de prijzen bracht

op den duur een koude sanering teweeg waarbij veel arbeidsplaatsen verloren gingen. Vanaf 1976 kon echter weer een opgaande lijn worden geconstateerd. De werkgelegenheidsontwikkeling van bedrijven met 10 en meer werknemers vertoonde in Gelderland het volgende beeld:

1975-1976	-4,6%;
1976-1977	+1,4%;
1977-1978	+7,1%.

De vooruitzichten van de beton- en cementwarenindustrie lijken voor 1979 niet ongunstig. Toch hebben zich in het begin van het jaar als gevolg van de langdurige vorstperiode ernstige afzetproblemen voorgedaan. Van deze omstandigheid is een enigszins remmende werking te verwachten op de werkgelegenheidsontwikkeling voor 1979.

Tabel 73 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de beton- en cementwarenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	15,2	2,1
1978	16,1	2,3
procentuele groei;		
1977/1978	5,9	7,1

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

11 Basismetaalindustrie

11.1 Inleiding

Binnen de sector basismetaalindustrie kunnen 4 subsectoren worden onderscheiden:

- ruwijzer- en staalindustrie;
- stalen buizenindustrie;
- draadtrekkerijen en koudwalserijen;
- non-ferro metaalindustrie.

In Gelderland is 3/4 van de werkgelegenheid geconcentreerd in de subsector non-ferro metaalindustrie terwijl de ruwijzer- en staalindustrie niet voorkomt. Landelijk ligt juist het zwaartepunt met 2/3 van de werkgelegenheid op de laatstgenoemde categorie en is de werkgelegenheid in de non-ferro metaalindustrie beperkt tot ca. 13% van het totaal. Een vergelijking tussen de Gelderse en Nederlandse basismetaalindustrie is door deze zeer afwijkende opbouw weinig zinvol, temeer daar de economische ontwikkeling der onderscheiden subklassen nogal uiteenloopt. In het vervolg van deze beschrijving zal, behoudens de confrontatie in de tabellen, de regionale ontwikkeling dan ook hoegenaamd niet tegen de landelijke ontwikkeling worden afgezet. Overigens kunnen ook belangrijke overeenkomsten worden genoemd tussen de ruwijzer- en staalindustrie en de non-ferro metaalindustrie, zoals de relatie met de internationale markt, het veelal volcontinue productieproces, de grootschaligheid en de conjunctuurgevoeligheid.

11.2 Productie en afzet

Onder invloed van de gunstige conjunctuur kende de Nederlandse basismetaalindustrie in de jaren zestig een krachtige groei van de afzet. In de periode na 1973 veranderde dit beeld ingrijpend en stagneerde de afzet. De situatie in de non-ferro metaalindustrie ontwikkelde zich juist andersom. De groei in de zestiger jaren was zeer bescheiden terwijl door belangrijke capaciteitsuitbreidingen in de daaropvolgende periode de productie fors is gestegen.

Tabel 74 Kerngegevens* produktie 1970-1975 basismetaalindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de produktie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	9,9	13,7	9,2	15,6
overig inkomen	11,0	4,1	4,0	6,2
indirecte belastingen	0,0	0,3	0,0	0,2
toegevoegde waarde	20,9	18,1	13,2	22,0
verbruik	79,1	81,9	86,8	78,0
produktie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)				
	4,7	3,4	1,5	2,2
gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970/1975 (%)				
		1,4		-1,8
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)				
		-4,3		5,9
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—				
	19,6	26,7	15,6	25,6
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—				
	41,4	34,8	22,2	36,1
loonquote	47,0	76,0	70,0	71,0
overig inkomensquote	53,0	23,0	30,0	28,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De landelijke omzet steeg van f 1,2 mld. in 1971 tot f 2,2 mld. in 1976. De toegevoegde waarde van de Gelderse basismetaalindustrie ontwikkelde zich tussen 1970 en 1975 met een jaarlijkse groei van 5,9% zeer positief. De opmerkelijke groei is vooral te danken geweest aan de snel toegenomen

arbeidsproductiviteit. De hoge absolute waarde van de arbeidsproductiviteit en de hoge overige inkomensquote illustreren het kapitaalintensieve karakter van de sector. De winstgevendheid van met name de non-ferro metaalindustrie bevond zich aanvankelijk op een redelijk niveau. Vanwege de internationale concurrentie konden na 1975 niet alle kostenstijgingen worden doorberekend. De rentabiliteit daalde hierdoor aanmerkelijk terwijl ook het investeringsvolume terugviel. De indruk bestaat dat intussen de omzet, de investerings- en de rendementsontwikkelingen van de non-ferro metaalindustrie voor 1978 redelijk gunstig beoordeeld kunnen worden. Hetzelfde geldt ten aanzien van de verwachtingen voor 1979.

Het produktievolume van de totale Nederlandse basismetalaalindustrie is een in de tijd nogal grillig verlopende grootheid. Bezieet men bijvoorbeeld de procentuele mutaties ten opzichte van de voorafgaande jaren tussen 1975 en 1978 dan ontstaat de volgende, weinig houvastgevende reeks:

1975	-18%;
1976	+11%;
1977	-3,5%;
1978	+6,5%.

De sterke fluctuaties in de produktie-omvang zijn vooral te wijten aan de schommelingen in de binnenlandse afzet. In 1977 liep de binnenlandse afzet van Nederlandse bedrijven met 3% terug, terwijl in 1978 met een toename van 9% weer een fors herstel optrad. De groei in 1979 wordt daarentegen op slechts 1% geschat.

Het volume van de buitenlandse afzet ontwikkelde zich de laatste jaren iets trendmatiger. De export daalde in 1977 met 2% en steeg vervolgens 4% in 1978. Voor 1979 wordt een groei van 5% geraamd.

11.3 Werkgelegenheid

Tussen 1963 en 1977 verdubbelde het aantal werkzame personen in de Gelderse basismetalaalindustrie. Met name in de periode 1973-1977 trad een krachtige expansie op. Na deze vrijwel onafgebroken positieve ontwikkeling deed zich in 1978 een afname van de werkgelegenheid voor. De daling zal mogelijk van incidentele aard blijken te zijn zodat spreken van een kentering vooralsnog prematuur is. Gezien het contrast met de groei uit de voorgaande jaren verdient de ontwikkeling evenwel alle aandacht.

De grondstoffen voor de non-ferro metaalindustrie zijn in hoofdzaak afkomstig uit de ontwikkelingslanden. In het kader van een meer rechtvaardige internationale welvaartsverdeling wordt er van verschillende zijden naar gestreefd een wereldomvattende grondstoffenpolitiek tot stand te brengen. Het doel van deze inspanning is om een stabiel en meer evenwichtig prijsniveau voor de grondstoflanden te garanderen. Tezamen met het schaarser

Tabel 75 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 basismetaalindustrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	25,2	1,3
1973	37,6	2,1
1977	39,4	2,6
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	4,1	4,9
1973/1977	1,2	5,5
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	2,0	0,9
1973	3,2	1,5
1977	3,6	2,1
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	45
1973	100	47
1977	100	58

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.Z.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

worden van de grondstoffen, rechtvaardigt dit de verwachting dat in de toekomst met belangrijke prijsverhogingen van de grondstoffen moet worden gerekend. Daarnaast zullen ook de stijgende energiekosten een kostprijsverhogende invloed uitoefenen op de produktie van deze energie-intensieve sector. Hetzelfde geldt overigens ten aanzien van de door een aantal bedrijven nog uit te voeren milieuverbeterende investeringen. Al met al lijkt een stijging van de toekomstige kostprijs onafwendbaar, waarbij afgewacht moet worden in hoeverre de wereldprijs van de eindprodukten in dezelfde mate zal toenemen. Als gevolg van de zojuist geschetste grondstof-problematiek is de belangstelling van het bedrijfsleven en de overheid voor de herwinning van metalen uit afvalprodukten dienovereenkomstig toegenomen. De activiteiten op dit gebied vergen echter zeer hoge investeringen en zijn thans nog nauwelijks kostendekkend.

De omstandigheden die de ontwikkelingen van de basismetaalindustrie bepalen zijn blijkens het voorgaande nogal complex, waardoor iedere toekomstverwachting met veel onzekerheden is omgeven. Vooral nog kan de verwachting worden uitgesproken dat de werkgelegenheid in 1979 in de Gelderse sector niet, of niet veel, zal teruglopen.

De ontwikkelingen op wat langere termijn behoeven eveneens niet al te pessimistisch te worden beoordeeld. Een terugkeer van het hoge groeitempo, zoals dit in het recente verleden door de basismetaalindustrie werd verwezenlijkt, lijkt evenwel niet waarschijnlijk.

Tabel 76 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de basismetaalindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen × 1.000;		
1977	38,7	2,6
1978	36,5	2,5
procentuele groei;		
1977/1978	-5,7	-2,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

11.4 Ruimtelijke spreiding

De basismetaalindustrie is zeer onevenwichtig over de provincies verdeeld. Als uitersten kunnen worden genoemd de provincie Drenthe waar de sector geheel ontbreekt en Noord-Holland met 61% van de landelijke sectorale werkgelegenheid. Naar het aantal arbeidsplaatsen gemeten neemt de Gelderse sector de vierde plaats op de ranglijst in. De verdeling binnen de provincie Gelderland is als volgt:

Tabel 77 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse basismetaalindustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	4	31	29
Veluwe	4	31	47
Rivierenland	—	—	—
Oost-Gelderland	5	38	24
	13	100	100

Bron: E.T.I. — A.I.S./C.B.S. registratie.

12 Metaalprodukten- en machine-industrie

12.1 Inleiding

In een groot aantal statistische en economische publikaties worden de metaalwarenindustrie en de machine-industrie onder één noemer gebracht (bijvoorbeeld in de Regionale Economische Jaarcijfers, de input-output tabellen en het Centraal Economisch Plan).

Teneinde de aansluiting op dit materiaal te behouden zal in de eerste paragrafen van deze beschouwing eveneens een gecombineerde behandeling plaatsvinden. In de laatste twee paragrafen wordt vervolgens enige aandacht aan de afzonderlijke bedrijfsklassen geschonken. Om de onderlinge inbreng van de sectoren op de gepresenteerde cijfers te kunnen bepalen kan de verhouding van het aantal arbeidsplaatsen dienen. In totaal waren in 1977 ruim 25.400 personen in de samengestelde Gelderse bedrijfsklasse werkzaam waarvan 15.900 (63%) in de metaalproduktenindustrie en 9.500 (37%) in de machine-industrie.

12.2 Productie en afzet

De metaalprodukten- en machine-industrie is van alle industriële activiteiten de belangrijkste inkomensverschaffer. Het belang van de sector voor de provinciale economie stijgt met een aandeel van 1/5 in het industriële regionale produkt nog aanzienlijk uit boven de nationale verhoudingen waar dit aandeel 1/7 bedraagt. Het produktievolume tussen 1970 en 1975 maakte in Gelderland met een jaarlijkse stijging van 0,7% een weinig bevredigende ontwikkeling door, de Nederlandse groei van 3,3% kan daarentegen redelijk worden genoemd. De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit laat een soortgelijk beeld zien. In Gelderland bleef de arbeidsproductiviteit in de beschouwde periode hoegenaamd gelijk, terwijl landelijk een stijging van bijna 13% plaatsvond.

Tabel 78 Kerngegevens* productie 1970-1975 metaalprodukten en machine-industrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	34,2	37,1	33,8	38,3
overig inkomen	13,7	10,2	13,2	7,8
indirecte belastingen	-0,3	0,2	-0,3	0,2
toegevoegde waarde	47,6	47,5	46,7	46,3
verbruik	52,4	52,5	53,3	53,7
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	14,8	14,1	20,2	20,5
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		3,3		0,7
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		1,3		-1,3
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	17,2	21,0	16,7	19,3
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	22,9	25,8	22,3	22,4
loonquote	72,0	78,0	72,0	83,0
overig inkomensquote	29,0	21,0	28,0	17,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

De uitvoer van de Nederlandse metaalprodukten- en machine-industrie is nogal geconcentreerd op de E.E.G. De betrekkelijk trage groei van deze markt heeft een remmende invloed op de expansie-mogelijkheden van de sector. Het aandeel van de Nederlandse bedrijven op de markten waar een snellere

groei wordt verwacht (sommige ontwikkelingslanden en de OPEC-landen) ligt duidelijk onder dat van de meeste geïndustrialiseerde landen. Na 1976 is de toename van het uitvoervolume dan ook steeds lager geweest dan de stijging van de wereldhandel. Mede door de terugvallende vraag naar offshorematerieel daalde de export in 1977 zelfs met 2,5%. In 1978 kon echter weer een stijging van 2% worden genoteerd (de toename van de wereldhandel bedroeg in het zelfde jaar 5%). Voor 1979 wordt een verder afzetherstel verwacht van 6% in de export en 3% in de binnenlandse afzet.

Doordat de kostenstijging na 1975 binnen redelijke grenzen is gebleven en de landelijke arbeidsproductiviteit met gemiddeld meer dan 5% per jaar steeg, is de winstgevendheid de laatste jaren niet teruggelopen. Het rendementsniveau blijft echter marginaal en zal, onder invloed van de naar verwachting geringe afzetgroei, in de nabije toekomst ook niet makkelijk verbeteren.

12.3 Werkgelegenheid

Ten aanzien van de provincie Gelderland verliep de werkgelegenheidsontwikkeling in de metaalprodukten- en machine-industrie tot aan 1973 positief. De voorheen gestaag stijgende afzetgroei daalde evenwel na de oliecrisis van 1973 aanzienlijk, hetgeen met enige vertraging heeft doorgewerkt in een dalend arbeidsvolume. Tussen 1973 en 1977 nam het aantal arbeidsplaatsen in de Gelderse sector af met 2,9% per jaar. In Nederland had de ontwikkeling een trager verloop en bedroeg de teruggang gemiddeld 1,9%. In totaal gingen landelijk ruim 15.100 arbeidsplaatsen verloren waarvan 3200 ($\pm 21\%$) in de provincie Gelderland.

De arbeidsvolume-ontwikkeling in 1978 van de bedrijven met 10 en meer werknemers laat, in het bijzonder voor Nederland, een voortgaande achter-

Tabel 79 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de metaalprodukten- en machine-industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	173,6	22,3
1978	170,0	22,3
procentuele groei;		
1977/1978	-2,1	-0,1

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

uitgang zien. Hoewel ook de Gelderse sector nog met een daling werd geconfronteerd, verbeterde de situatie zich krachtig, zowel ten opzichte van het verleden als van Nederland. Het verlies bleef beperkt tot enige tientallen arbeidsplaatsen.

Tabel 80 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 metaalprodukten- en machine-industrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1963	210,6	26,5
1973	209,3	28,6
1977	194,2	25,4
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	-0,06	0,8
1973/1977	-1,9	-2,9
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	17,1	18,8
1973	17,8	20,4
1977	17,9	20,3
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100	110
1973	100	115
1977	100	113

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Op de werkgelegenheidsverwachting voor 1979 zal in de afzonderlijke paragrafen over de metaalproduktenindustrie en de machine-industrie worden ingegaan.

12.4 Ruimtelijke spreiding

Met uitzondering van het Rivierenland is de metaalprodukten- en machine-industrie ruimtelijk zeer gelijkmatig verdeeld over de provincie. De gemiddelde bedrijfsgrootte per streekplangebied vertoont eveneens weinig onderlinge afwijkingen.

Tabel 81 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse metaalprodukten- en machine-industrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	111	28	32
Veluwe	121	31	27
Rivierenland	52	13	12
Oost-Gelderland	112	28	29
	396	100	100

Bron: E.T.I. – A.I.S./C.B.S. registratie.

12.5 Metaalproduktenindustrie

De metaalproduktenindustrie is opgebouwd uit een groot aantal branches, waarin een veelheid aan verschillende produkten wordt voortgebracht. Ruim 3/4 van de produktie wordt op de binnenlandse markt afgezet, met als belangrijkste afnemers de industrie en de bouwrijverheid.

Slechts 8% van de totale omzet bestaat uit consumptiegoederen. De sector is betrekkelijk arbeidsintensief en staat als zodanig in toenemende mate onder druk van de concurrentie uit de lage-lonen-landen. Daarnaast heeft de afzet de laatste jaren nogal te lijden gehad van het geringe investeringsniveau van de Nederlandse industrie. Tussen 1973 en 1976 daalde landelijk het binnenlandse omzetvolume met 4,7%. De export nam daarentegen met 46,5% toe, waardoor per saldo een omzetstijging van 5,6% werd geboekt. De sterke uitvoertoename is vooral te danken geweest aan de verhoogde buitenlandse afzet van de fabrieken voor sluizen, bruggen, skeletten en ander constructiewerk en van de branche tank-, reservoir- en pijpleidingbouw. Naar verwachting zal de groei van de binnenlandse afzet tot 1980 niet meer dan 1 à 2% per jaar bedragen. De export zal evenwel een iets snellere groei kunnen doormaken.

Nadat de afgelopen jaren de werkgelegenheid in de Gelderse metaalproduktenindustrie aanzienlijk sneller afnam dan in de landelijke sector, verliep de ontwikkeling in 1978 vrijwel parallel. Per branche kunnen echter belangrijke verschillen worden geconstateerd. Het in positieve zin meest opvallende onderscheid wordt gevormd door de subsectoren gieterijen en constructiewerkplaatsen. Daarentegen bedroeg de daling van de Gelderse verwarmings- en kookapparatenindustrie bijna het dubbele van de landelijke.

Tabel 82 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de metaalproduktenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	87,4	13,4
1978	84,9	13,0
procentuele groei 1977/1978;		
metaalproduktenindustrie	- 2,9	- 2,8
w.v. gieterijen	-11,1	- 2,6
constructiewerkplaatsen	- 1,2	7,7
verwarmings- en kookapparaten-industrie	- 6,5	-12,6
overige metaalindustrie	0,0	- 0,3

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

Zoals reeds opgemerkt zijn de vooruitzichten van de metaalproduktenindustrie in hoge mate afhankelijk van de ontwikkelingen op de binnenlandse afzetmarkt. Gezien de geringe verwachtingen omtrent de expansie op deze markt dient de aandacht in het bijzonder op de export te worden gericht.

In het licht van de sombere winstverwachtingen en de matige investeringsneiging van de metaalproduktenindustrie, moet in 1979 met een voortgaande daling van de werkgelegenheid worden gerekend. Aannemende dat onder invloed van de forse inkrimping na 1975 een zekere mate van herstructurering heeft plaatsgevonden, zal het verliestempo in 1979 wellicht belangrijk onder dat van 1978 kunnen uitkomen.

12.6 Machine-industrie

De afzet van de machine-industrie bestaat hoofdzakelijk uit investeringsgoederen. De produktie geschiedt op betrekkelijk arbeidsintensieve wijze terwijl de betrokken arbeidsplaatsen door de gestelde eisen aan scholing en vakbekwaamheid als hoogwaardig kunnen worden gekwalificeerd. In 1976 bedroeg het aandeel van de export in de totale afzet van de sector 51,5%. De afzet van de machine-industrie is sterk conjunctuurgevoelig. In 1975 trad dan ook onder invloed van de zwakke internationale conjunctuur een afzetdaling van 6,3% op. Nadien heeft zich een redelijk herstel voorgedaan. Hoewel de concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland verslechterde, heeft de Nederlandse machine-industrie haar positie op de afzetmarkten kunnen verbeteren. In vergelijking met de overige E.E.G.-landen steeg het produktievolume tussen 1973 en 1976 ca. 5% sneller.

Vanaf 1975 nam het aantal arbeidsplaatsen in de machine-industrie gestaag

toe. In 1977 trad in de Gelderse bedrijfsklasse een lichte inzinking op. De toename in 1978 lag echter weer boven het landelijk gemiddelde waardoor over de gehele periode de ontwikkeling 0,7% positiever verliep.

Tabel 83 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de machine-industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	88,0	8,9
1978	90,5	9,3
procentuele groei;		
1977/1978	2,8	3,9

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

De toekomstige ontwikkeling van de machine-industrie hangt voor een belangrijk deel af van de nationale- en internationale conjunctuurbeweging. Een bescheiden stijging van het aantal arbeidsplaatsen in 1979 lijkt bij de huidige stand van de conjunctuur tot de mogelijkheden te behoren. In verband met het relatief hoge Nederlandse kostenniveau en de daarmee verband houdende concurrentiepositie, is het van groot belang dat de fabricage van de produkten geschiedt in samenhang met engineering- en ontwikkelingswerkzaamheden.

De combinatie zal in veel gevallen een noodzakelijke voorwaarde zijn voor het kunnen verwerven van bepaalde orders (bijvoorbeeld turnkey-projecten, dat wil zeggen dat een bedrijf of een combinatie van bedrijven een contract sluit voor het ontwerp en de constructie van een compleet en bedrijfsklaar project).

13 Electrotechnische industrie

13.1 Inleiding

De groei en ontplooiing van de Nederlandse electrotechnische industrie staat vrijwel geheel in het teken van de ontwikkelingen binnen één concern. Deze wereldwijd opererende onderneming omvat 78% van de landelijke werkgelegenheid van de sector en is daarmee, afgezien van de overheid, nagenoeg de grootste werkgever in Nederland.

13.2 Produktie en afzet

Tot aan het begin van de zeventiger jaren behoorde de electrotechnische industrie, qua produktieomvang tot de snelst groeiende sectoren in Nederland. De sterke expansie van produktie en afzet is voor een belangrijk deel te danken geweest aan de krachtige ontwikkeling van de gehele westerse economie en de snelle technologische vooruitgang. De toegenomen welvaart bijvoorbeeld bracht het bezit van steeds vernuftiger elektrische huishoudelijke apparatuur binnen het bereik van brede lagen uit de bevolking, terwijl door voortdurende produktvernieuwing verzadiging van de markt werd voorkomen. Als gevolg van de economische recessie na de oliecrisis deed zich niettemin enige stagnatie in de afzet voor. De volume-ontwikkeling van de produktie tussen 1970 en 1975 verliep landelijk nog wel bevredigend, in Gelderland tekende zich evenwel duidelijk een groeivertraging af. De prijsstijging van de eindprodukten bleef aanzienlijk achter bij de algemene prijsontwikkeling waardoor de produktiewaarde van het voortgebrachte goederenpakket minder steeg dan gemiddeld in de overige industriële sectoren. De aarzelende afzetmarkt leidde tenslotte tot grote voorraadvorming en na verloop van tijd tot onderbezetting van het machinepark. De toegevoegde waarde en het regionaal produkt per werknemer daalde bijgevolg aanmerkelijk. Het verschil tussen de loonkosten en de arbeidsproduktiviteit slonk zodanig dat vooral in Gelderland de positie van het overige inkomen een grote terugval vertoonde.

Tabel 84 Kerngegevens* productie 1970-1975 electrotechnische industrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	30,0	36,0	30,3	37,7
overig inkomen	18,2	9,4	13,6	4,0
indirecte belastingen	-0,6	0,3	-0,3	0,2
toegevoegde waarde	47,6	45,7	43,6	41,9
verbruik	52,4	54,3	56,4	58,1
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	11,1	9,2	8,8	7,4
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		5,3		1,3
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		-1,4		-5,1
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	19,6	23,9	20,5	22
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	31,0	30,1	29,2	24,2
loonquote	63,0	79,0	70,0	90,0
overig inkomensquote	38,0	21,0	31,0	10,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

In 1978 nam het landelijke produktievolume met 4% toe, naar verwachting zal de produktiestijging in 1979 gelijke tred houden met de groei van de wereldhandel en kan dus op 5 à 6% worden begroot. In 1978 steeg het exportvolume met 4% terwijl voor 1979 een groei van 6,5% wordt geraamd. Tweederde deel van de productie wordt in het buitenland afgezet zodat een

voortzetting van de exportgroei als randvoorwaarde kan worden gezien voor het halen van de geprognostiseerde produktiestijging.

13.3 Werkgelegenheid

De gedurende twee decennia in hoog tempo gestegen productie-omvang van de electrotechnische industrie bracht een stijging van de werkgelegenheid teweeg, zij het aanzienlijk minder uitbundig dan de produktiegroei zelve. Zo bedroeg de landelijke toename tussen 1963 en 1973 niet meer dan gemiddeld 1% per jaar. De expansie van de Gelderse sector over hetzelfde tijdvak verliep met een jaarlijkse groei van 2,8% opvallend sneller. Nadien is het groeitempo van de vraag sterk afgevlakt terwijl als gevolg van zich wijzigende produktiemethoden de arbeidsproduktiviteit belangrijk toenam. Hierdoor ontstond een internationale overcapaciteit en daalde de werkgelegenheid. Tussen 1973 en 1977 nam het aantal arbeidsplaatsen van de Gelderse sector met 2,5% per jaar af. De inkrimping verliep ruim tweemaal zo snel als in de totale Nederlandse electrotechnische industrie.

Tabel 85 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 electrotechnische industrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1963	109,6	7,2
1973	121,5	9,5
1977	116,0	8,6
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	1,0	2,8
1973/1977	-1,2	-2,5
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	8,9	5,1
1973	10,3	6,8
1977	10,7	6,9
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100,0	57,0
1973	100,0	66,0
1977	100,0	65,0

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Sinds eind 1975 worden in Nederland geen grote computersystemen meer geproduceerd. De vervaardiging van kleinere computers en randapparatuur bleef wel gehandhaafd. Voor de Gelderse sector betekende dit nochtans een omvangrijk verlies aan arbeidsplaatsen. De eerder gesignaleerde snellere afkalving van de Gelderse werkgelegenheid in de periode 1973-1977 is hiermede voor het belangrijkste deel verklaard. Dankzij de in totaliteit weer wat aangetrokken afzet van de electrotechnische industrie liep de landelijke werkgelegenheid in 1978 nauwelijks verder terug. In Gelderland werd zelfs een lichte stijging waargenomen.

Tabel 86 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de electrotechnische industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times 1.000$;		
1977	113,6	8,2
1978	113,2	8,3
procentuele groei;		
1977/1978	-0,4	0,4

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

De electrotechnische industrie beweegt zich op één der meest veelbelovende afzetmarkten. Met name de chip en de micro-processor lijken een wel haast onbeperkt toepassingsgebied voor zich te hebben. Voor de toekomstperspectieven van de Nederlandse industrie is het van het grootste belang dat de bedrijven bijtijds inspelen op de mogelijkheden die de micro-electronica biedt. Tegenover Japan en de Verenigde Staten van Amerika is de rol van de Europese industrie op dit gebied betrekkelijk gering.

De werkgelegenheid van de Gelderse electrotechnische industrie zal zich in 1979 naar verwachting stabiliseren op het huidige niveau met mogelijk een lichte daling via het natuurlijke verloop.

13.4 Ruimtelijke spreiding

Bijna 60% van de werkgelegenheid van de electrotechnische industrie is in Midden-Gelderland gelocaliseerd. Dit hoge aandeel van de regio wordt voornamelijk veroorzaakt door twee vestigingen van één multinationale onderneming. Voorts is het opvallend dat de sector in het Rivierenland door slechts één bedrijf wordt vertegenwoordigd. Het aantal arbeidsplaatsen van dit ene bedrijf is om redenen van geheimhouding niet in de onderstaande tabel opgenomen.

Tabel 87 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse electrotechnische industrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	15	32	59
Veluwe	20	44	26
Rivierenland	1	2	x
Oost-Gelderland	10	22	15
	46	100	100

Bron: E.T.I. — A.I.S./C.B.S. registratie.

14 Transportmiddelenindustrie

14.1 Inleiding

Uit een oogpunt van werkgelegenheid kan de transportmiddelenindustrie in Nederland tot de grotere sectoren worden gerekend. Belangrijke delen van deze bedrijfsklasse komen echter in de provincie Gelderland niet voor, zoals de vliegtuigindustrie en de bouw van grote zeeschepen (tankers en dergelijke). De transportmiddelenindustrie neemt binnen de Gelderse industrie qua omvang dan ook geen uitzonderlijke positie in. De Gelderse activiteiten ontplooiën zich in hoofdzaak binnen de volgende subsectoren:

- scheepsbouw- en scheepsreparatiebedrijven;
- rijwiel- en motorrijwielindustrie;
- carrosserie-, aanhangwagen- en opleggerindustrie.

De aandelen in de werkgelegenheid van de Gelderse transportmiddelenindustrie bedragen respectievelijk 35, 34 en 22%.

14.2 Produktie en afzet

De produktie van de Nederlandse transportmiddelenindustrie bestaat voor het overgrote deel uit investeringsgoederen welke over de gehele wereld worden afgezet. De daaruit voortvloeiende gevoeligheid voor de stand van de wereldconjunctuur blijkt evenwel slechts in vertraagde vorm uit de produktie-ontwikkeling. Het na-ijlen op de conjunctuur vindt zijn oorzaak in de lange levertijden van de reeds geplaatste orders. Ondanks de oliecrisis verliep de produktie-ontwikkeling tussen 1970 en 1975 dan ook nog betrekkelijk gunstig. De toename van de arbeidsproduktiviteit was echter minimaal. Deze uiterst geringe groei werd in belangrijke mate bepaald door de produktiviteitsdaling in de scheepsbouw. De gemiddelde jaarlijkse groei van de toegevoegde waarde bleef bijgevolg onder de 1%.

De produktie van de Gelderse transportmiddelenindustrie bestaat voor een belangrijk deel uit gebruiksgoederen. Naast de rijwiel- en motorrijwielindus-

trie kunnen ook delen van de carrosserie-, aanhangwagen- en opleggerindustrie tot de gebruiksgoederen industrie worden gerekend (tot op zekere hoogte geldt dit ook voor de jachtbouw van de verschillende scheepswerven).

Tabel 88 Kerngegevens* productie 1970-1975 transportmiddelenindustrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
Procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	28,1	29,6	29,8	34,3
overig inkomen	9,5	6,4	5,3	-1,0
indirecte belastingen	-0,3	-0,9	-0,1	-1,0
toegevoegde waarde	37,3	35,1	35,0	32,3
verbruik	62,7	64,9	65,0	67,7
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	5,8	5,4	3,0	2,9
gemiddelde jaarlijkse groei productie-volume 1970/1975 (%)		4,6		1,6
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		0,9		-2,3
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	18,2	20,8	16,9	19,6
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1970, × f 1.000,—	23,6	24,1	19,0	17,6
loonquote	75,0	84,0	85,0	107,0
overig inkomensquote	25,0	18,0	15,0	-3,0

Bron: berekend op basis van:
 Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
 Nationale Rekeningen C.B.S.
 Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

Het verschil met Nederland ten aanzien van de aard der voortgebrachte produkten brengt ook een andere economische ontwikkeling met zich mee. Met name de algemene recessie van 1975 deed zich in de Gelderse sector veel sterker gevoelen. De rijwielindustrie beleefde ten gevolge van de oliecrisis in 1974 een topjaar. In 1975 viel de produktie echter tijdelijk terug tot het niveau van voor 1973. De verkoop van bromfietsen stagneerde reeds een aantal jaren. Deze tendens werd onder andere door de invoering van de helm draagplicht in 1975 zeer krachtig versterkt. In dat jaar daalde de Nederlandse produktie van bromfietsen met bijna 29%. Ook de carrosserie-, aanhangwagen- en opleggerindustrie had met name in 1975 met een versnelde afzetstagnatie te kampen. Een en ander betekende dat 1975 voor de Gelderse transportmiddelenindustrie een verliesgevend jaar was. De arbeidsproduktiviteit daalde tot onder het niveau van de loonkosten waardoor het overige inkomen negatief werd.

De afzetstagnatie van de scheepsbouw drukt een zwaar stempel op de produktie-ontwikkeling van de nationale transportmiddelenindustrie. De sedert jaren bestaande onderbezetting dreigt thans als gevolg van de uitzonderlijk kleine orderportefeuille tot fatale hoogte op te lopen. De afzet van de auto-, en vliegtuigindustrie ontwikkelt zich daarentegen redelijk voorspoedig. De binnenlandse afzet van de totale transportmiddelenindustrie steeg daardoor in 1978 toch nog met 0,5%. De uitvoer liep echter terug met niet minder dan 13%. (In 1977 daalde de uitvoer zelfs met 23%). Het effect van de kostenmatiging uit de afgelopen paar jaar en het achterwege blijven van een verdere appreciatie van de gulden is intussen zichtbaar geworden in een licht verbeterde concurrentiepositie. Tezamen met de toegenomen orders van de Nederlandse defensie zal hierdoor de binnenlandse afzet en de uitvoer in 1979 kunnen stijgen met respectievelijk 14,5% en 7,5%.

14.3 Werkgelegenheid

De afwijkende ontwikkeling ten aanzien van produktie en afzet tussen de Nederlandse en Gelderse sector komt ook tot uitdrukking in een verschillend werkgelegenheidsverloop. In Nederland nam het aantal arbeidsplaatsen tot 1973 in een traag tempo toe.

Onder invloed van vooral de ontwikkelingen in de scheepsbouw daalde de werkgelegenheid tussen 1973 en 1977 vervolgens met 2,1% per jaar. De bewegingen in Gelderland verliepen gelijkmatiger, zij het steeds in neerwaartse richting. Het aandeel van de transportmiddelenindustrie in de totale industriële werkgelegenheid is landelijk ruim 2 maal zo hoog als in Gelderland. Hierdoor zijn de problemen van de dalende werkgelegenheid voor de regionale c.q. nationale arbeidsmarkt van geheel andere orde. Tussen 1973

Tabel 89 Kerngegevens* werkgelegenheid 1963-1973-1977 transportmiddelen-industrie

	Nederland	Gelderland
A. Aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1963	89,9	5,7
1973	91,1	5,1
1977	83,8	4,8
B. Gemiddelde jaarlijkse groei van A;		
1963/1973	0,1	-1,1
1973/1977	-2,1	-1,5
C. Aandeel van A in de industriële werkgelegenheid;		
1963	7,3	4,0
1973	7,7	3,6
1977	7,7	3,8
D. Locatiecoëfficiënt;		
1963	100,0	55,0
1973	100,0	47,0
1977	100,0	49,0

Bron: berekend op basis van:

Statistiek werkzame personen 1973-1977 (C.B.S.).

De regionale werkgelegenheid voor loontrekkers in 1963 en 1975 (gezamenlijke E.T.I.'s).

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

en 1977 verloor de Nederlandse sector 7.300 arbeidsplaatsen, waarvan slechts 300 in Gelderland.

Tabel 90 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de transportmiddelenindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	79,0	4,6
1978	75,1	4,5
procentuele groei;		
1977/1978	-4,9	-2,6

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

De verliezen in de Gelderse scheepsbouw werden in 1978 voor bijna de helft gecompenseerd door de gestegen werkgelegenheid in de carrosserie-, aanhangwagen- en opleggerindustrie. Recentelijk werden de activiteiten van

een belangrijke Gelderse scheepswerf door een faillissement gestaakt. Mede hierdoor zal het aantal arbeidsplaatsen in de Gelderse transportmiddelen-industrie waarschijnlijk verder afnemen met 5 à 6% in 1979.

14.4 Ruimtelijke spreiding

Het aantal bedrijven van de transportmiddelenindustrie is zeer gelijkmatig over de Gelderse streekplangebieden verdeeld. De werkgelegenheid daarentegen is voor bijna 50% in Midden-Gelderland geconcentreerd. De in deze regio gevestigde omvangrijke rijwielindustrie kan als belangrijkste oorzaak voor dit hoge aandeel worden aangemerkt.

Tabel 91 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse transportmiddelenindustrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	17	25	49
Veluwe	18	27	22
Rivierenland	18	27	18
Oost-Gelderland	15	21	11
	68	100	100

Bron: E.T.I. – A.I.S./C.B.S. registratie.

14.5 Scheepsbouw- en scheepsreparatiebedrijven

De scheepsbouw verkeert sinds lange tijd in een situatie van grote overcapaciteit. Als belangrijkste achtergrond kan worden genoemd de krachtige opkomst van de scheepsbouw in landen als Japan, Zuid-Korea en Brazilië. De traditionele West-Europese scheepsbouw bleek niet in staat te concurreren tegen de efficiënte produktie-technieken en lage lonen van deze landen. De aldus ontstane afzetcrisis wordt de laatste jaren bovendien nog versterkt door de afnemende wereldvraag. In 1978 bedroeg de bezettingsgraad van de Nederlandse scheepsbouw niet meer dan 74%. De overheid tracht door middel van individuele steunverlening en herstrukturering de meest bedreigde nieuwbouwsector voor de totale ondergang te behoeden. Een van de maatregelen behelst het zogenaamde Maritiem Plan, waarmee door middel van subsidies een stimulans wordt gegeven aan de vernieuwing van de Nederlandse vloot.

Ten aanzien van de grote handelsvaart is het resultaat teleurstellend geweest,

in de kleine handelsvaart daarentegen was het aantal opdrachten boven verwachting. De binnenlandse afzet van schepen ondervindt hierdoor een extra impuls waardoor het betrekkelijk hoge afzetniveau van 1978 in 1979 kan worden gecontinueerd. Tegen het einde van 1979 worden echter gigantische problemen voorzien doordat nog onvoldoende orders te vergeven zijn. Eerst na 1985 is een mondiale opleving in de vraag te verwachten.

Anders dan in Nederland is de ontwikkeling van het transport op de binnenwateren een bepalende factor voor de Gelderse scheepsbouw. Deze afhankelijkheid van de binnenvaart is evenwel niet volkomen. In het verleden werden ook belangrijke opdrachten ten behoeve van de zeescheepvaart en de off-shore-industrie uitgevoerd. Gezien de internationale marktsituatie zijn in de nabije toekomst nog slechts weinig orders uit deze hoek te verwachten. De aandacht dient zich daarom in het bijzonder op de binnenvaart te richten. Ondanks de concurrentie van het weg- en railtransport is de binnenvaart nog steeds een uitermate belangrijke tak van het transportwezen. Ruim 1/5 deel van het binnenlands vervoer geschiedt per schip. De kracht ligt duidelijk in het vervoer van massagoederen over grote afstanden. Het aandeel in het grensoverschrijdend vervoer bedraagt dan ook 65 à 75%.

Volgens de prognoses zal het binnenlandse- en grensoverschrijdende vervoer tot 1985 toenemen met respectievelijk 1,2 en 3,5% per jaar. De reparatie- en nieuwbouwmarkt van binnenvaartschepen biedt zodoende aan de scheepsbouw nog enig perspectief. Voorwaarde is dan wel dat de Gelderse werven zich van een voldoende orderbestand weten te verzekeren. Een onzekere factor daarbij is de concurrentie vanuit de Oostbloklanden. Met name na de gereedkoming van het Rijn-Main-Donaukanaal (omstreeks 1985) wordt een toenemende vaart van de Oost-Europese vloot op de Rijn verwacht.

Bij de scheepswerven langs de grote rivieren bestaat de vrees dat door de verbeterde verbinding de reparatie- en nieuwbouw van Westerse vaartuigen vanwege het prijsverschil gedeeltelijk naar de Oostbloklanden zal overgaan.

De ontwikkeling van de werkgelegenheid in de Gelderse scheepsbouw verliep tussen 1975 en 1978 als volgt (bedrijven met 10 en meer werknemers):

1975-1976	-12 %;
1976-1977	- 7,6%;
1977-1978	-13,7%.

Eind 1978 werd één van de grootste Gelderse werven opgeheven. Doordat de werkgelegenheidscijfers steeds de situatie halverwege het jaar weergeven komt deze sluiting pas in de telling 1979 tot uiting: Alleen al hierdoor moet voor 1979 met een daling van het aantal arbeidsplaatsen worden gerekend van 14%. Daarenboven wordt verwacht dat de structureel dalende werkgelegenheid in de nog bestaande werven zich voorlopig zal voortzetten, zij het wellicht minder stormachtig dan in de afgelopen jaren.

Tabel 92 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de scheepsbouw- en scheepsreparatiebedrijven

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	44,8	1,8
1978	41,5	1,6
procentuele groei;		
1977/1978	-7,4	-13,7

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

14.6 Rijwiel- en motorrijwielindustrie

Bijna 40% van de landelijke werkgelegenheid in de rijwiel- en motorrijwielindustrie is in Gelderland gelocaliseerd. De betekenis van deze bedrijvigheid voor de Gelderse transportmiddelenindustrie stijgt dan ook ver uit boven de landelijke verhoudingen. Het aandeel van de branche in de werkgelegenheid van de gehele sector bedraagt landelijk 5% tegen 34% in Gelderland. Door het assemblage-karakter van de produktie werken de fluctuaties in het produktievolume rechtstreeks door in de omvang van de werkgelegenheid. Na een werkgelegenheidsdaling in de voorgaande twee jaren nam onder invloed van de sterk gestegen afzet het aantal arbeidsplaatsen in 1977 weer toe. In Gelderland bedroeg de stijging bijna 8%. Aangezien het afzettempo thans iets afvlakt, vertoont de werkgelegenheid in 1978 nog slechts een geringe groei. Het binnenlandse marktaandeel van Nederlandse fietsen is dalende. Met name de buitenlandse sport- en trimfietsen dreigen een belangrijke plaats op de Nederlandse markt te veroveren. De werkgelegenheid van de Gelderse rijwiel- en motorrijwielindustrie zal als gevolg van deze ontwikkeling in 1979 mogelijk iets afnemen.

Tabel 93 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de rijwiel- en motorrijwielindustrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	3,7	1,5
1978	3,8	1,5
procentuele groei;		
1977/1978	2,7	0,7

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

15 Optische- en overige industrie

15.1 Inleiding

Deze categorie bestaat uit de twee afzonderlijke sectoren optische industrie en de overige industrie. De bedrijfsklasse overige industrie fungeert als vergaarbak voor die bedrijven welke bezwaarlijk in de andere sectoren kunnen worden ingedeeld. Zo zijn bijvoorbeeld samengebracht de muziekinstrumentenindustrie, foto- en filmlaboratoria, stempelfabrieken etc. De optische industrie is naast de optische- en fototechnische industrie opgebouwd uit onder andere de medische instrumenten- en orthopedische artikelenindustrie en de meet- en regelapparatenindustrie.

15.2 Productie en afzet

De economische ontwikkeling van de optische- en overige industrie verliep tussen 1970 en 1975 uiterst voorspoedig. Geen enkele andere sector wist op alle fronten een zo gunstig resultaat te realiseren. De groei van de toegevoegde waarde, de produktie en de arbeidsproduktiviteit was zowel in Nederland als in Gelderland opzienbarend. De bijdrage aan het regionale c.q. nationale industriële produkt is daardoor belangrijk toegenomen. De hoge produktiegroei uit de periode 1970-1975 heeft zich tot op heden redelijk weten te handhaven. De afzet is voor meer dan de helft op het buitenland gericht. Met name voor de optische industrie is de exportontwikkeling van wezenlijk belang.

Tabel 94 Kerngegevens * productie 1970-1975 optische en overige industrie

	Nederland		Gelderland	
	1970	1975	1970	1975
procentuele verdeling van de productie in de samenstellende delen:				
lonen + sociale lasten	28,3	30,5	34,2	32,8
overig inkomen	14,9	16,5	14,6	20,6
indirecte belastingen	0,1	0,0	0,2	0,0
toegevoegde waarde	43,3	47,0	49,0	53,4
verbruik	56,7	53,0	51,0	46,6
productie	100,0	100,0	100,0	100,0
aandeel toegevoegde waarde in de totale industriële toegevoegde waarde (%)	0,9	1,3	0,9	1,5
gemiddelde jaarlijkse groei productie-voluem 1970/1975 (%)		9,1		7,4
gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde 1970/1975 (%)		10,3		8,8
loonkosten per manjaar in prijzen van 1970, × f 1.000,—	11,8	18	13	16,4
arbeidsproductiviteit in prijzen van 1979, × f 1.000,—	17,5	26,9	18,6	26,8
loonquote	65	65	70	61
overig inkomensquote	34	35	30	39

Bron: berekend op basis van:
Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.
Nationale Rekeningen C.B.S.
Statistiek voor de Prijzen C.B.S.

* Zie voor definitie beschrijvingen bijlage 1.

15.3 Werkgelegenheid

In 1976 en 1977 steeg de werkgelegenheid in de Gelderse optische en overige industrie met respectievelijk 9 en 9,6% terwijl landelijk nauwelijks

enige groei optrad. De stijging bleek voornamelijk geconcentreerd in de optische industrie. Aangenomen mag worden dat de werkgelegenheid van de optische- en overige industrie in 1979 wederom een toename te zien zal geven.

Tabel 95 Werkgelegenheid 1977-1978 in bedrijven met 10 en meer werknemers in de optische- en overige industrie

	Nederland	Gelderland
aantal werkzame personen $\times$ 1.000;		
1977	14,9	1,6
1978	15,5	1,7
procentuele groei;		
1977/1978	4,0	4,4

Bron: Algemene Industrie Statistiek C.B.S.

15.4 Ruimtelijke spreiding

Tabel 96 Aantal bedrijven met 10 en meer werknemers en de relatieve verdeling van de werkgelegenheid van de Gelderse optische- en overige industrie verdeeld naar streekplangebied

Streekplangebied	aantal bedrijven	in %	werkgelegenheid in %
Midden-Gelderland	10	36	51
Veluwe	11	39	25
Rivierenland	4	14	8
Oost-Gelderland	3	11	16
	28	100	100

Bron: E.T.I. - A.I.S./C.B.S. registratie.

Bijlagen

1 Definities

*Productie**

De produktiewaarde van een sector is gelijk aan de marktwaarde van de afzet, vermeerderd met de waarde van de voorraden en de in bewerking zijnde produkten.

*Verbruik**

Tot het verbruik worden in de eerste plaats gerekend de grondstoffen, de halffabrikaten en de brandstoffen, welke in het productieproces verbruikt zijn.

Verder wordt tot het verbruik gerekend de aanwending van diverse materialen, zoals emballage, schrijfpapier e.d., alsmede de diensten geleverd door vervoerbedrijven, ambachtsbedrijven, accountants, juristen e.d., alle ten behoeve van het productieproces. Tot het verbruik van een regio worden gerekend alle goederen en diensten die in het productieproces van die regio verbruikt zijn. Deze goederen en diensten kunnen afkomstig zijn uit de eigen regio, de overige regio's en het buitenland.

*Regionaal produkt of toegevoegde waarde**

Het verschil tussen de produktiewaarde en de waarde van het verbruik per regio vormt het regionaal produkt of toegevoegde waarde. Omdat de indirecte belastingen minus prijsverlagende subsidies en de afschrijvingen in de toegevoegde waarde begrepen zijn, spreekt men hier van het bruto regionaal produkt tegen marktprijzen.

Het inwerkingtreden van de Wet op de Omzetbelasting 1968 (de B.T.W.) maakt het noodzakelijk de produktie en het verbruik te waarderen tegen prijzen exclusief omzetbelasting, dat wil zeggen dat ook in de toegevoegde waarde tegen marktprijzen per bedrijfsklasse de omzetbelasting niet begrepen is. Hierbij is een uitzondering gemaakt voor die bedrijfsklassen, die geen omzetbelasting op het verkopen behoeven te berekenen, (de zogenaamde

vrijgestelden zoals onder meer het bank- en verzekeringswezen, de P.T.T. en de medische diensten).

Deze bedrijfsklassen betalen echter wel omzetbelasting op hun inkopen, die anders dan bij de overige bedrijfsklassen niet gerestitueerd wordt. In de toegevoegde waarde van deze bedrijfsklassen is de omzetbelasting (op hun verbruik) derhalve wel begrepen. Voor de overige bedrijfsklassen tezamen wordt de omzetbelasting als totaal gegeven.

*Lonen, salarissen en sociale lasten**

De bij deze posten vermelde bedragen hebben betrekking op de beloning van in de onderscheiden regio's werkzame werknemers. Als werknemers zijn hier aangemerkt alle personen die in dienstbetrekking werkzaam zijn bij particuliere ondernemingen, bij overheidsbedrijven, bij uitoefenaars van vrije beroepen e.d. of bij gezinshuishoudingen (huishoudelijk personeel) en bij instellingen zonder winstoogmerk (personen werkzaam bij verenigingen, kerkelijke instellingen e.d.) en bij de burgerlijke en militaire overheid. Onder de sociale lasten worden begrepen de werkgeverspremies ingevolge sociale wetten met betrekking tot de sociale verzekering en de pensioenverzekering.

*Indirecte belastingen en prijsverlagende subsidies**

De regionale indirecte belastingen van bedrijven hebben betrekking op de door de in de regio gevestigde bedrijven betaalde bedragen aan belastingen, met uitzondering van die welke geheven worden op de winst van ondernemingen. Het typerende van deze belastingen is dat zij als een last op de exploitatierekening van het bedrijf voorkomen, in tegenstelling tot de belastingen die op de winst worden geheven, zoals de vennootschapsbelasting. Er is ook een klein bedrag aan indirecte belastingen opgenomen, die de overheid aan zichzelf heeft betaald.

Prijsverlagende subsidies worden verleend met verschillende doelstellingen, namelijk het verlagen van de prijzen van eindprodukten, steunverlening aan bedrijven of prijsegalisatie. In al deze gevallen komt het verlenen van bedoelde subsidies erop neer, dat, ongeacht in welk stadium van het produktieproces de subsidie wordt toegekend, de overheid een deel van de kostprijs der produkten voor haar rekening neemt.

*Overige inkomens en afschrijvingen**

De regionale afschrijvingen van bedrijven, welke begrepen zijn in de overige inkomens, geven de waardevermindering van de vaste activa weer welke in de produktiehuishoudingen in de verschillende regio's aanwezig zijn.

De afschrijvingen van de overheid hebben allereerst betrekking op de overheidsgebouwen (met uitzondering van militaire gebouwen). Voorts zijn hieronder begrepen de afschrijvingen op vervoermiddelen, meubilair, machines e.d. voor de burgerlijke arbeidsdienst. Ten aanzien van de weg- en waterbouwkundige werken wordt niet afgeschreven.

De overige inkomens per regio van de sector bedrijven bestaan onder meer uit winsten, interest, afschrijvingen, huren en pachten. De overige inkomens hebben derhalve betrekking op alle factorinkomens (met uitzondering van de lonen, salarissen en sociale lasten) welke in de sector bedrijven per regio zijn gevormd ongeacht aan wie deze inkomens in feite zijn uitbetaald, of de woonplaats van de ontvanger van de overige inkomens.

In de sector overheid worden per definitie geen overige inkomens gevormd.

*Arbeidsvolume werknemers**

Het arbeidsvolume werknemers van een regio heeft betrekking op alle werknemers die – ongeacht hun nationaliteit en woonplaats – in een regio werkzaam zijn geweest.

Wat betreft de sector overheid vallen hier de burgerlijke arbeidskrachten en de militairen onder (inclusief de dienstplichtigen). Inbegrepen is het varende en vliegend personeel in dienst van Nederlandse scheepvaart- en luchtvaart-ondernemingen.

Het arbeidsvolume is een jaargemiddelde herleid tot manjaren, dat wil zeggen personen die niet gedurende het gehele jaar een volledige werkkring hebben gehad, tellen slechts gedeeltelijk mee en wel op basis van het aantal dagen of gedeelten van dagen gedurende welke deze werkkring voor hen bestond.

Algemene Industrie Statistiek (A.I.S.)

In de werkgelegenheidsregistratie van de A.I.S. zijn over het algemeen uitsluitend industriële bedrijven opgenomen met 10 en meer werknemers. De werkgelegenheidscijfers van de A.I.S. zijn inclusief zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Daar waar in de onderhavige publicatie van A.I.S.-cijfers gebruik is gemaakt, is steeds de telling genomen die de omvang van de werkgelegenheid weergeeft op het einde van het tweede kwartaal.

Statistiek Werkzame Personen (S.W.P.)

Naast industriële bedrijven met 10 en meer werknemers zijn in de S.W.P.-registratie tevens bedrijven opgenomen met minder dan 10 werknemers. Als gevolg hiervan is het door de S.W.P. vermelde aantal arbeidsplaatsen in de regel hoger dan dat van de A.I.S. De werkgelegenheidscijfers van de S.W.P. zijn exclusief zelfstandigen en meewerkende gezinsleden.

Aandeel toegevoegde waarde

$$\text{aandeel toegevoegde waarde} = \frac{\text{toegevoegde waarde per sector}}{\text{toegevoegde waarde gehele industrie}} \times 100\%$$

* ontleend aan en behorende bij de Regionale Economische Jaarcijfers C.B.S.

Loonquote

$$\text{loonquote} = \frac{\text{lonen} + \text{sociale lasten}}{\text{toegevoegde waarde}} \times 100$$

Overige inkomensquote

$$\text{overige inkomensquote} = \frac{\text{overig inkomen}}{\text{toegevoegde waarde}} \times 100$$

Locatie-coëfficiënt en diversificatie-index

$$\text{locatie-coëfficiënt} = 100 \left(\frac{W_{sg}}{W_{tg}} \middle/ \frac{W_{sn}}{W} \right)$$

$$\text{diversificatie-index} = 100 \left| \sum \left| \frac{W_{sg}}{W_{tg}} \times 100 - \frac{W_{sn}}{W_{tn}} \times 100 \right| \right|$$

waarin: W_{sg} = werkgelegenheid per sector in Gelderland
 W_{tg} = totale industriële werkgelegenheid in Gelderland
 W_{sn} = werkgelegenheid per sector in Nederland
 W_{tn} = totale industriële werkgelegenheid in Nederland

Shift and share analyse

$$F_g = N_c + S_c + L_c$$

$$R_c = S_c + L_c$$

waarin:

$$F_g = \text{feitelijke groei} = \frac{W_{tg}^{t+n} - W_{tg}^t}{W_{tg}^t} \times 100\%$$

$$\frac{W_{tn}^{t+n} - W_{tn}^t}{W_{tn}^t} \quad W_{tg}^t - W_{tg}^t$$

$$N_c = \text{nationale component} = \frac{\quad}{W_{tg}^t} \times 100\%$$

$$S_c = \text{structurele component} = \left\{ \sum_s \left(W_{sg}^t \frac{W_{sn}^{t+n} - W_{sn}^t}{W_{sn}^t} \right) - N_c \right\} \times 100\%$$

Gemiddelde jaarlijkse groei produktie-volume 1970-1975

Op basis van de nationale rekeningen is de produktie-waarde van 1975 per sector gesplitst in een export- en een binnenlandse afzetcomponent. Vervolgens zijn deze componenten uitgedrukt in prijzen van 1970 met behulp van de prijsindexcijfers per sector van de producenten- en uitvoerprijzen. De som van deze voor het prijseffect gecorrigeerde waardebedragen levert het produktie-volume van 1975 op. Omdat over de verhouding binnenlandse afzet buitenlandse afzet geen regionale cijfers beschikbaar zijn, is noodzakelijkerwijs de veronderstelling gemaakt dat de landelijke verhoudingen op Gelderland van toepassing zijn. Het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage werd als volgt berekend:

$$g = \sqrt[t]{\frac{P_t}{P_o}} - 1$$

waarin g = gemiddelde groeivoet
 P_o = produktiewaarde 1970
 P_t = gecorrigeerde produktiewaarde 1975
 t = 1975-1970

Gemiddelde jaarlijkse groei volume toegevoegde waarde

De nominale toegevoegde waarde van 1975, zoals deze staat vermeld in de Regionale Economische Jaarcijfers, is reëel gemaakt door de waarde voor inflatie te corrigeren aan de hand van het prijspeil van de particuliere consumptie. Op deze wijze werd de toegevoegde waarde van 1975 uitgedrukt in koopkracht van 1970. De gemiddelde jaarlijkse groei werd vervolgens berekend overeenkomstig de methode genoemd bij het produktie-volume.

Loonkosten per manjaar

$$\text{loonkosten per manjaar} = \frac{\text{lonen} + \text{sociale lasten}}{\text{arbeidsvolume}} \times f1.000,—$$

De loonkosten per manjaar van 1975 zijn uitgedrukt in prijzen van 1970.

Arbeidsproduktiviteit

$$\text{arbeidsproduktiviteit} = \frac{\text{toegevoegde waarde}}{\text{aangewende hoeveelheid arbeid}}$$

Als eenheid voor de arbeid is bij de berekening het aantal aangewende manjaren genomen. Het arbeidsvolume is daartoe opgehoogd met een schatting over het aantal manjaren van zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Voorts is de arbeidsproduktiviteit van 1975 uitgedrukt in prijzen van 1970.

$$L_c = \text{locationele component} = F_g - (N_c + S_c)$$

waarin: W_{sg} = werkgelegenheid per sector in Gelderland
 W_{tg} = totale industriële werkgelegenheid in Gelderland
 W_{sn} = werkgelegenheid per sector in Nederland
 W_{tn} = totale industriële werkgelegenheid in Nederland
 t = eerste jaar van de beschouwde periode
 $t + n$ = laatste jaar van de beschouwde periode

2 Standaard Bedrijfsindeling C.B.S.

De indeling naar sectoren van deze publikatie is gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (S.B.I. 1974) van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Om de lezer een indruk te verschaffen van de opbouw der behandelde sectoren is in deze bijlage de industriële bedrijfstak uitgewerkt naar sectoren of bedrijfsklassen (2-cijferige code) en subklassen of subsectoren (3-cijferige code).*

2/3 Industrie

20/21 Voedings- en genotmiddelenindustrie

- 20.1 Slachterijen en vleeswarenindustrie
- 20.2 Zuivel- en melkproduktenindustrie
- 20.3 Visbewerkingsinrichtingen
- 20.4 Meelfabrieken, gort- en rijstpellerijen e.d.
- 20.5 Suikerindustrie
- 20.6 Margarine- e.a. plantaardige en dierlijke olie- en vettenindustrie
- 20.7 Groente- en fruitverwerkende industrie
- 20.8 Brood-, beschuit-, koek- en biscuitfabrieken
- 20.9 Cacao-, chocolade- en suikerwerkindustrie
- 21.1 Zetmeel- en zetmeelderivatenindustrie
- 21.2 Veevoederindustrie
- 21.3 Overige voedingsmiddelenindustrie
- 21.4 Alcoholfabrieken en distilleerderijen
- 21.5 Bierbrouwerijen en mouterijen
- 21.6 Frisdrankenindustrie
- 21.7 Tabakverwerkende industrie

N.B. 20.1 t/m 20.2 = dierlijke voedingsmiddelen industrie
 20.3 t/m 21.3 = overige voedingsmiddelen industrie
 21.4 t/m 21.7 = genotmiddelenindustrie

* ontleend aan de Standaard Bedrijfsindeling 1974 C.B.S.

- 22 **Textielindustrie**
 - 22.1 Wolindustrie
 - 22.2 Katoenindustrie
 - 22.3 Tricot- en kousenindustrie
 - 22.4 Textielveredelingsindustrie
 - 22.5 Tapijt- en vloermattenindustrie
 - 22.6 Linoleum- en viltzeilindustrie
 - 22.7 Textielwarenindustrie (excl. kleding)
 - 22.9 Overige textielindustrie
- 23 **Kledingindustrie**
 - 23.1 Confectiekledingindustrie
 - 23.2 Loonconfectie-industrie
 - 23.3 Maatkledingbedrijven
 - 23.4 Pelsbereiderijen, bontfabrieken en bontwerkerijen
 - 23.5 Hoeden-, petten- en mode-artikelenindustrie
- 24 **Leder-, schoen- e.a. lederwarenindustrie (excl. kleding)**
 - 24.1 Lederindustrie
 - 24.2 Lederwarenindustrie (excl. kleding)
 - 24.3 Schoenindustrie
- 25 **Hout- en meubelindustrie (excl. metalen meubelen)**
 - 25.1 Houtzagerijen, -schaverijen e.d.
 - 25.2 Triplex-, fineer-, vezel-, spaanderplaat- en houtconserveringsindustrie
 - 25.3 Timmer- en parketvloerenindustrie
 - 25.4 Houten emballage-industrie
 - 25.5 Overige houtwarenindustrie
 - 25.6 Kurk-, vlecht- en borstelwarenindustrie
 - 25.7 Meubelindustrie (excl. metalen meubelen)
- 26 **Papier- en papierwarenindustrie**
 - 26.1 Papier- en kartonindustrie
 - 26.2 Papierwarenindustrie
 - 26.3 Golfkarton- en kartonnage-industrie
- 27 **Grafische industrie, uitgeverijen**
 - 27.1 Grafische industrie
 - 27.2 Uitgeverijen
 - 27.3 Binderijen
- 28 **Aardolie-industrie**
 - 28.1 Aardolieraffinaderijen
 - 28.2 Aardolie- en steenkoolproduktenindustrie

- 29 **Chemische industrie**
 - 29.1 Kunstmeststoffenindustrie
 - 29.2 Kunstharsen- e.d. industrie
 - 29.3 Verfstoffen- en kleurstoffenindustrie
 - 29.4 Overige chemische grondstoffenindustrie
 - 29.5 Verf-, lak-, vernis- en drukinktindustrie
 - 29.6 Genees- en verbandmiddelenindustrie
 - 29.7 Zeep-, was- en reinigingsmiddelen-, parfumerie- en cosmetica-industrie
 - 29.8 Chemische bestrijdingsmiddelen- e.d. industrie
 - 29.9 Overige chemische productenindustrie
- 30 **Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie**
 - 30.0 Kunstmatige en synthetische garen- en vezelindustrie
- 31 **Rubber- en kunststofverwerkende industrie**
 - 31.1 Rubbervverwerkende industrie
 - 31.2 Loopvlakvernieuwingsindustrie
 - 31.3 Kunststofverwerkende industrie
- 32 **Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie**
 - 32.1 Baksteen- en dakpannenindustrie
 - 32.2 Aardewerkindustrie
 - 32.3 Kalkzandsteenindustrie
 - 32.4 Cement- en kalkindustrie
 - 32.5 Beton- en cementwarenindustrie
 - 32.6 Natuursteenbewerkingsbedrijven
 - 32.7 Overige minerale productenindustrie
 - 32.8 Glasindustrie en -bewerkingsinrichtingen
- 33 **Basis metaalindustrie**
 - 33.1 Ruwijzer- en staalindustrie
 - 33.2 Stalen buizenindustrie
 - 33.3 Draadtrekkerijen en koudwalserijen
 - 33.4 Non-ferro metaalindustrie
- 34 **Metaalproduktenindustrie (excl. machines en transportmiddelen)**
 - 34.0 Gieterijen
 - 34.1 Grofsmederijen, stamp- en persbedrijven
 - 34.2 Schroeven-, massadraaiwerk-, veren- e.d. industrie
 - 34.3 Tank-, reservoir- en pijpleidingbouw
 - 34.4 Overige constructiewerkplaatsen
 - 34.5 Metalen meubelindustrie
 - 34.6 Metalen emballage-industrie

- 34.7 Verwarmings- en kookapparatenindustrie (excl. elektr.)
- 34.8 Overige metaalwarenindustrie
- 34.9 Smederijen, oppervlaktebewerkingsbedrijven e.d.

35 **Machine-industrie**

- 35.1 Landbouwmachine-industrie
- 35.2 Metaalbewerkingsmachine-industrie
- 35.3 Fabrieken van machines en apparaten voor de voedingsmiddelen-, de chemische en verwante industrieën
- 35.4 Hef-, e.a. transportwerktuigenindustrie, fabrieken van machines voor de mijnbouw, de bouwnijverheid, de bouwmaterialen- en de metallurgische industrie
- 35.5 Tandwielen-, lagers- e.a. drijfwerkelementenindustrie
- 35.6 Fabrieken van machines en apparaten voor n.e.g. bepaalde industrieën
- 35.7 Stoomketel- en krachtwerktuigenindustrie
- 35.8 Kantoormachine-industrie
- 35.9 Overige machine- en apparatenindustrie

36 **Elektrotechnische industrie**

- 36.1 Elektrische draad- en kabelindustrie
- 36.2 Elektromotoren-, generatoren-, transformatoren-, schakel- en installatiemateriaalindustrie
- 36.9 Overige elektrotechnische industrie

37 **Transportmiddelenindustrie**

- 37.1 Auto-industrie en -assemblagebedrijven
- 37.2 Carrosserie-, aanhangwagen- en opleggerindustrie
- 37.3 Auto-onderdelenindustrie
- 37.4 Scheepsbouw- en scheepsreparatiebedrijven
- 37.5 Wagonbouw en spoorwegwerkplaatsen
- 37.6 Rijwiel- en motorrijwielindustrie
- 37.7 Vliegtuigbouw- en vliegtuigreparatiebedrijven
- 37.9 Overige transportmiddelenindustrie

38 **Instrumenten- en optische industrie**

- 38.1 Medische instrumenten- en orthopedische artikelenindustrie
- 38.2 Meet- en regelapparaten- en overige instrumentenindustrie
- 38.3 Optische en fototechnische industrie
- 38.4 Klokken- en uurwerkindustrie

39 **Overige industrie**

- 39.1 Diamant-, goud- en zilververwerkende en sieradenindustrie
- 39.2 Muziekinstrumentenindustrie

- 39.3 Foto- en filmlaboratoria
- 39.4 Speelgoed- en sportartikelenindustrie
- 39.5 Sociale werkplaatsen
- 39.9 Be- en verwerkende industrie n.e.g.

3 Regionale Economische Jaarcijfers 1970 en 1975 C.B.S.

Productie, verbruik, samenstelling toegevoegde waarde, arbeidsvolume werknemers in 1970, regio Gelderland

bedrijfsklasse	productie	verbruik	reg. prod.	lonen mln gld	soc. last.	ind. bel.	ov. ink.	arb.vol. 1.000 manj.
1 Landbouw, bosbouw en visserij	2.446,2	1.393,0	1.053,2	79,7	14,2	25,5	933,8	7,4
2 Kolenmijnbouw	30,1	8,6	21,5	6,1	1,5	0,7	13,2	0,4
3 Overige delfstoffenwinning								
4 Voedingsmiddelenind. (dierlijk)	1.980,4	1.941,2	39,2	110,5	24,2	-149,7	54,2	8,7
5 Voedingsmiddelenind. (overig)	1.281,3	1.013,3	268,0	125,8	28,2	22,5	91,5	9,1
6 Dranken- en tabakverwerkende industrie	276,1	80,1	196,0	29,4	6,3	140,4	19,9	2,4
7 Textielindustrie	385,4	260,8	124,6	82,1	17,3	0,1	25,1	6,6
8 Kledingindustrie								
9 Leder- en schoenindustrie	326,1	205,0	121,1	91,4	19,0	0,5	10,2	9,8
10 Hout- en meubelindustrie	506,3	259,7	246,6	135,2	27,1	0,5	83,8	11,1
11 Papierindustrie								
12 Grafische ind. en uitgeverijen	1.026,3	658,8	367,5	232,4	52,5	0,1	82,5	15,6
13 Aardolie-industrie								
14 Chemische en rubberindustrie	1.062,5	578,0	484,5	262,5	62,8	0,0	159,2	17,7
15 Bouwmat-, aardewerk- en glasindustrie	454,4	185,4	269,0	138,7	31,7	1,0	97,6	10,2
16 Basismetalenindustrie								
17 Metaalprod. en machine-industrie	1.764,4	1.065,3	699,1	412,9	92,0	-3,9	198,1	46,4
18 Elektrotechnische industrie								
19 Transportmiddelenindustrie	989,9	579,7	410,2	243,9	56,6	-2,1	111,8	
20 Optische en overige industrie								
21 Openbare nutsbedrijven	440,5	186,6	253,9	86,4	16,2	0,7	150,6	5,0
22 Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	2.108,8	1.211,1	897,7	614,6	168,0	8,2	106,9	51,4
23 Handel, horeca en reparatiebedrijven	2.670,4	950,6	1.719,8	743,5	144,6	167,3	664,4	64,7
24 Zee- en luchtvaart	0,3	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	
25 Overige vervoers- en comm. bedrijven	720,0	214,6	505,4	261,2	56,2	5,6	182,4	19,3
26 Bank- en verzekeringswezen	565,3	194,5	370,8	201,4	48,8	9,5	111,1	10,4
27 Expl. v. onr. goed. en zakel. diensten	749,4	107,6	641,8	136,8	28,1	27,1	449,8	8,5
28 Medische en veterinaire diensten	591,4	109,8	401,6	226,3	53,5	9,0	192,8	16,8
29 Cultuur en recreatie	50,5	9,6	40,9	17,9	3,6	2,7	16,7	1,6
30 Overige dienstverlening	425,1	60,5	364,6	244,7	48,9	1,8	69,2	33,7
31 N.E.G.	118,5	118,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
32 Rentemarge banken	0,0	178,2	-178,2	0,0	0,0	0,0	-178,2	0,0
33 Omzetbelasting op finale best.	789,0	0,0	789,0	0,0	0,0	789,0	0,0	0,0
34 Totaal bedrijven	21.758,6	11.570,6	10.188,0	4.483,5	1.001,3	1.056,5	3.646,7	356,8
35 Totaal overheid	0,0	0,0	1.878,8	1.331,4	459,1	4,6	83,7	77,0
36 Totaal generaal	0,0	0,0	12.066,8	5.814,9	1.460,4	1.061,1	3.730,4	433,8

Productie, verbruik, samenstelling toegevoegde waarde, arbeidsvolume werknemers in 1970, Regio totaal reg. Nederland.

Bedrijfsklasse	productie	verbruik	reg. prod.	lonen mln gld.	soc. last.	ind. bel.	ov. ink.	arb.vol. 1.000 manj.
1 Landbouw, bosbouw en visserij	13.273,0	6.596,0	6.677,0	880,0	155,0	146,0	5.496,0	77,0
2 Kolenmijnbouw	} 735,0	222,0	513,0	302,0	85,0	-79,0	205,0	18,0
3 Overige delfstoffenwinning		9.106,0	384,0	678,0	153,0	-935,0	488,0	51,0
4 Voedingmiddelenindustrie (dierlijk)		10.532,0	2.868,0	1.347,0	305,0	89,0	1.127,0	96,0
5 Voedingmiddelenindustrie (overig)	3.347,0	1.065,0	2.282,0	372,0	85,0	1.373,0	452,0	28,0
6 Dranken- en tabakverwerkende industrie	4.398,0	3.082,0	1.316,0	881,0	199,0	1,0	235,0	79,0
7 Textielindustrie	2.064,0	1.392,0	672,0	500,0	104,0	3,0	65,0	62,0
8 Kledingindustrie	682,0	412,0	270,0	191,0	42,0	1,0	36,0	14,0
9 Leder- en schoenindustrie	2.415,0	1.263,0	1.152,0	670,0	141,0	3,0	338,0	58,0
10 Hout- en meubelindustrie	2.415,0	1.593,0	822,0	482,0	104,0	-2,0	238,0	34,0
11 Papierindustrie	4.187,0	2.440,0	1.747,0	1.055,0	245,0	16,0	431,0	80,0
12 Grafische industrie en uitgeverijen	8.151,0	4.790,0	3.361,0	288,0	86,0	1.402,0	1.585,0	14,0
13 Aardolie-industrie	10.308,0	5.783,0	4.525,0	1.867,0	430,0	-3,0	2.231,0	121,0
14 Chemische en rubberindustrie	2.602,0	1.173,0	1.429,0	683,0	161,0	8,0	577,0	51,0
15 Bouwmat.-, aardewerk- en glasindustrie	7.542,0	5.967,0	1.575,0	610,0	135,0	-3,0	833,0	} 460,0
16 Basismetaalindustrie	10.347,0	5.424,0	4.923,0	2.895,0	645,0	-30,0	1.413,0	
17 Metaalprod. - en machine-industrie	7.791,0	4.082,0	3.709,0	1.881,0	456,0	-44,0	1.416,0	
18 Elektrotechnische industrie	5.173,0	3.240,0	1.933,0	1.178,0	276,0	-13,0	492,0	} 275,0
19 Transportmiddelenindustrie	706,0	400,0	306,0	161,0	39,0	1,0	105,0	
20 Optische en overige industrie	4.712,0	2.157,0	2.555,0	759,0	153,0	8,0	1.635,0	
21 Openbare nutsbedrijven	18.196,0	10.450,0	7.746,0	5.276,0	1.441,0	71,0	958,0	441,0
22 Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	26.685,0	9.383,0	17.302,0	7.400,0	1.442,0	1.700,0	6.760,0	662,0
23 Handel, horeca en reparatiebedrijven	4.417,0	2.507,0	1.910,0	819,0	171,0	2,0	918,0	} 275,0
24 Zee- en luchtvaart	9.612,0	2.684,0	6.928,0	3.409,0	746,0	34,0	2.739,0	
25 Overige vervoers- en comm. bedrijven	5.967,0	2.194,0	3.773,0	2.080,0	499,0	140,0	1.054,0	
26 Bank- en verzekeringswezen	7.476,0	1.079,0	6.397,0	1.495,0	310,0	265,0	4.327,0	112,0
27 Expl. v. onr. goed. en zakel. diensten	5.059,0	929,0	4.130,0	1.853,0	425,0	78,0	1.774,0	171,0
28 Medische en veterinaire diensten	967,0	215,0	752,0	294,0	61,0	38,0	359,0	23,0
29 Cultuur en recreatie	3.689,0	507,0	3.182,0	2.175,0	451,0	15,0	541,0	278,0
30 Overige dienstverlening	1.123,0	1.123,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
31 N.E.G.	0,0	2.447,0	-2.447,0	0,0	0,0	0,0	-2.447,0	0,0
32 Rentemarge banken	7.224,0	0,0	7.224,0	0,0	0,0	7.224,0	0,0	0,0
33 Omzetbelasting op finale best.	204.153,0	104.237,0	99.916,0	42.481,0	9.545,0	11.509,0	36.381,0	3.366,0
34 Totaal bedrijven	0,0	0,0	14.008,6	9.822,5	3.349,2	44,0	792,9	552,6
35 Totaal overheid	0,0	0,0	113.924,6	52.303,5	12.894,2	11.553,0	37.173,9	3.918,6
36 Totaal algemeen								

Productie, verbruik, samenstelling toegevoegde waarde, arbeidsvolume werknemers in 1975. Regio Gelderland.

S.B.I.	omschrijving	productie	verbruik	reg. prod.	lonen mln gld.	soc. last.	ind. bel.	ov. ink.	arb.vol. 1.000 manj.
1	01, 02, 03	3.577	2.316	1.261	154	37	39	1.031	7,9
2	11	}	}	}	}	}	}	}	}
3	19								
4	201, 202								
5	203 t/m 213	3.416	3.200	216	198	57	-191	152	8,2
6	214 t/m 217	2.137	1.682	455	234	62	-10	169	9,0
7	22	433	150	283	47	12	168	56	2,1
8	23	414	305	109	94	25	-1	-9	5,2
9	24	}	}	}	}	}	}	}	}
10	25								
11	26								
12	27	1.624	1.038	586	382	103	9	92	15,8
13	12, 28	}	}	}	}	}	}	}	}
14	29 t/m 31								
15	32								
16	33	1.383	849	534	382	104	11	37	14,1
17	34, 35	599	283	316	172	50	2	92	7,4
18	36	}	}	}	}	}	}	}	}
19	37								
20	38, 39								
21	40	1.347	808	539	380	107	-3	55	43,2
22	51, 52	}	}	}	}	}	}	}	}
23	61 t/m 68								
24	73, 75								
25	71, 72, 74, 76, 77	1.063	618	445	170	33	13	229	5,0
26	81, 82	3.490	1.877	1.613	1.011	329	13	260	44,7
27	83 t/m 85	4.437	1.527	2.910	1.327	335	277	971	65,7
28	93	1	0	1	1	0	0	0	0,0
29	95, 96	1.268	348	920	523	128	-57	326	19,3
30	91, 92, 94, 97, 98, 99	1.253	369	884	438	131	35	280	14,2
31		1.558	205	1.353	266	71	-33	1.049	11,6
32		1.597	251	1.346	610	187	29	520	24,4
33		138	28	110	58	15	2	35	2,5
34		987	110	877	586	158	0	133	41,1
35		247	247	0	0	0	0	0	0,0
36		0	728	-728	0	0	0	-728	0,0
37		1.513	0	1.513	0	0	1.513	0	0,0
38		0	0	0	0	-116	0	116	0,0
39		36.182	19.053	17.129	8.041	2.090	1.829	5.169	357,1
40									
41									
42									
43									
44									
45									
46									
47									
48									
49									
50									
51									
52									
53									
54									
55									
56									
57									
58									
59									
60									
61									
62									
63									
64									
65									
66									
67									
68									
69									
70									
71									
72									
73									
74									
75									
76									
77									
78									
79									
80									
81									
82									
83									
84									
85									
86									
87									
88									
89									
90									
91									
92									
93									
94									
95									
96									
97									
98									
99									
100									

S.B.I.	omschrijving	productie	verbruik	reg. prod.	lonen mln gld.	soc. last.	ind. bel.	ov. ink.	arb.vol. 1.000 manj.
1	01, 02, 03	20.360	10.530	9.830	1.370	310	210	7.940	70,0
2	Landbouw, bosbouw en visserij								
3	Kolenmijnbouw								
4	Overige delfstoffenwinning	660	320	340	150	50	-20	160	5,0
5	Voedingsmiddelenindustrie (dierlijk)	15.690	14.390	1.300	1.260	360	-1.000	680	50,0
6	Voedingsmiddelenindustrie (overig)	21.150	16.690	4.460	2.330	610	-80	1.600	86,0
7	Dranken- en tabakverwerkende industrie	5.270	1.960	3.310	650	190	1.870	600	25,0
8	Textielindustrie	5.060	3.480	1.580	1.080	300	-10	210	53,0
9	Kledingindustrie	2.420	1.760	660	500	140	0	20	33,0
10	Leder- en schoenindustrie	640	370	270	210	60	0	0	9,0
11	Hout- en meubelindustrie	3.660	1.980	1.680	1.080	270	20	310	51,0
12	Papierindustrie	3.660	2.490	1.170	780	210	20	160	31,0
13	Grafische industrie en uitgeverijen	7.200	4.100	3.100	1.810	490	30	770	75,0
14	Aardolie-industrie	25.970	14.460	11.510	540	190	2.160	8.620	14,0
15	Chemische en rubberindustrie	19.790	12.480	7.310	3.410	960	110	2.830	120,0
16	Bouwmat-, aardewerk- en glasindustrie	3.750	1.840	1.910	1.030	290	20	570	43,0
17	Basismetalenindustrie	10.800	8.850	1.950	1.140	340	30	440	
18	Metaalprod. - en machine-industrie	17.040	8.940	8.100	5.020	1.310	40	1.730	
19	Elektrotechnische industrie	11.650	6.340	5.310	3.200	990	30	1.090	446,0
20	Transportmiddelenindustrie	8.900	5.780	3.120	2.060	570	-80	570	
21	Optische en overige industrie	1.640	870	770	390	110	0	270	
22	Openbare nutsbedrijven	12.330	7.490	4.840	1.500	320	140	2.880	45,0
23	Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	27.970	15.053	12.917	8.101	2.633	105	2.078	381,0
24	Handel, horeca en reparatiebedrijven	45.350	15.470	29.880	13.550	3.420	2.940	9.970	665,0
25	Zee- en luchtvaart	5.810	3.330	2.480	1.260	300	10	910	35,0
26	Overige vervoers- en comm. bedrijven	16.240	4.490	11.750	6.870	1.720	-800	3.960	247,0
27	Bank- en verzekeringswezen	13.060	4.250	8.810	4.560	1.290	440	2.520	141,0
28	Expl. onr. goed. en zakel. diensten	15.760	2.100	13.660	3.070	810	-260	10.040	126,0
29	Medische en veterinaire diensten	13.100	2.060	11.040	4.980	1.520	240	4.300	225,0
30	Cultuur en recreatie	1.840	430	1.410	670	170	30	540	29,0
31	Overige dienstverlening	8.000	940	7.060	4.800	1.310	0	950	321,0
32	N.E.G.	2.310	2.310	0	0	0	0	0	0,0
33	Rentemarge banken	0	6.600	-6.600	0	0	0	-6.600	0,0
34	Omzetbelasting op finale best.	13.850	0	13.850	0	0	13.850	0	0,0
35	Collectieve pensioenpremies	0	0	0	0	-1.100	0	1.100	0,0
36	Totaal bedrijven	360.930	182.153	178.777	77.371	20.143	20.045	61.218	3.326,0
37	Overheid			29.787	20.332	7.736	159	1.560	614,5
38	Totaal generaal			208.564	97.703	27.879	20.204	62.778	3.940,5

